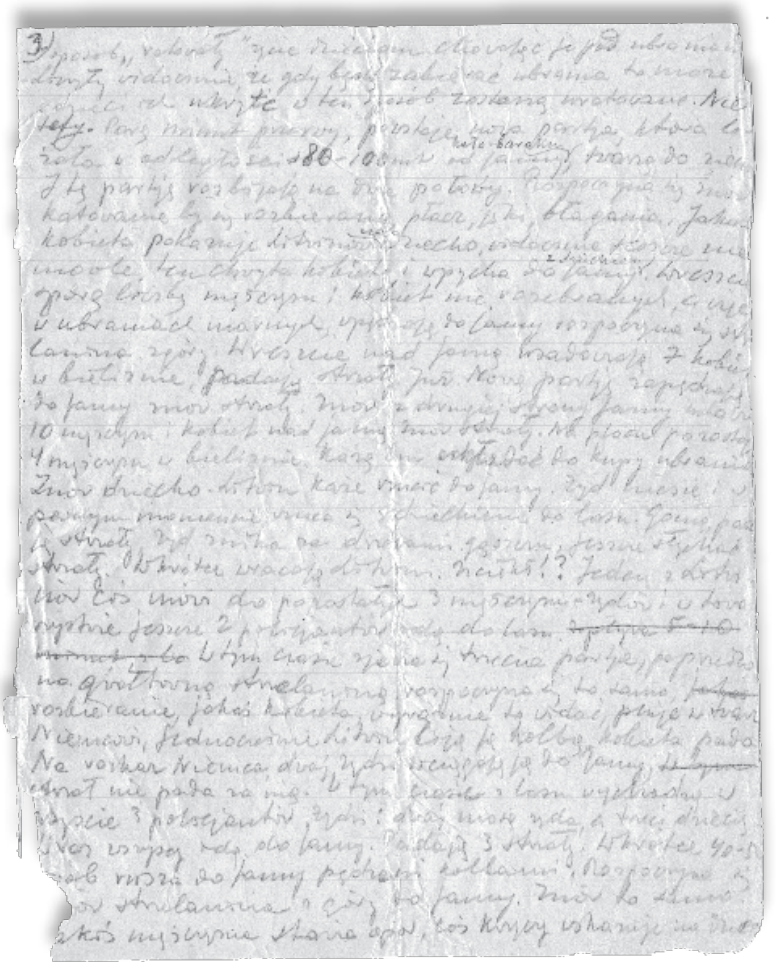
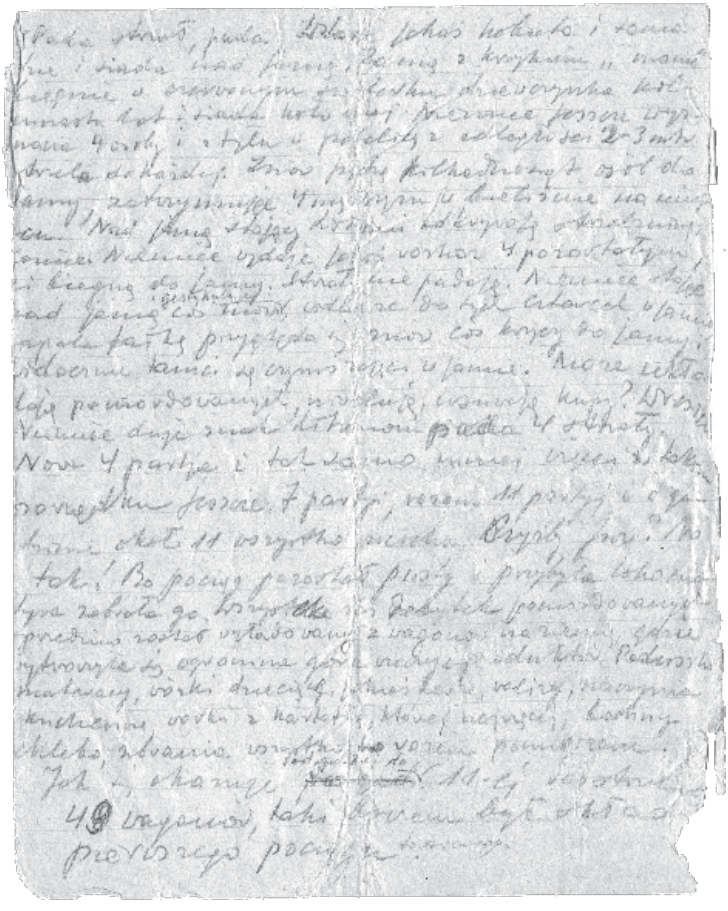
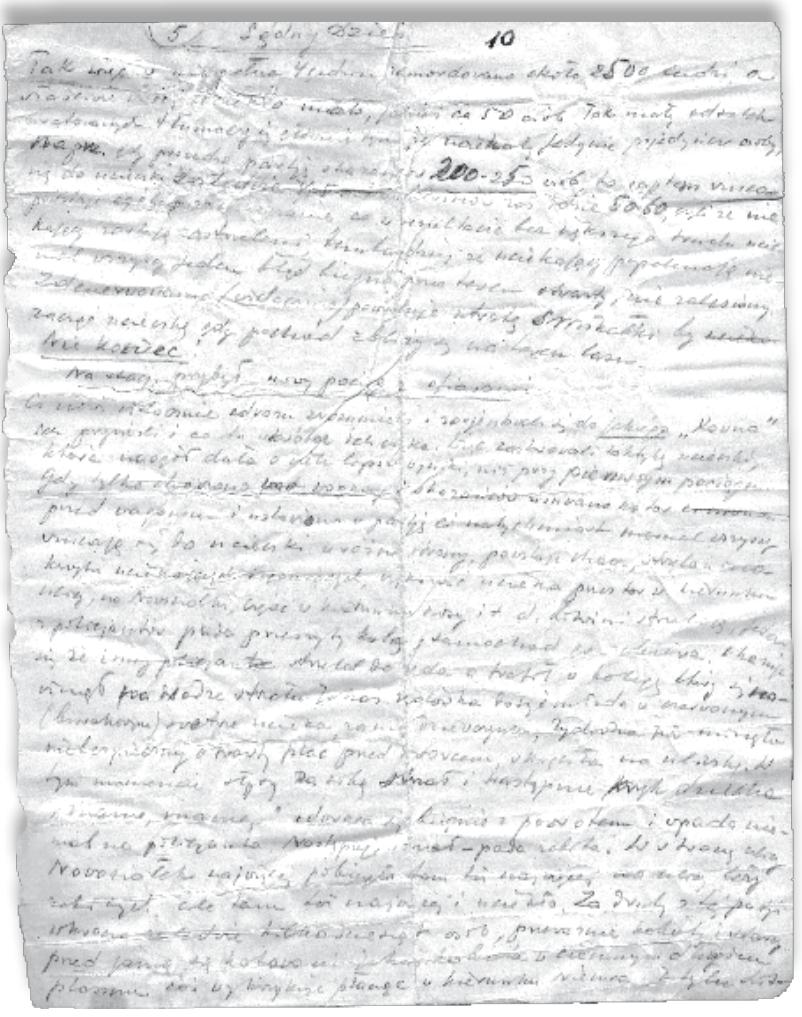
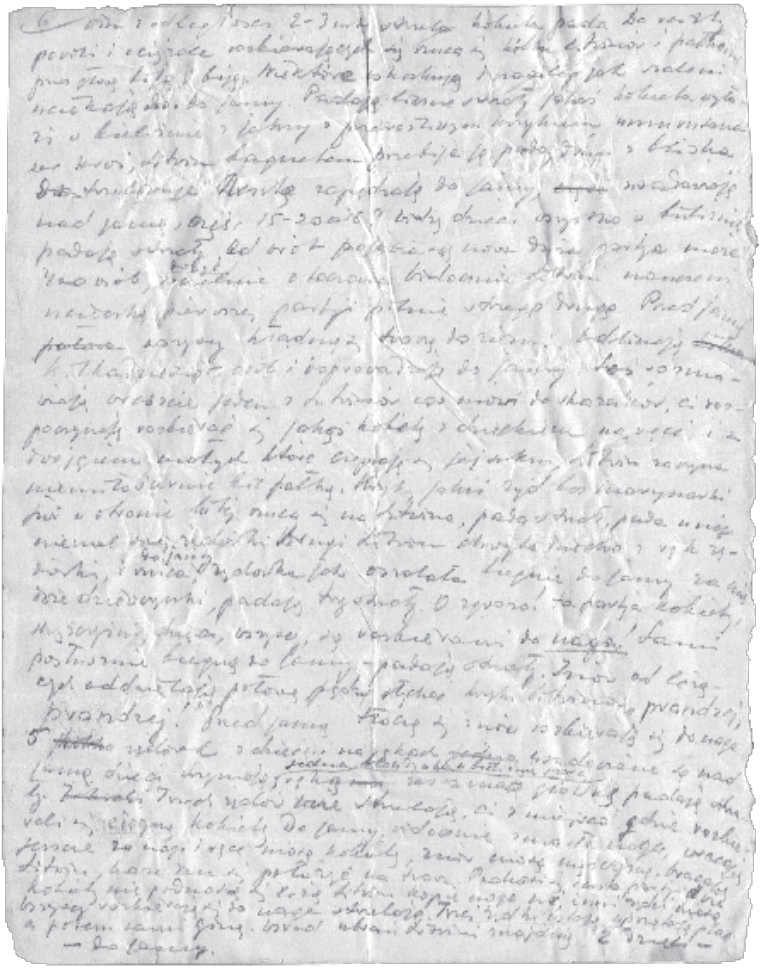


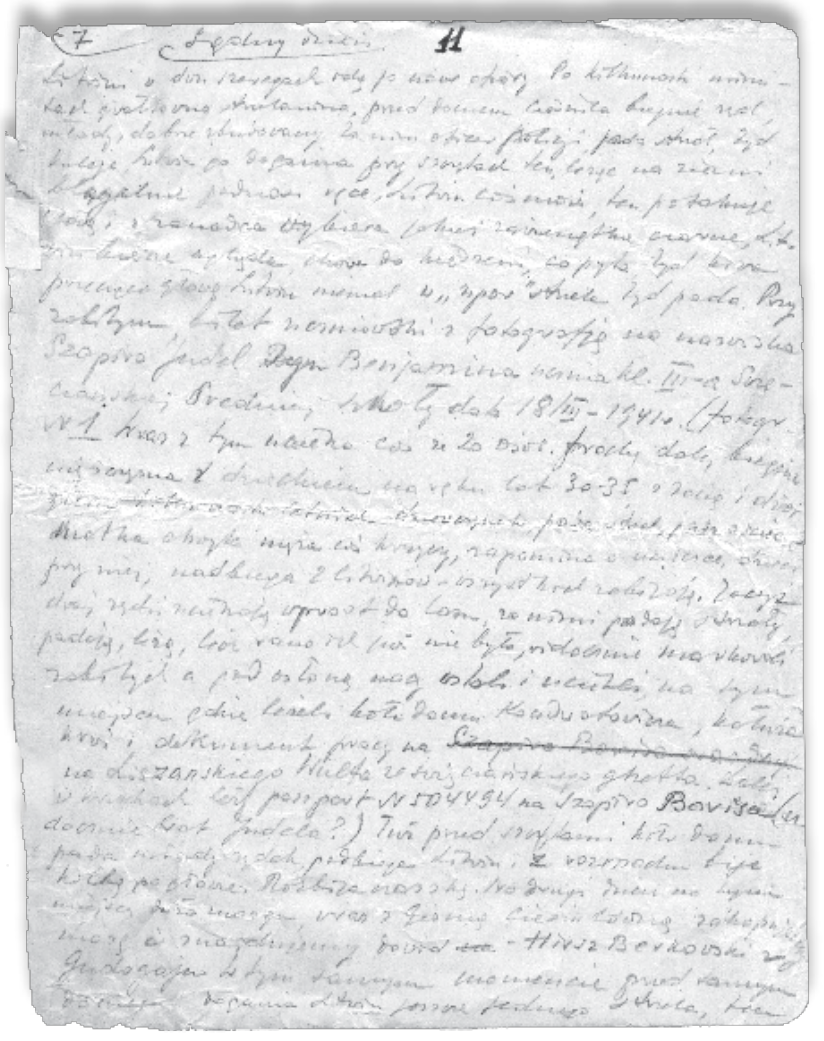
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



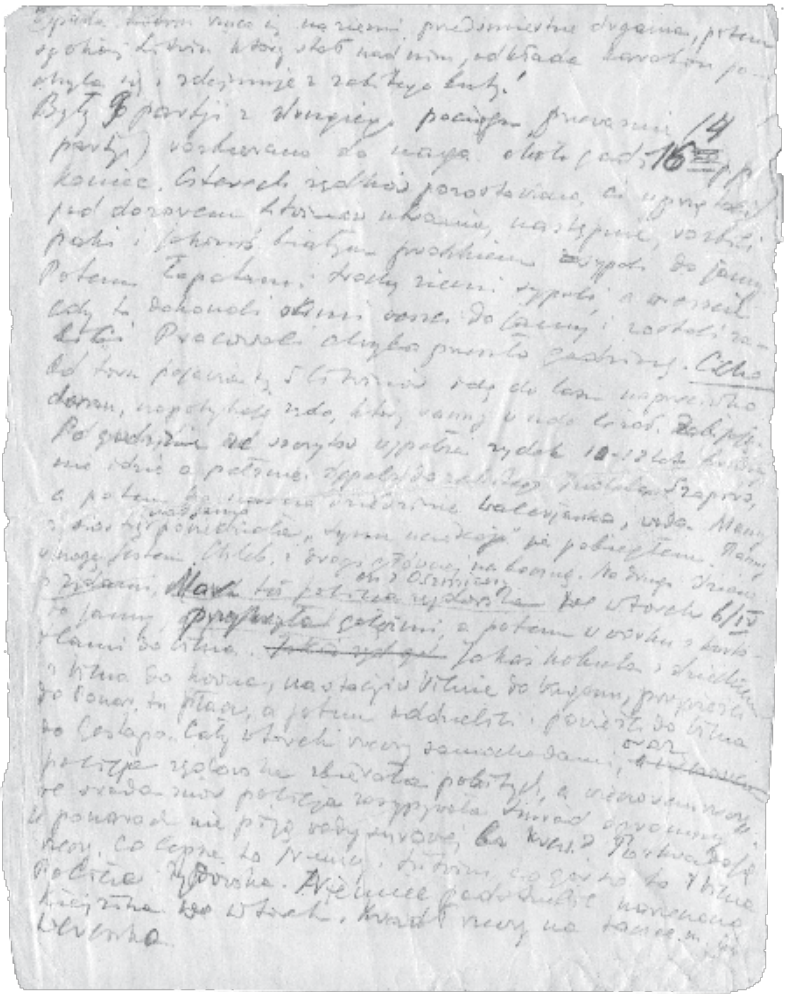


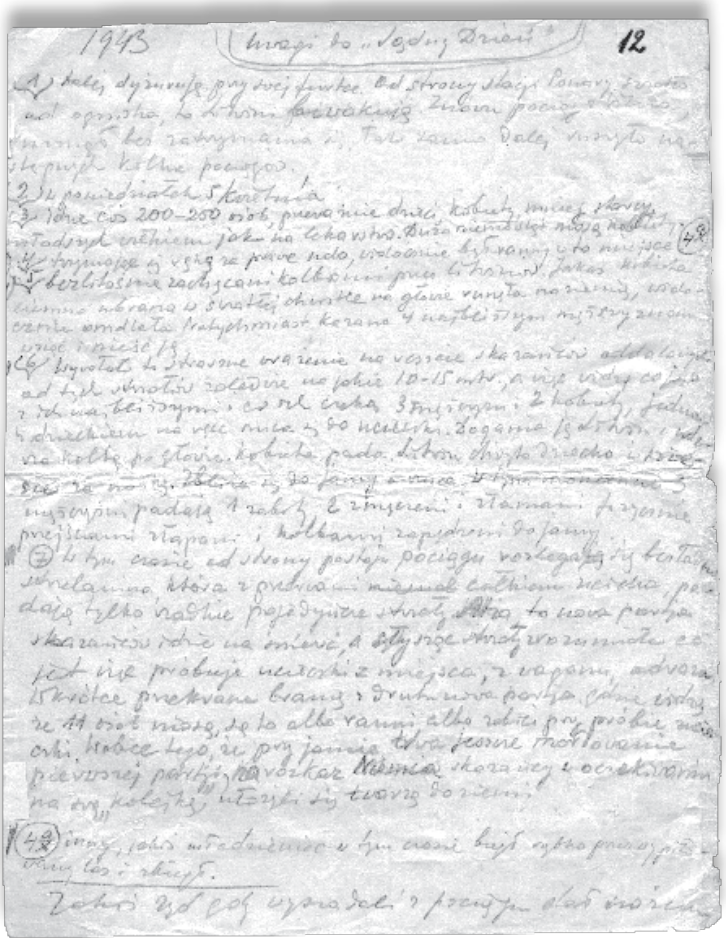
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



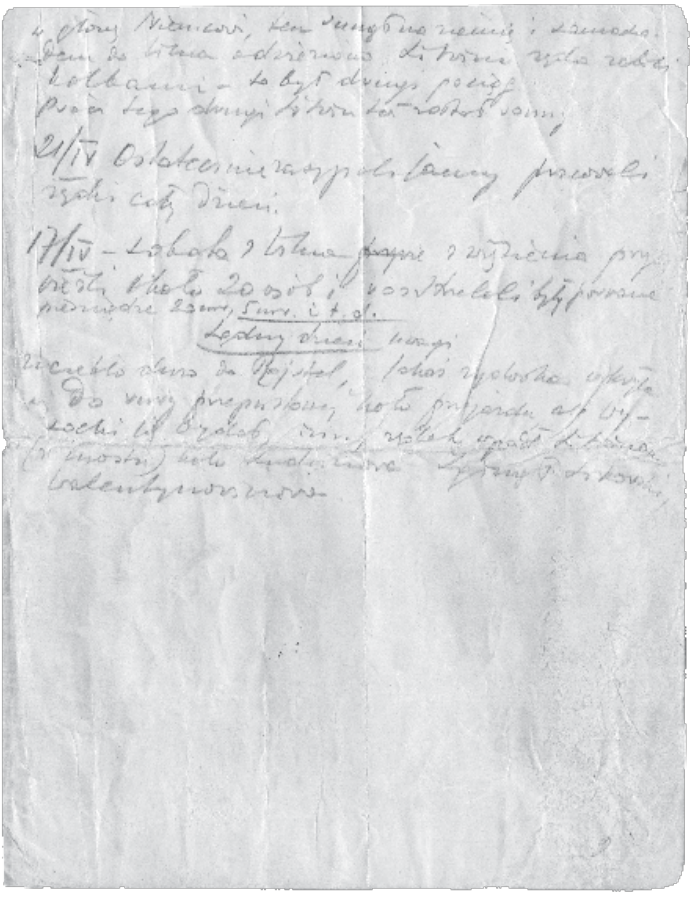


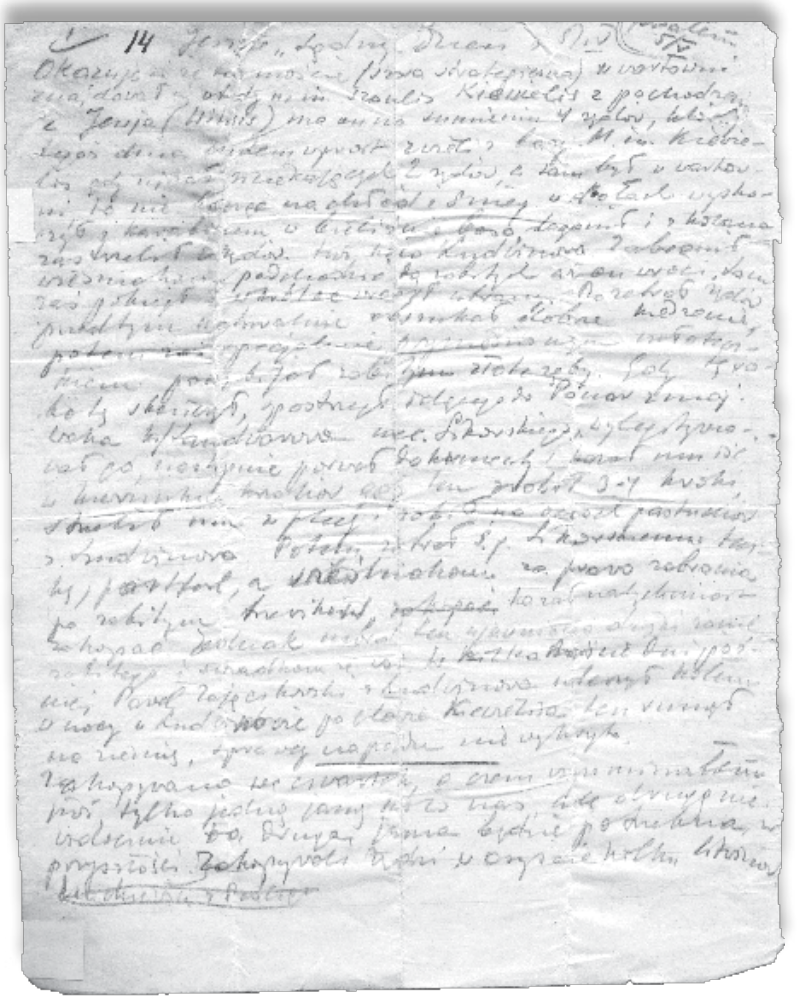
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų

(14)

28/IV – środa. Skoro cały [illegible] przyjechał auto
wozami, przyjechał ze wsi, kilku ludzi z tymi
wozami. Wszyscy ubrani w mundury [illegible]
+ [illegible] w mundury, zaraz też [illegible]

3/V – poniedziałek. Sensacje. Pierwsza wersja:
Zasadniczo było tak: z Wilna jechała ciężarówka z [illegible], na której zrobiło wóz na bagaż. Skazańców było cały 11-sto ranno. W Ponarach [illegible]
przywieziony [illegible] [illegible] wozami. [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Gegužė

V.3, pirmadienis

Sensacija. Iš esmės buvo taip: iš Vilniaus važiavo sunkvežimis su gestapininkais, paprastai juo į bazę vežioja nuteistuosius; buvo 11 val. ryto. Diena graži, saulėta, bet vėjuota. Sunkvežimis, pavažiavęs Gardino plentu nuo vingiuoto kelio maždaug 200–250 m, sustojo; pradėjo šaudyti, vieną nužudė priešais automobilį, puolė į mišką kažką persekioti, vis šaudė. Kelininkai pasislėpė griovyje ir girdėjo, kaip vienas šaudančiųjų kalbėjo rusiškai: „*Vot svoloč, udral*[61].“ Vėliau priėjo prie kelininkų, gulėjusių griovyje, ir paklausė rusiškai, ką jie čia veikią, gal matę ką nors bėgantį. Vėliau paėmė į mašiną nužudytąjį, kojomis nutrynė kruvinus pėdsakus ir nuvažiavo į bazę, kur netrukus nuskardėjo daug šūvių.

Greitai atvažiavo kitas automobilis su gestapininkais. Tikrino visus kelyje. Gaudynės tęsėsi miške iki vakaro. Sugalvojęs dingstį, kad man reikia į Vokės kooperatyvą, važiavau dviračiu 8 val. vakare Lentvario plentu. Pasibaigus miškui, prie plento klausinėjo vokiečiai ir lietuviai, šaudė. Būta įvairių versijų šia tema.

1. Nuo 1943 m. balandžio pirmosios visi lietuviai iš bazės aprengti gestapo uniforma. Pirmąkart jie pasirodė apsivilkę naujomis vokiečių uniformomis „Paskutinio teismo dieną“.

Štai sunkvežimis, kuris, kaip minėjau kitame lape, sustojo prie Gardino plento pradžios, kur vėliau įvyko kažkoks paslaptingas susišaudymas ir kažkas pabėgo. Jis atvyko vėliau strateginiu keliu į bazę, prie duobės šalia Rudzinskos, kur anksčiau, IV.5-ąją, „Paskutinio teismo dieną“, šaudė žydus, ir čia, įmetus į duobę žuvusįjį kelyje, pradėta vesti kitas aukas iš automobilio. Buvo imtasi iki tol nematytų atsargumo priemonių: išvesdavo po vieną surištomis už nugaros rankomis, be to, vedė du lietuviai, kiekvienas laikydamas pasmerktąjį už rankos; atvedę prie duobės krašto stipriai pastumdavo nuteistąjį į duobę. Ant priešingo duobės krašto stovėjo 3 lietuviai su karabinais,

[61] Tai šunsnukis, pabėgo (rus.).

kurie paleisdavo salvę į nuteistąjį. Iš viso atvežė, atrodo, 11 žmonių. Dauguma jų – jauni, be to, nuteistųjų nenurengė.

Po 2–3 valandų lietuviai jau pardavinėjo drabužius, be kita ko, buvo siūloma kailinių (dėmesio, gegužės mėnesį!) – matyt, tie asmenys buvo iš kaimo ar miškų.

V. 4, antradienis

Šiandien vėl apie 14 val. po pietų (pastaruoju metu neveža rytais) atvyko 1 automobilis; vėl šaudė, laikydami surištąjį, kaip ir praėjusią dieną.

2. Lietuviai sako, kad dar turės daug darbo, nes turi atvežti žydų iš užsienio. Esą jau Kauno ketvirtajame forte sušaudyti žydai, atvežti iš Prancūzijos, Belgijos ir t. t., melagingai patikinus, kad jie bus vežami į Švediją.

V.5, trečiadienis

Šiandien vėl 1 automobilis, vėl taip pat atsargiai šaudoma. Įdomu tai, kad virš duobės ratu vis sukasi varnos, varnai, kurie – tai, beje, akivaizdu – nusileidžia į duobę. Kaip matyti – neužpila žemėmis nužudytųjų, vadinasi, duobė vis dar bus reikalinga.

V.8, penktadienį

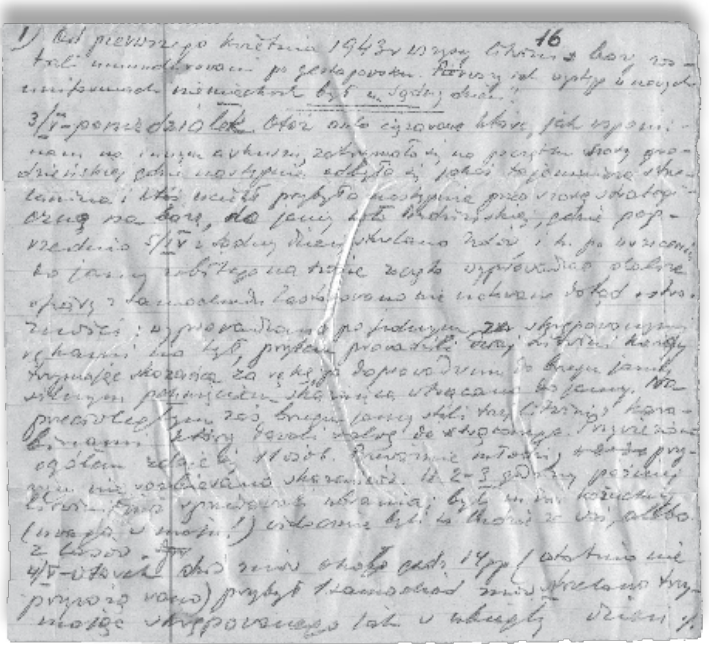
Vėl šaudė nuteistuosius, ne žydus, atvežtus 3 automobiliais.

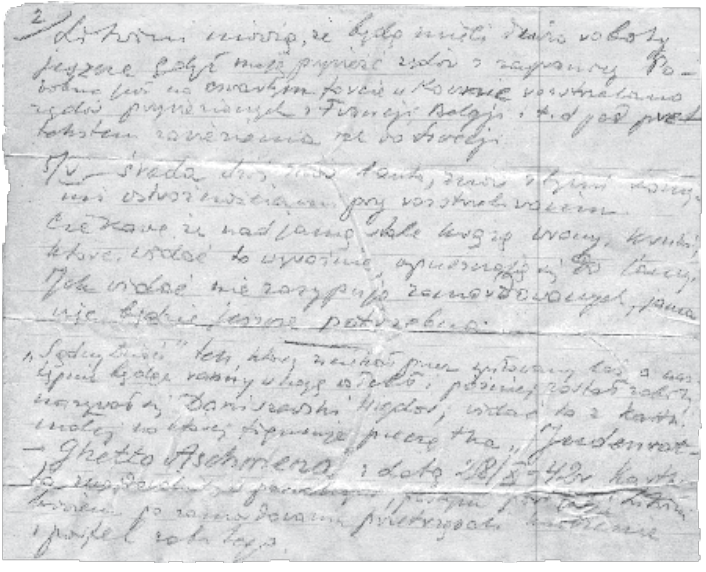
Vienas šaulys rado 16 auksinių monetų po 10 rublių, kitas – du auksinius dolerius. Gėrė ir lošė dvi naktis.

1942 m. gegužės 13-oji – ketvirtadienis[62]

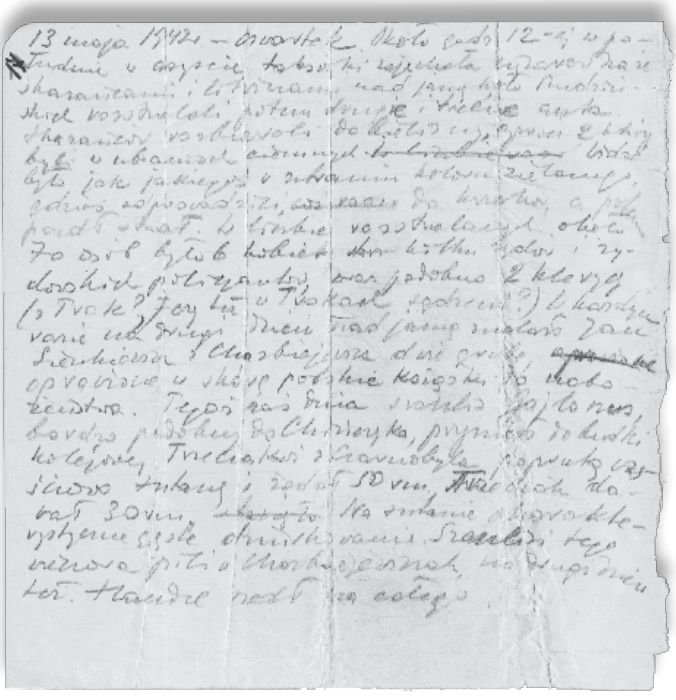
Maždaug 12 val., vidurdienį, lydimas taksi atvažiavo sunkvežimis su nuteistaisiais ir lietuviais prie duobės šalia Rudzinskių. Sušaudė. Tada antras, trečias automobilis. Nuteistuosius nurengė iki apatinių, išskyrus du, kurie buvo tamsiais drabužiais. Buvo matyti, kaip kažkokį žaliais drabužiais apsirengusį žmogų pavedėjo kažkur į krūmus ir tada pasigirdo šūvis. Tarp sušaudytųjų (apie 70 žmonių) buvo 6 moterys, keli žydai ir žydų policininkai ir dar du klierikai (iš Trakų, o gal Trakuose teisti?).

[62] Ko gero, supainioti metai, turėtų būti 1943 m. (*leid. past.*).





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



13 maja 1943 – czwartek. Około godz. 12-ej w południe w czasie kąpieli [illegible] zajechała [illegible] samochodami i [illegible] [illegible] [illegible]

Bet kokiu atveju kitą dieną prie duobės Janas Senkevičius iš Kazbiejų rado dvi storas lenkiškas maldaknyges odiniais viršeliais. Tą pačią dieną šaulys Gailionis[63], labai panašus į kiną, atnešė į geležinkelio būdelę Tšeciakui[64] iš Juodbalių šiek tiek sugadintą sutaną ir pareikalavo rm, Tšeciakas pasiūlė 30 rm. Ant sutanos matyti šūviams būdingos tankios skylutės. Šauliai tą vakarą gėrė Kazbiejuose, kitą dieną taip pat. Plačiai vyko prekyba.

Rašyta 1943.V.18

Iš tikrųjų tas susišaudymas (apie kurį minėjau) ant Gardino plento greta vingiuoto kelio vyko taip: iš Vilniaus važiavo sunkvežimis be brezentinio tento, tik su bortais[65].

Vingiuotu keliu į bazę vežami du asmenys pabėgo. Automobilis važiavo toliau (buvo 11 val. ryto), ir tik kai įvažiavo į Gardino plentą, maždaug 200 m už koplyčios, sustojo. Iš automobilio iššoko 5 asmenys civiliais drabužiais, ginkluoti karabinais ir revolveriais. Su jais išlipo, o tiksliau buvo išlaipintas kažkoks vargšas, kurį tuoj ant plento nušovė. Tada jie pradėjo šaudyti palei plentą ir į mišką šalia plento. Jie buvo girti. Šoko prie kelininkų klausdami, ar jie matė bėglius. Klausinėjo rusų kalba. Tada pasiėmė nužudytąjį ir nuvažiavo į bazę. Iškart po jų atvyko antras automobilis su gestapininkais. Jie paklausė kelininkų, kurioje vietoje buvo sustojęs pirmasis automobilis. Vėliau nuvažiavo į bazę, ten buvo girdėti daug šūvių, paskui automobilis su gestapininkais sugrįžo, o pirmasis automobilis grįžo tuščias, be tų 5 ginkluotų asmenų. Įtariu, kad tie iš pirmojo automobilio imitavo kažkokių 2 nuteistųjų pabėgimą, ir priešingai, nei atrodė, – patys jiems palengvino pabėgimą vingiuotame kelyje, o vėliau nuvažiavo iki pat Gardino plento ir čia imitavo pabėgusiųjų gaudynes. Vokiečiai gestapininkai tai suprato ir tuos 5 sušaudė bazėje. Tačiau vėliau vis tiek organizavo gaudynes ir t. t.

[63] Gajlonis.

[64] Trzeciak.

[65] Sunkvežimio kraštai (rus.).

V.28, penktadienis

Lukiškėse vienas iš nuteistųjų kalėjimo kameroje, negalėdamas iškęsti kankinimų, pasikorė. Atvežė jį į bazę.

Ilgesnė (beveik 2 savaičių) pertrauka, kai nešaudoma.

Prie plytinės stovi 5 civiliai ir 11 žmonių, apsirengusių mundurais; gestapininkai surengė pasalą apie 11 val. ryto ir, padedami kažkokio 14-mečio agento ant dviračio, pagavo važiuojantį dviračiu ginkluotą vyrą – jauną, aukšto ūgio. Jis važiavo iš Vilniaus. Gepistai [?] pasislėpė plytinėje. Kas atsitiko?

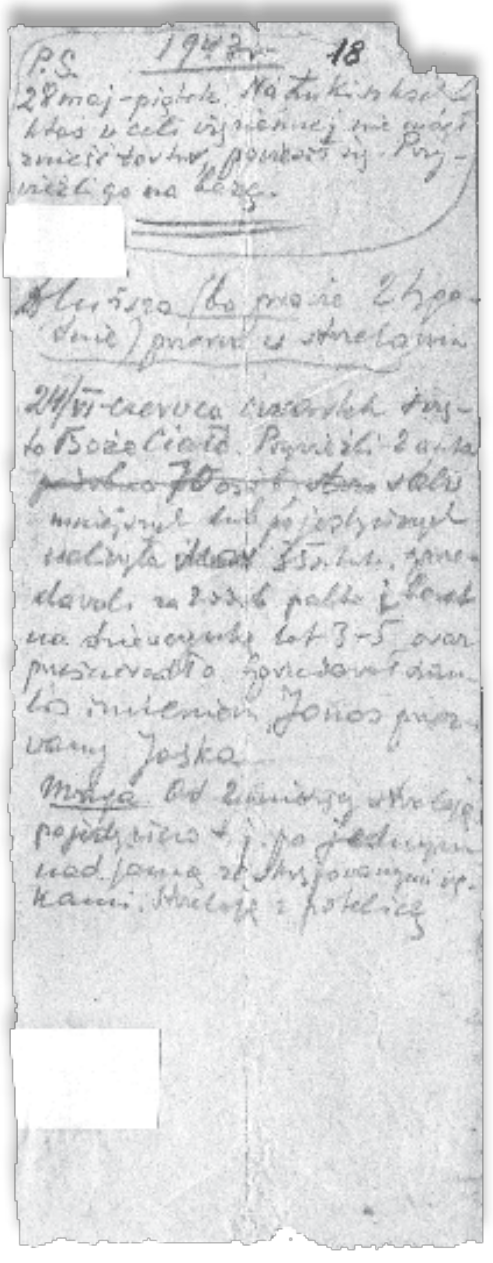
V.29, šeštadienis

Pirmasis automobilis pasirodo apie 11.15 val., antrasis – apie 13 val. po pietų. Nuteistieji gulėjo [automobilyje], ties jais – lietuviai su paruoštais šaudyti ginklais. Paprastas automobilis su brezentiniu tentu, žalios spalvos, gestapo, kuris dažniausiai „kursuoja“. Diena buvo labai graži, saulėta, šilta.

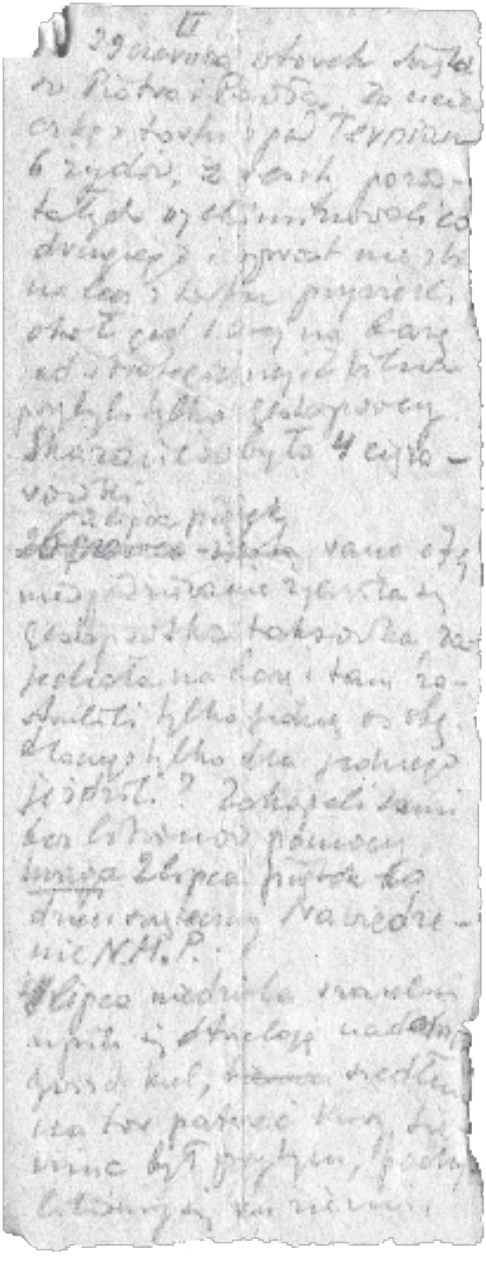
Kitą dieną būdelėje už geros būklės trejus naktinius Vysockis iš Mažųjų Lygainių reikalavo 500 rublių, valstietis siūlė 300 rublius. Sandoris neįvyko.

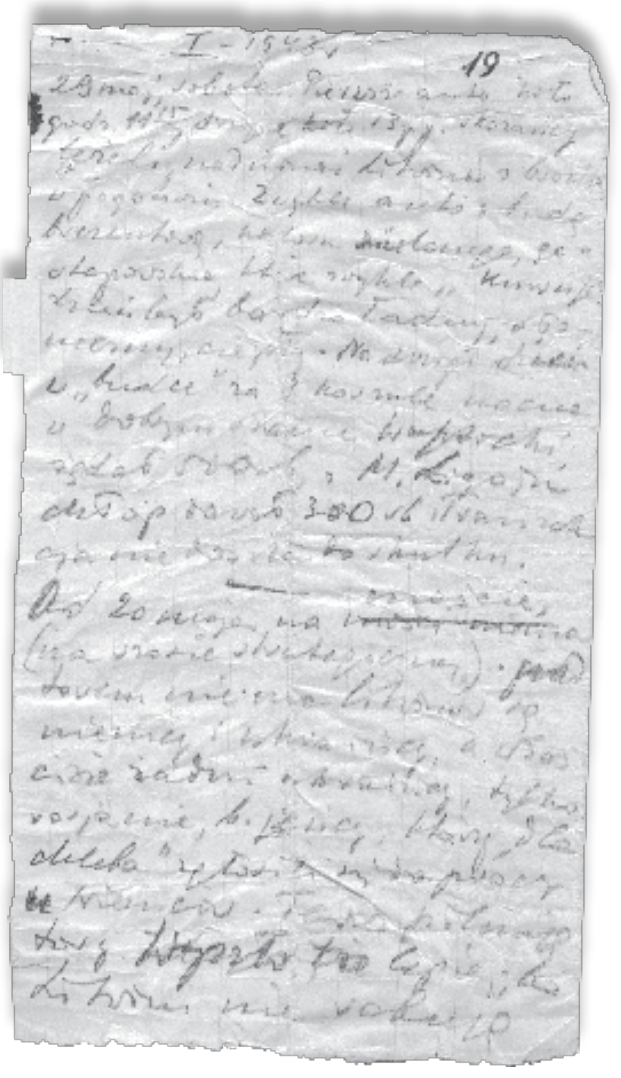
Nuo gegužės 20 d. ant tilto (strateginiame kelyje) virš geležinkelio nėra lietuvių, yra vokiečiai ir ukrainiečiai, nors iš tiesų tai – jokie ukrainiečiai, o rusai, buvę karo belaisviai, kurie dėl „duonos kąsnio“ pasisiūlė dirbti vokiečiams. Dabar saugo geležinkelį. Taip geriau, nes lietuviai (iš bazės) nebeplėšikauja kelyje – bijo vokiečių.

Paneriuose po „Paskutinio teismo dienos“ daug kas negeria nevirinto vandens, nes bijo, kad vandenyje yra kraujo. Ar jau apie tai rašiau?

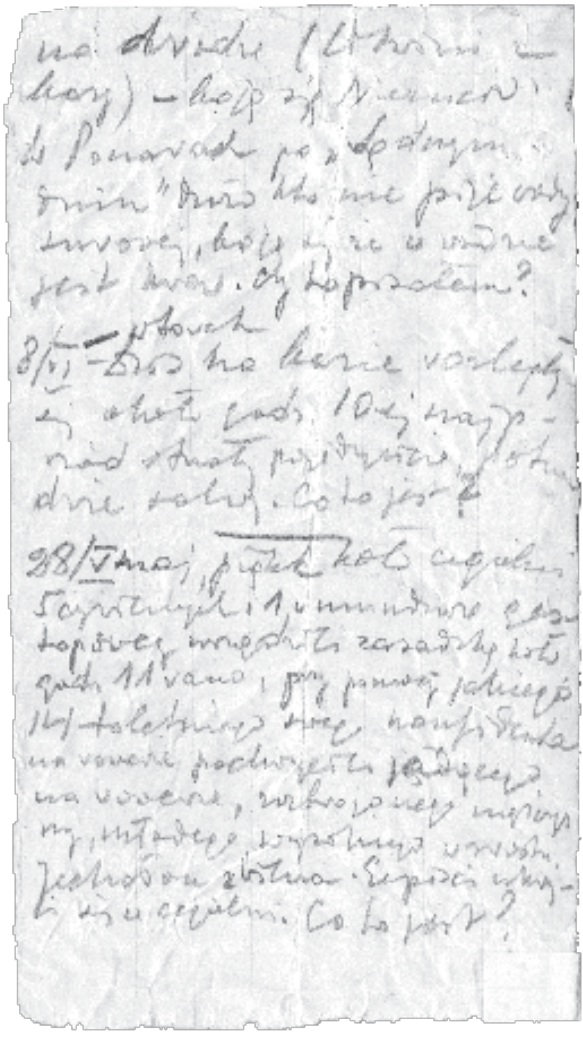


Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



Birželis

VI.8, antradienis

Šiandien bazėje šūviai nuaidėjo apie 10 val. Iš pradžių pavieniai šūviai, paskui dvi salvės. Kas čia vyksta?

VI.24, ketvirtadienis, Devintinių šventė

Atvažiavo 2 automobiliai. Trumpesnių arba pavienių salvių suskaičiavau... 35. Už 300 rublių siūlė pirkti paltą ir beretę 3–5 metų mergaitei bei paklodę. Siūlė pirkti šaulys, vardu Jonas, pravardžiuojamas Joska[66].

Pastaba. 2 mėnesius šaudo pavieniui, t. y. veda po vieną prie duobės surištomis rankomis. Šaudo į pakaušį.

VI.29, antradienis, Šv. Petro ir Povilo šventė

Už pabėgimą iš darbo prie durpių, vykusio prie Ternionių, sušaudyti 6 žydai, iš likusiųjų paėmė kas antrą; iš karto visų nežudė, o tuos, dirbusius prie durpių, atvežė apie 10 val. į bazę nuo strateginio kelio pusės. Iš Vilniaus atvyko tik gestapininkai. Nuteistųjų buvo 4 sunkvežimiai.

Liepa

VII.2, penktadienis

7 val. ryto staiga atvyko gestapo lengvasis automobilis ir pasuko į bazę, ten nušovė tik 1 asmenį. Kodėl važiavo tik dėl vieno?

Užkasė patys, be lietuvių pagalbos.

Pastaba. Liepos 2-oji – penktadienis – švenčių diena – Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo diena.

[66] Joška.

VII.4, sekmadienis

Šauliai pasigėrė ir šaudė. Virš mano galvos švilpia kulkos. Ėjau prie bėgių pažiūrėti vištų, Senicas[67] ten buvo, pasilenkėme arčiau žemės [...]

I.

(Parašyta ant dokumento, išduoto Ašmenos žydų tarybos D. Rabinovič[68]) Nužudytasis guli kitoje bėgių pusėje, netoli vielų. Gulėjo iki trečiadienio; paimtas žydų policijos. Lietuvis pardavė jo batus, dar nenumautus nuo kojų.

II.

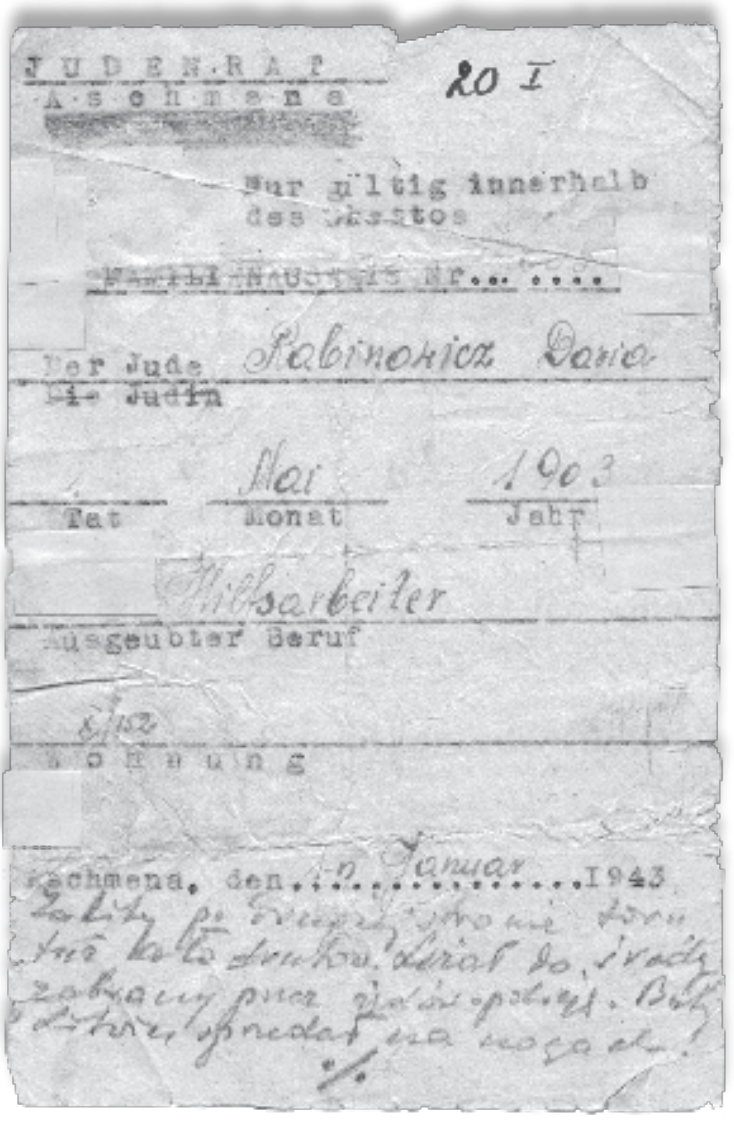
Į Liudvinavą bandė pabėgti du žydai, o ne vienas. Bėglius nuo tilto pastebėjo lietuvis; vijosi vien su apatiniais, nušovė, vėliau sugrįžo, nurengė nužudytuosius, rankomis išrovė auksinius dantis, visa tai stebint kaimiečiams. Kai kažkuris pasakė, kad čia daug aukso, lietuvis atsakė, jog neparduos, nes čia „sau".

VII.7, trečiadienis

Apie 14 val. pasirodė vienas sunkvežimis, šaudė pavieniais šūviais tolimesnėje duobėje, esančioje arčiau strateginio kelio. Automobilis grįžo apie 15 val.; diena vėjuota, bet nelyja. Lietuviai (budeliai) kai grįžo, nuėmė tentą, dengusį automobilį, žvengė ir su apetitu kažką valgė po darbo. Po kelių dienų, kai buvau Vilniuje, man pasakė, kad tą dieną, be kitų, buvo sušaudytas Vyrvičius. Tačiau sunku ką nors sužinoti, nes šauliai, saugantys bazę, manydami, kad diena bus rami, nuėjo į Naujakiemio kaimą ir į Kazbiejus, todėl nėra iš ko sužinoti.

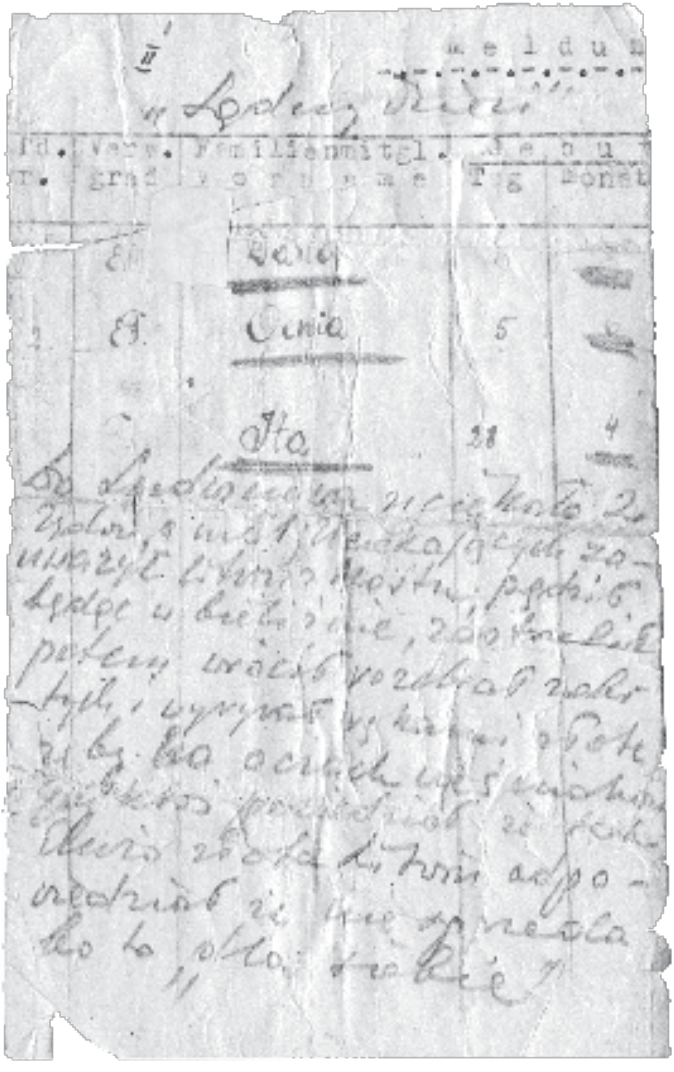
[67] Sienic.

[68] D. Rabinowicz.



JUDENRAT
Ashmena
20 I
Nur gültig innerhalb des Kreises
Ausweis Nr. ....
Der Jude Sabinowicz Dowa
Die Jüdin
Tag 1 Mai Monat 1903 Jahr
Hilfsarbeiter
Ausgeübter Beruf
Bescheinigung
Aschmena, den 10 Januar 1943

Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



VII.12, pirmadienis

Netikėtai net 5 val. vakare atvažiavo sunkvežimis. Girdėti moterų ir vaikų verksmas, nuramino dviem revolverio šūviais, paskui [nuskardėjo] viena salvė ir viskas. Ką nužudė – nežinau. Partizanai sako, kad žydus, bet tai netiesa. Rodos, lietuviai žiauriai kankina lenkus: ir moteris, ir vaikus.

VII.15, ketvirtadienis

Apie 10 val. atvažiavo vienas sunkvežimis, buvo girdėti viena salvė, ir viskas. Šauliai labai slapukauja.

P. S.

Maždaug iki š. m., t. y. 1943 m., besislapstantys miškuose žydai elgėsi tinkamai. Bet dabar, 1943 m., pradėjo plėšikauti, puola atskirus namus kaime, o kartais net ištisus kaimus (Žvėryną). Taip pat puldinėja keliuose. Sekmadienį, 1943 m. liepos 11 d., žydai plėšė, stabdydami vežimus Rūdninkų girioje kelyje per Rūdninkus. Atima batus, maistą, negailestingai elgiasi. Kaimiečiai pabėgdavo arba gindavosi, taip pat išduodavo žydus lietuviams. Pirmadienį, liepos 12 d., buvo gaudynės miškuose prie Senadvario [*?*] ir Navickiškių.

Nužudyta apie 30–40 žydų ir keli bolševikai. Tame miške slapstėsi keli šimtai žmonių, o lietuvių ir vokiečių iš Eišiškių, turinčių kelis automatus, buvo apie 70–80.

Žydai ir bolševikai taip pat buvo gerai ginkluoti, jie turėjo automatus ir t. t. Nors jų skaičius buvo gerokai didesnis, žydai ir bolševikai, keliskart iššovę, supanikavę puolė bėgti. Tai galima paaiškinti tuo, kad visi žydai ir bolševikai yra daugiausia pabėgėliai iš Nočios girios, kuriuos praėjusį mėnesį atsekė daug vokiečių ir lietuvių iš Vilniaus su trimis šarvuočiais ir keliais lėktuvais, bombardavusiais girią. Jie manė, kad ir čia bus taip pat, juo labiau kad miškas nedidelis, todėl puolę į paniką žmonės bėgo keliomis kryptimis: 1) į Butrimonis, kur pateko į pasalą ir žuvo, o dauguma į 2) Stritiškes[69],

[69] Strytiszki (lenk.) – nepavyko nustatyti dabartinio šios vietovės pavadinimo; pats autorius, minėdamas ją du kartus, nurodo dvi skirtingas formas: „Strylisz-ki“ ir „Strytiszki“, galimas dalykas, kad kalbama apie Strakiškes – vietovę netoli Senųjų Trakų, tik buvo klaidingai užrašytas ar iššifruotas jos pavadinimas.

3) tiesiai į Juršiškes. Čia dalis jų pasiliko miške, tai mačiau, važiuodamas tenai, žinoma, apsimesdamas, kad nepastebiu, ir 4) tiesiai į Rūdninkų girią.

Jie bėgo be kepurių, tik su apatiniais, paimdami iš sutiktųjų kepures, o kai buvo įmanoma, – ir drabužius. Taip plėšikavo bėgdami, be kitų vietų, ir į Stritiškes.

Gaudynės vyko apie 5 val. vakaro. Tie žydų užpuolimai nėra padiktuoti būtinybės, t. y. dėl pinigų stokos. Ne, nes lietuviai pas nužudytuosius per pasalą rado gana daug pinigų. Todėl kaimiečiai mieliau važiuoja per Rudnią, o ne plentu, nes ten nėra vokiečių, o rezultatas tas pats. Kaimiečiai verkia, kad vokiečiams reikia mokėti „kontingentus“[70]... Miškuose yra karvių ir kitų gyvulių.

(Turbūt?) Ketvirtadienį, VII.22

Mačiau Počterį[71], pasakojo man „pasaką“, kad pirmaisiais šaudymo metais, t. y. 1941 m., jaunuolius ne sušaudė, o išvežė kažkur darbams! Netiesa! Vilniuje kalba, kad liepą sušaudė Vyrvičių[72]. O birželį ar liepą – Suščinskius[73].

VII.24

Į bazę atvažiavo automobilis ir sunkvežimis apie 10 val. Girdėti karabino šūviai ir 2 revolverio šūviai. Įdomu tai, kad šaudė po visą mišką, turbūt kažkas pabėgo. Esą tai buvo žydai, kuriuos sušaudė už tai, kad keletas iš jų grupės pabėgo į mišką. Apskritai gete tvyro didelis susijaudinimas, kalbama, kad greitai visus juos nužudys. Todėl jie bėga. Bazėje girdėti daug verksmo. Voicikas[74], kurio namuose dabar dažnai renkasi ir girtauja šauliai, nusipirko tuos drabužius.

Šaudė tolesnėse duobėse.

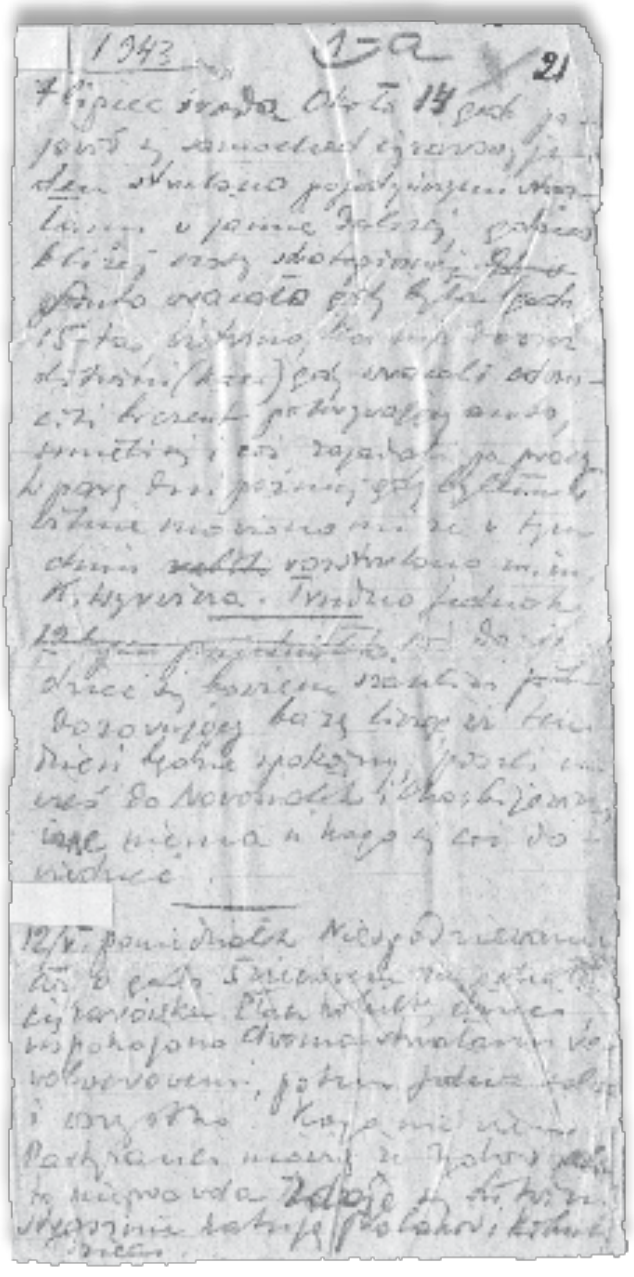
[70] Nustatyto dydžio duoklę (lenk. pasenęs žodis).

[71] Poczter.

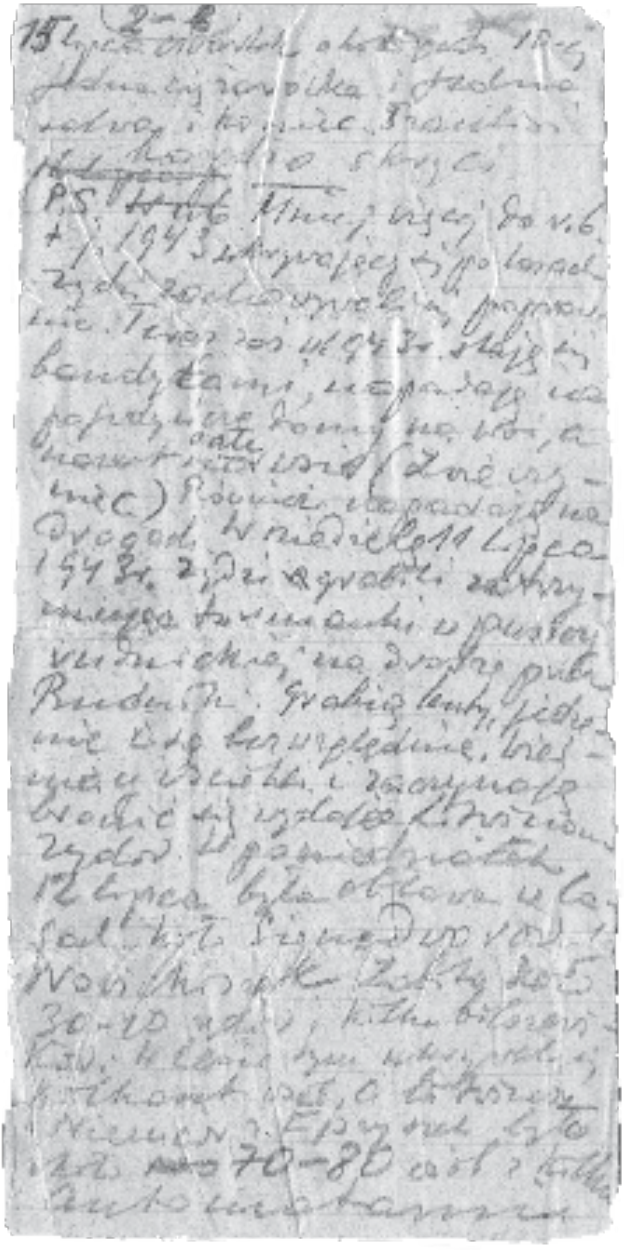
[72] Wyrwicz.

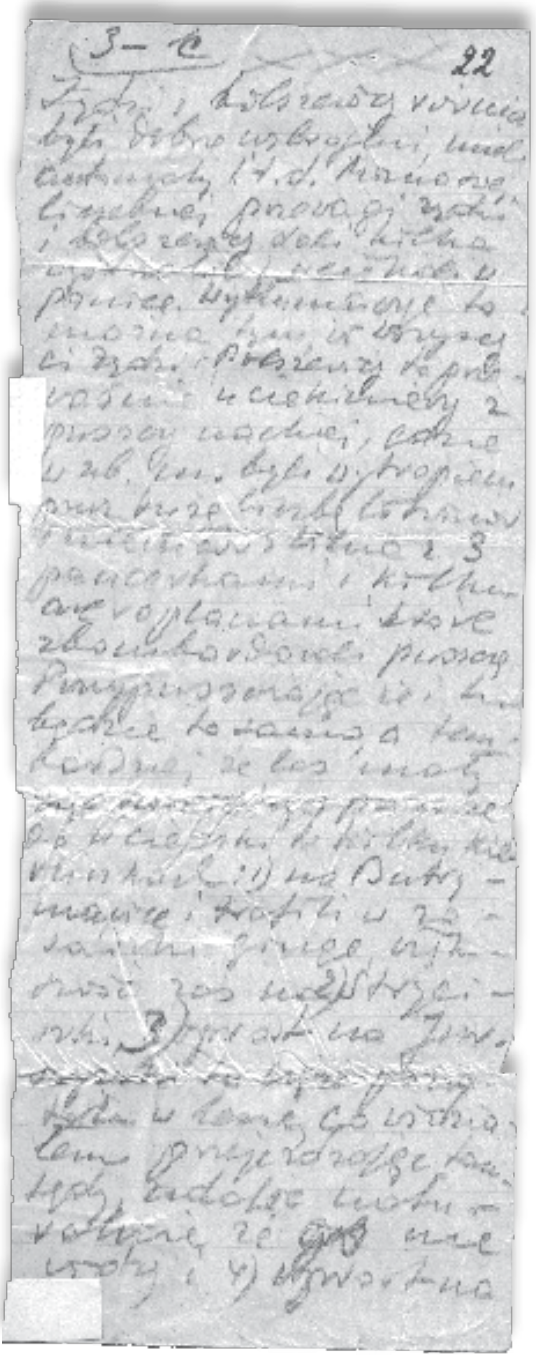
[73] Suszczyński.

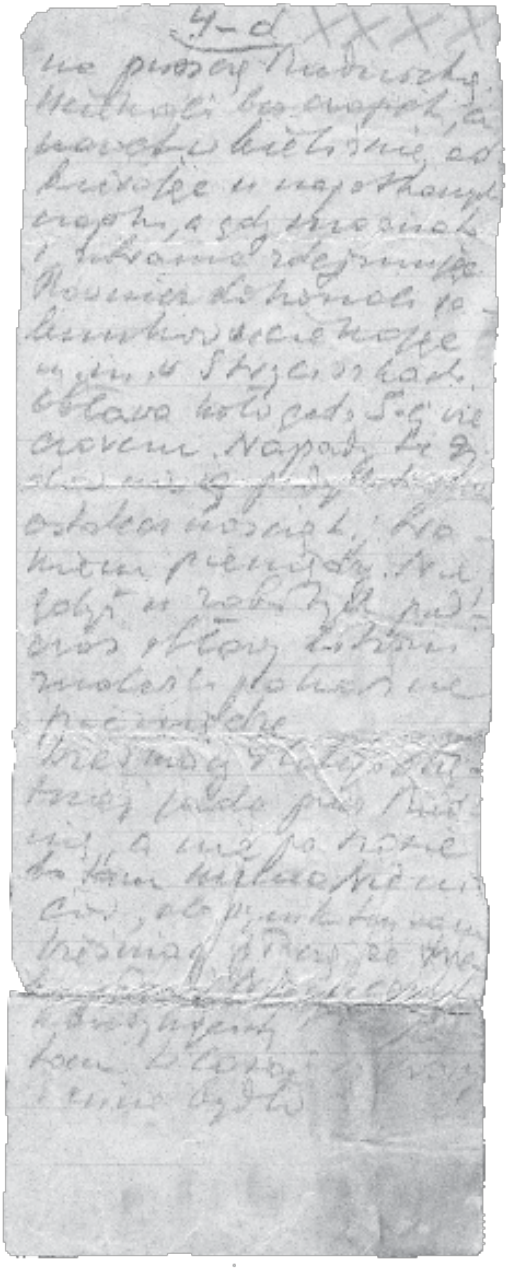
[74] Wojcik.



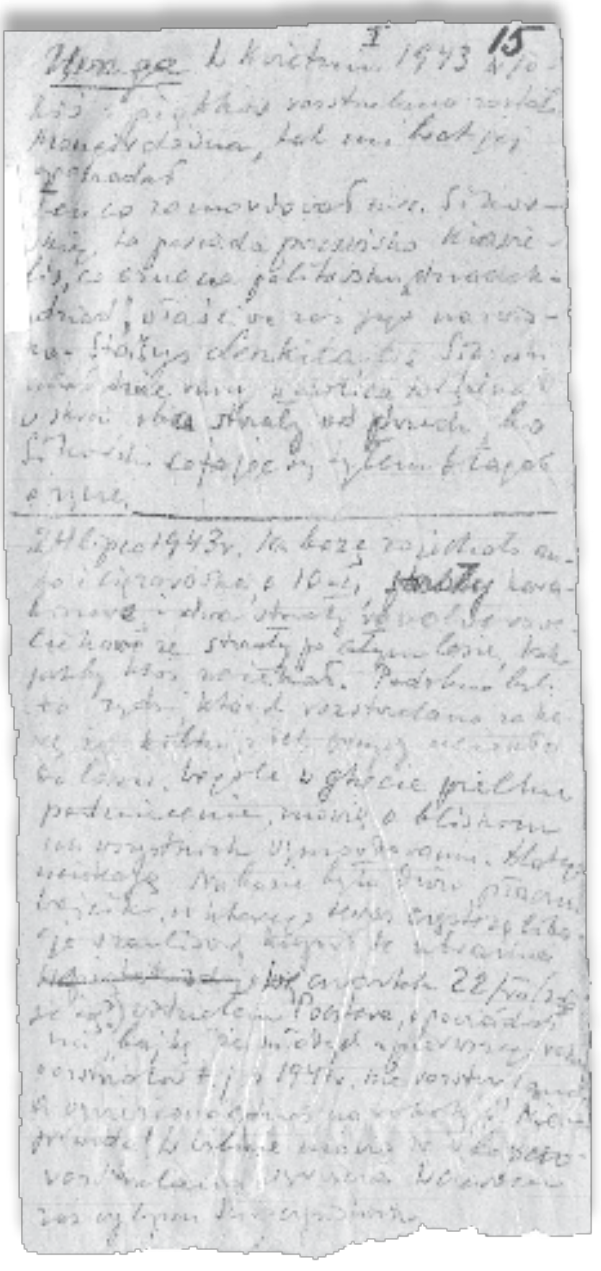
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



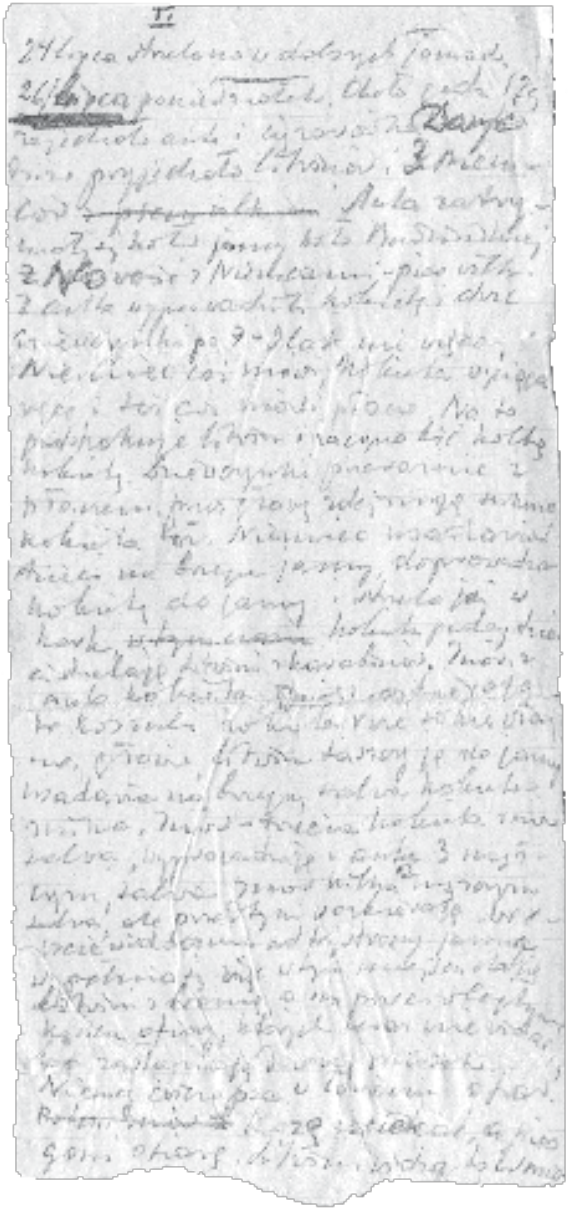




Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



VII.26, pirmadienis

Apie 12 val. atvažiavo automobilis ir sunkvežimis. Gana daug atvyko lietuvių ir 3 vokiečiai. Automobiliai sustojo šalia duobės prie Rudzinskių.

Naujovė: vokiečiai turi vilkšunį. Iš automobilio išvedė moterį ir dvi mergaites, 7–9 metų, ne vyresnes. Vokietis kažką sako, moteris tiesia rankas, irgi kažką sako, verkia. Tada prišoka lietuvis ir pradeda buože mušti moterį. Išsigandusios mergaitės verkdamos per galvas nusirengia sukneles, moteris taip pat. Vokietis sodina vaikus ant duobės krašto, atveda moterį prie duobės ir šauna jai tiesiai į sprandą. Moteris krenta; lietuviai vaikus sušaudo karabinais.

Vėl moteris iš automobilio, vėl nusirengia iki apatinių. Moteris raunasi nuo galvos plaukus, lietuvis tempia ją prie duobės, sodina ant krašto – salvė, moteris dingsta. Vėl trečia moteris, vėl salvė. Išveda iš automobilio 3 vyrus. Vėl keli vyrai – salvė, bet prieš tai nurengia. Galiausiai, matyt, iš tos pusės duobė jau pilna, todėl toje vietoje sustoja lietuviai su ginklais, o priešingoje pusėje – aukos, kurių dabar nesimato, jas uždengia medžiai ir smėlis. Vokiečiai moko šunį gaudyti ir pulti aukas. Aukai liepia bėgti, o šuo ją vejasi. Lietuviai tai mato ir juok...

VII.29, ketvirtadienis

Vienas automobilis. Šaudė iš karabinų po visą mišką, užkasė kažkur duobėje miško gilumoje. Lietuviai juokiasi ir sako, kad moko šunį, kuris kvailas, nes kai pakliūva vaikas, jis nekanda, o tik griebia už bėgančiojo drabužių.

VII.30, penktadienis

Atvyko automobilis ir atvežė telefono stulpus. Iš automobilio išlipo 4 žydai ir 3 žydės. Nunešus stulpus į nurodytas vietas, žydus ir žydes sušaudė. Kam tie keturi stulpai? Esą bus telefonas arba elektros srovė, na, netrukus pamatysime. Bazėje yra daug... Šauliai surenka tik... pirkliai.

Mačiau pirmąją duobę, priešais namą. Neužpilta (t. y. dar 1–2 metrų gylio). Ar dar kartą bus reikalinga?

1943 m. liepa

„Pelytė“[75] – tai maža, pilka, nukarusiomis ausimis ir ilga uodega kalė, kuri siaubingai loja nuo pat vakaro, net iki vėlumos, o iš ryto galima pamatyti, kaip ji grįžta iš bazės *(Pelytės kelias aprašytas toliau).*

Och! Pažįsta Pelytę Jankovskio, Rudzinskos vaikai, pažįsta, nes gano gyvulius bazėje, dažnai ją išvaro iš duobės. Ji atkasa žemę duobėje, o tada drasko drabužių liekanas nuo aukų ir ėda. Drasko krūtinę, pilvą, kojas, tai, ką atkasa, veidą, skruostus. Tai mažas monstras. Bet Seniucis didžiuojasi, kad turi tokią mažą pabaisą. O juk Seniucis kilęs iš žydų.

Gal kalė graužia jo labai artimus giminaičius. Niekšybė arba niekšiškas instinktas neleidžia Seniuciui ir tikrajai kalės savininkei Kviatkovskai[76] matyti baisios tikrovės. Kai kalės nepaleidžia nuo grandinės naktį, o dieną yra kokių nors kliūčių bazėje, tai ši griebia vištas, viščiukus; mažoji pabaisa puola net didelį gaidį arba žąsis, didesnes už ją pačią; bergždžia dėl jos skųstis. Kiti gi nesiskundžia, nes bijo Balabostos[77].

Kelias dienas pro langus matome nuolat riedančius traukinius su kaimiečiais vyrais, jų žmonomis, vaikais. Ant platformų – vežimai, ratai, stypso ienos, ašys ir kitas varguolių turtas. Kai kurie langai grotuoti, durys uždarytos. Taip vežami tremtiniai. Oi, ar tik ne taip pat, kaip su žydais „darban“. Juk degina gyvus.

1943 m. liepa, rugpjūtis

Tai, kad Pelytė atkasa lavonus, nieko nestebina, nes blogai užpila (gaila vietos užberti storesniu sluoksniu). Apskritai viskas tik truputį užberta, net ir ten, kur žudė pernai. Bazėje tvyro baisi smarvė. Visur išmėtytos drabužių draiskanos: vyriškų, vaikiškų, moteriškų, įvairių aprangos dalių, apatinio trikotažo, moteriškų batelių, vyriškų kepurių, drabužių rankovių, marškinių, puskojinių, kažkokių knygų, ska-

[75] Čia autorius nurodo kalės vardą – „Pelytė“ (lenk. *Myszka*), bet toliau tekste rašo „Musytė“ (lenk. *Muszka*).

[76] Kwiatkowska.

[77] Balabosta.

relių, paltų, apsiaustų, ir visa tai čia pernakt guli ant duobių kraštų. Paukščių pėdsakai susipina su gyvūnų – šunų – pėdsakais. Iš duobių styro kojos be mėsos, kaukolės, akiduobės, drabužių, o tiksliau apatinių, liekanos, ir daug pėdsakų, kai šunys ir paukščiai atkasa žemę. Tai buvo 1943 m. rugpjūčio 21 d.

Pelytės kelionių ir grįžimo maršrutas visada toks pat: pro Seniucio tvoros skylę užkardos link. Tada ji užlipa ant geležinkelio bėgių. Ją galima matyti perbėgančią per bėgius, vėliau dingstančią iš akių, kad po kurio laiko atsidurtų bazėje, ant smėlėto, geltono kelio, kurį ji kerta, ir dingsta tarp medžių. Kartais grįždama ji kažką nešasi. Vieną kartą, tai buvo 1943 m. rugpjūtį, atitempė žarnas, bet kažkieno išgąsdinta numetė priešais Seniucio sklypą. Vaikai jas pakabino ant Seniucio tvoros.

Tai, kad nėra intensyvaus vokiečių patruliavimo ant geležinkelio bėgių, padrąsino lietuvius plėšikauti kelyje. Bet dabar plėšikaujama ir dieną, ir naktį, kai jie nėra prisigėrę naminės. Jie, be kita ko, muša, tyčiojasi, iškrauna vežimus, pilnus medienos, nes tikisi ką nors rasti po ta mediena... Sekmadienį, 1943 m. rugpjūčio 8 d., taip plėšikavo kartu su Jankovskiu, kol priekyje susidarė vežimų eilė. Kai vėliau baigė „darbą“, ant plento buvo matyti sudaužytų butelių, pieno dėmių, medienos gabalų, sulaužytų medinių botagų, kažkoks sutryptas puodelis, sudaužytų molinių puodų.

Dabar (rugpjūtį) paprastai saugo vienas uniformuotas policininkas (ir tai palengvina plėšikavimą, nes policininko munduras suteikia oficialią išvaizdą), antrasis – šaulys civiliais drabužiais (jauniklis) ar taip pat policininkas.

Rugpjūtis

VIII.6, penktadienis

Po pietų per Panerius kaip žaibas praskriejo žinia, kad Vilniaus stotyje vėl laipina į vagonus žydus ta dingstimi, jog siunčia dirbti. Netrukus sužinota, kad Vilniuje iš viso jau surinko 3 000 žydų ir, galima tikėtis, jog šį vakarą arba paryčiui traukinys bus Paneriuose. Kartu sužinota, kad Burbiškėse, Kirtimuose ir šalia Juodšilių šaudo žydus, jau likviduotas getas, Vilniaus stoties apylinkėse bėga žydai, yra nužudytųjų ir t. t.

VIII.7, šeštadienis

Atsikėliau iš ryto ir matau: Panerių geležinkelio stotyje jokio traukinio. Štai kaip, vadinasi, ne Paneriuose. Vėliau sužinau, kad traukinį su žydais iš tikrųjų nukreipė į Švenčionėlius. Kalbėjo, kad šalia Bezdonių miško tuos žydus sušaudė. O dėl Kirtimų, Burbiškių ir Juodšilių man pavyko sužinoti tik apie vieną žydų grupę, dirbusią Kirtimuose ir pabėgusią į mišką, į juos šaudė, dalis jų žuvo, o dalis pabėgo. Beje, plytinės Žemuosiuose Bukčiuose [?][78] darbininkai matė miške grupę žydų, tvarstančių žaizdas. Apskritai žydai nujaučia, kad greitai gali mirti, todėl tie, kurie dar gali, bėga iš geto.

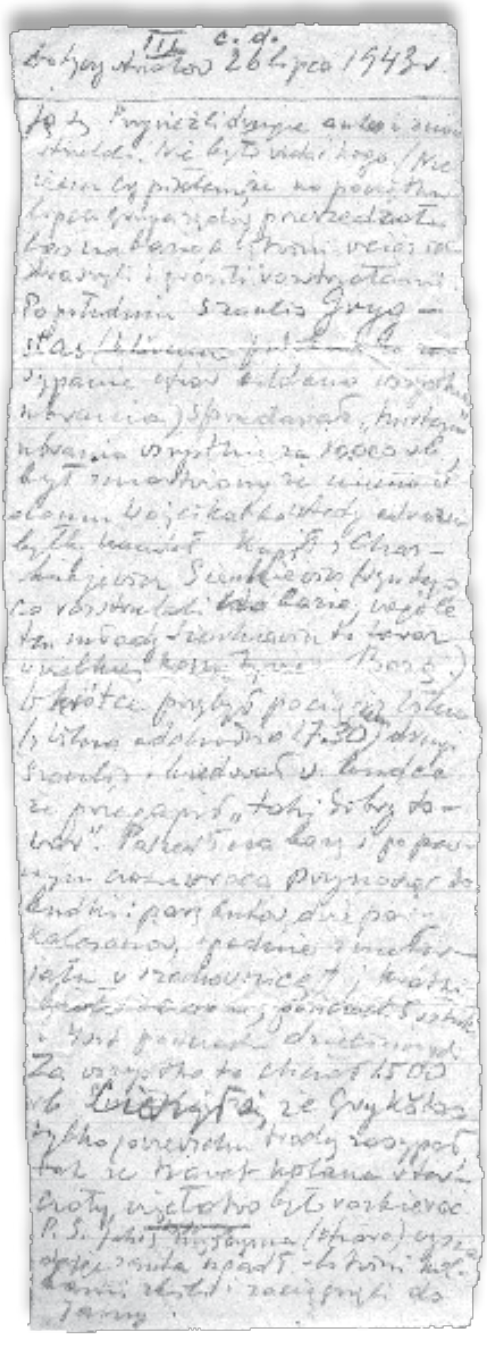
VIII.8, sekmadienis

Girti policininkai ir du kiti, saugantys bazę, tą dieną ir vakare visus, ką sutiko, plėšė kelyje, iškrovė vežimus, ieškodami naminės.

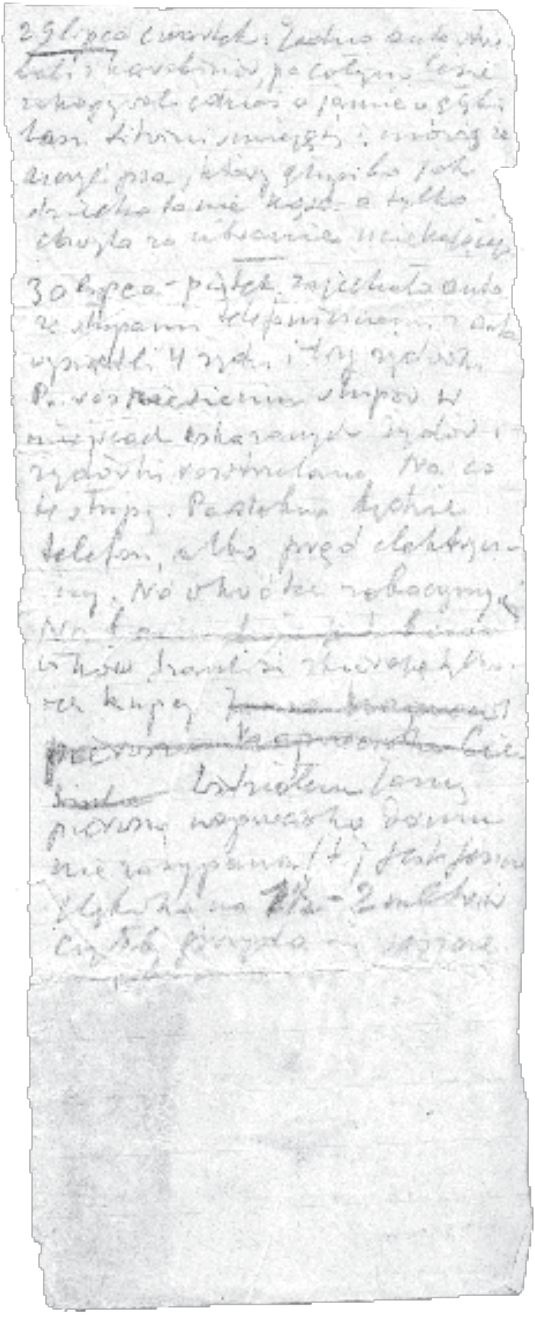
VIII.9, pirmadienis

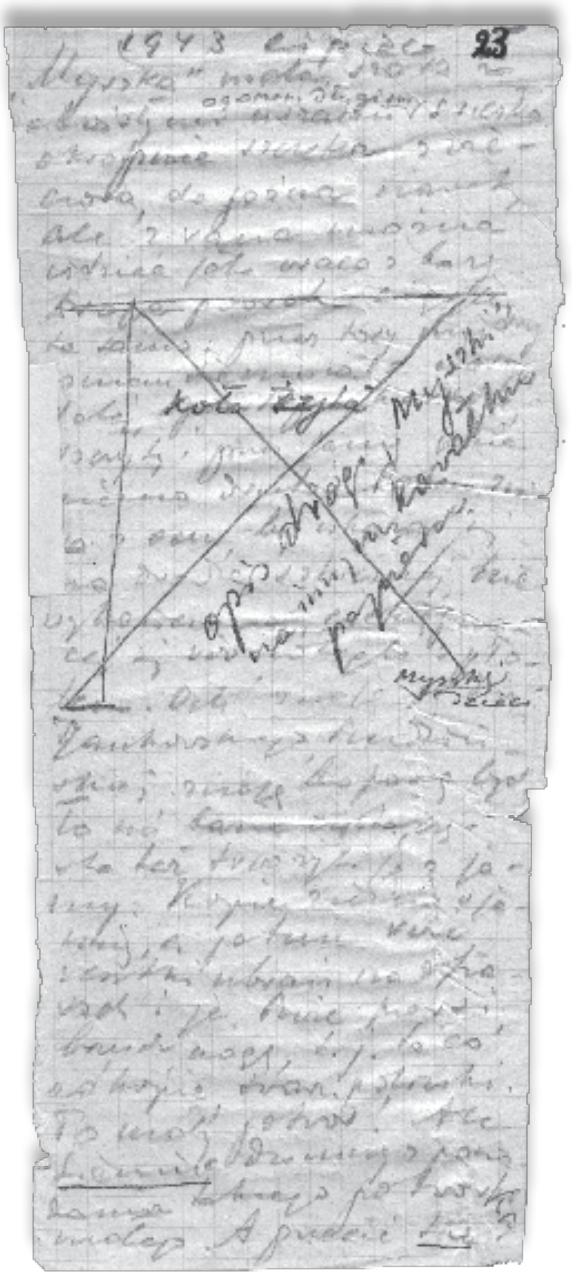
To dar nebuvo. Jau rašiau apie žydų vykdomą medžių kirtimą bazėje. Dabar atvežė 6 žydus su pjūklais ir, parodę jiems ant žemės gulinčius rąstus, liepė juos pjauti. Kai pjūklas pasiekdavo pusę medžio skersmens, įvykdavo sprogimas. Pasirodo, kad darė eksperimentus sumontuodami į stulpo vidų sprogmenis. Taip žuvo 6 žydai. Juos tiesiog susprogdino.

[78] Autorius nurodo pavadinimą „Dolna“ žemėlapyje šalia Bukčių.

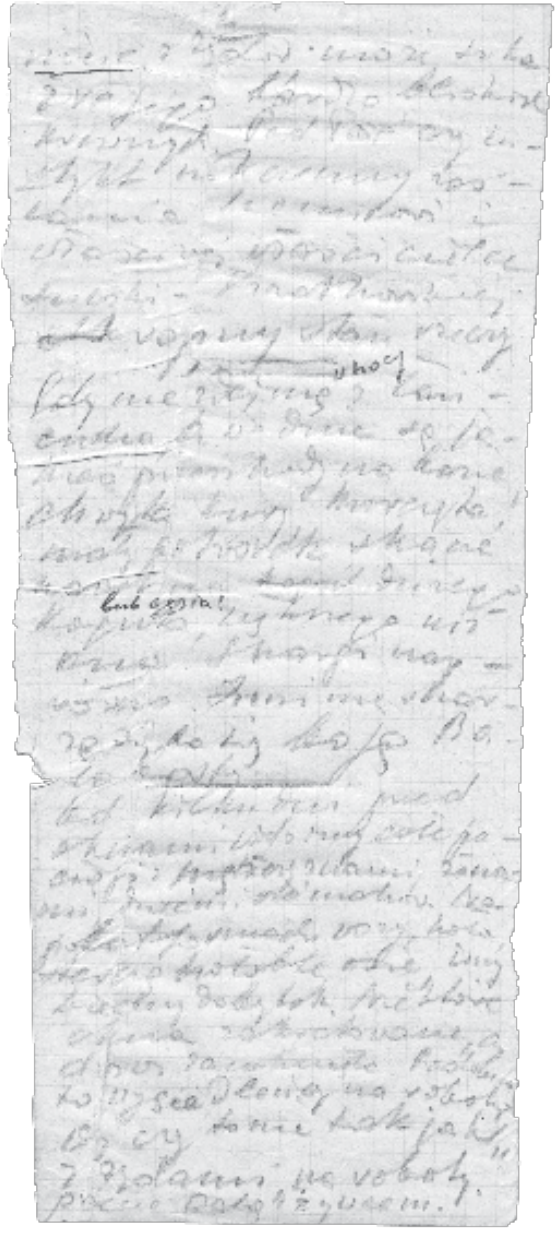


Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



VIII.10, antradienis

Apie 10 val. lydimas lengvojo automobilio atvyko sunkvežimis, į bazę įvažiavo nuo Gardino plento ir sustojo prie duobės šalia Rudzinskos. Išlaipino visus iš karto, jų buvo apie keliolika; daugelis puolė bėgti. Chaotiškas susišaudymas, kulkos švilpė virš miško, kur mes su Kulakovskiu[79] pjovėme medžius. Pasislėpėme už supjaustytos medienos; kiti darbininkai metė darbą ir pabėgo. Sunkvežimis išvažiavo, vienas (lengvasis) liko. Aha, vadinasi, atveš dar. Tikrai taip – po valandos vėl grįžta sunkvežimis. Šį kartą pavieniai šūviai, nes iš sunkvežimio išveda po vieną. Šūviai aidi su tam tikromis pertraukomis po kiekvieno šūvio. Ir po kiekvieno šūvio Kulakovskis ištaria: „Amžiną atilsį." Paskui tapo tylu, greičiausiai tai buvo žydai ir keli ne žydai.

VIII.13, penktadienis

Vienas iš policininkų prie būdelės sakė, kad pribaigė žydą, kuris dar tris dienas gyveno. Seniucio kalė atitempė iš bazės žarnų. Vėl skraidė varnos.

VIII.14, šeštadienis

Apie 9 val. atvažiavo vienas automobilis prie Rudzinskos duobės. Išvesdavo po vieną ir sušaudydavo. Aukos įvairios: dvi moterys, keli bolševikai, o kiti – civiliai iš Lukiškių kalėjimo. Nebuvo nė vieno žydo. Dabar, t. y. jau mėnesį laiko, policininkai taip pat šaudo.

Dr. Alfredas Mejeris[80] – Rozenbergo[81] pavaduotojas – buvo Vokėje pirmadienį 1943.VIII.23. Taip rašė antradienio, rugpjūčio 24 d., laikraštyje „Goniec Codzienny"[82]. Jie važiavo Gardino plentu. Po vidurdienio. Po pietų juos saugojo kariai, atvykę sunkvežimiais. Kaip matome, pakeliui susidomėta, kaip bazė gyvuoja. Apsilankė gana trumpam, nes netrukus vėl grįžo blizgančiais limuzinais.

[79] Kułakowski.

[80] Alfred Meyer.

[81] Rosenberg.

[82] „Kasdienis kurjeris" – 1941–1944 m. nacių okupuotame Vilniuje leistas laikraštis lenkų kalba.

VIII.20, penktadienis

Ilgiau nei 10 dienų trys žydų vežimai ir daugiau nei dešimt žydų išveža supjaustytus rąstgalius iš bazės į kelią, iš kur juos pasiima gestapo sunkvežimis. Sekmadienį, rugpjūčio 15-ąją, vokiečių patrulis ant geležinkelio bėgių sustabdė kažkokią moterį (šviesiu lietpalčiu, juoda suknele), apie 30 metų. Atidavė lietuviams. Tie nakčiai ją uždarė Rudzinskos sandėliuke, o pirmadienį ryte perdavė ją dviem gestapininkams, atvykusiems sunkvežimiu paimti rąstų. Kaip tvirtina geležinkelininkas, gestapininkai nuvežė ją į Vilnių. O Čioja[83] sako, kad ją paėmė į bazę ir sušaudė. Atrodo, tai buvo mokytoja iš Vievio.

VIII.25, trečiadienis

Šalia Rasų Vilniuje buvusiame Vizitiečių vienuolyne.

Dėl 1943 m. liepos 26 d. šūvių.

Atvažiavo antras automobilis, ir vėl šaudė. Nieko nebuvo matyti. Nežinau, ar rašiau, kad liepos pradžioje žydų grupė retino mišką bazėje, o lietuviai vis juos gąsdino ir grasino sušaudyti. Po pietų šaulys Grygštas[84] (kuriam esą už aukų užpylimą atidavė visus drabužius) pardavinėjo visus drabužius „urmu“ už 10 000 rublių; jis buvo nusivylęs, kad Voiciko nėra namuose, nes tuomet geriau vyktų prekyba. Nupirko Senkevičius[85] iš Kazbiejų (sūnus to, kuris šaudė bazėje; apskritai tas jaunas Senkevičius dabar labai draugauja su baze).

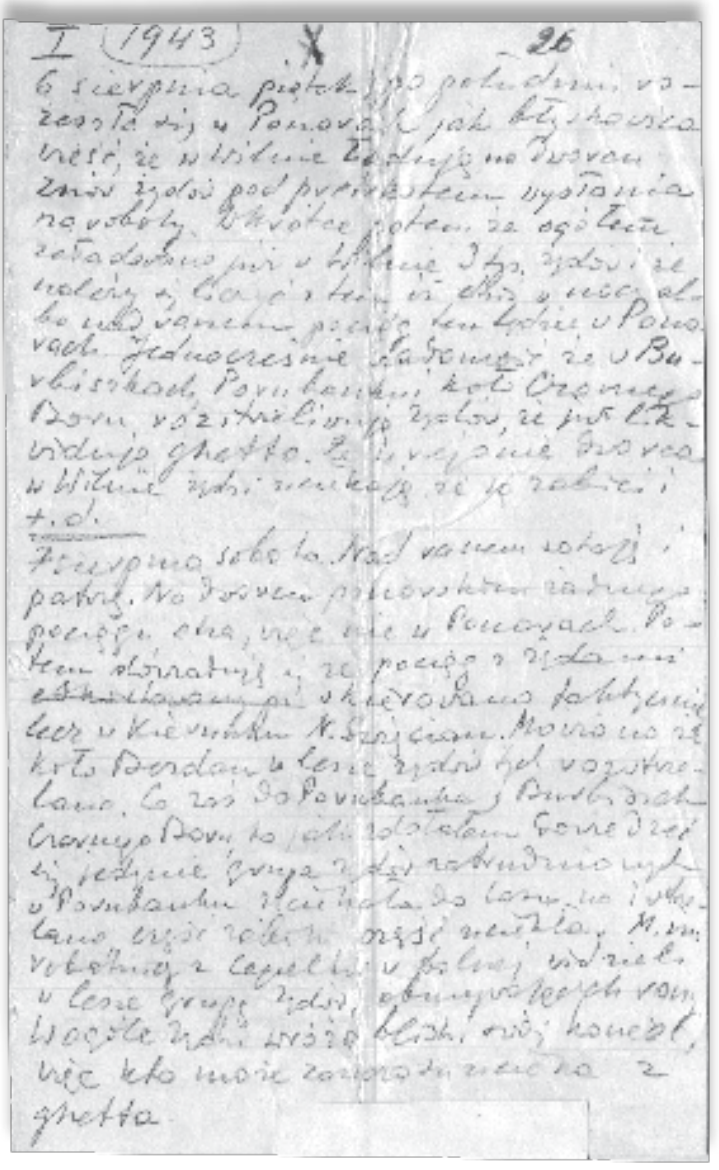
Netrukus traukiniu iš Vilniaus (iš Vilniaus išvyksta 17.30 val.) atvyko antras šaulys ir apgailestavo būdelėje, kad pražiopsojo „tokias geras prekes“. Nuėjo į bazę, netrukus grįžta, atsinešdamas į būdelę porą batų, dvi poras apatinių, languotos medžiagos (t. y. juodais ir baltais kvadratėliais) kelnes, 5 poras kojinių ir 4 vaikiškas kojines. Už visa tai norėjo gauti 1 500 rublių. Jis džiaugėsi, kad Grygštas tik iš viršaus buvo truputį užbėręs, kad net keliai kyšojo, todėl buvo lengva nurengti.

P. S. Kažkoks vyras (auka), lipdamas iš automobilio, nukrito – lietuviai jį nužudė daužydami buožėmis ir nutempė į duobę.

[83] Czoja.

[84] Grygsztas.

[85] Sienkiewicz.



Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų

8 sierpnia 1943 r. niedziela. Pani [illegible] ...

13 sierpnia [illegible] ...

14 sierpnia sobota 1943 r.

27a

Dr. Alfred Meyer-zastępca ...

Rugsėjis

IX.4, šeštadienis

Diena rami, šauliai nuvyko prie Vokės šaudyti nuo tilto į žuvis. Apie 4 val. po pietų pasirodė jau matytas sunkvežimis. Žinomu ir patikrintu keliu pasuko į kelią bazės link, sustojo prie duobės šalia Rudzinskos. Iššoko keli lietuviai (šauliai), išnešė lavoną iš automobilio, numetė jį į duobę, greitai užpylė ir išvažiavo. Kas tai buvo – nežinoma, gal koks savižudis iš Lukiškių arba iš gestapo pastato, o gal nukankintas per tardymą. Įmetė nurengtą.

IX.9, ketvirtadienis

Apie 10 val. ryto per pervažą važiuoja sunkvežimis ir pasuka į bazę. Neuždengtame sunkvežimyje (ne tame, kuris atvyksta paprastai uždengtas brezento stogeliu) įrengti 2 suolai – per visą automobilio ilgį su atramomis, ant jų sėdi lietuviai, o tarp suolų, ant grindų, guli moterys, prastai apsirengusios, kai kurios labai nuvargusios. Šalia vairuotojo sėdi pažįstamas gestapininkas karininkas, kurio buvimas paaiškina atvykimo tikslą – į bazę. Sunkvežimis pasuka, paskui jį ir lengvasis automobilis, ir abu sustoja šalia Rudzinskos duobės. Du vokiečiai kalbasi tarpusavyje nuošalyje, prisidega cigaretes; dalis lietuvių nušoka iš sunkvežimio, keli lieka sunkvežimyje. Kai kurios moterys pradeda aimanuoti, lietuviai rėkia ir kažką sako. Dejuodamos moterys nusirengia. Kai kurios neskuba, lietuvis muša lazda per galvas. Kelios, likusios jau vien apatiniais, stovi ant sunkvežimio, lietuvis mostelėja ranka, kažką sako, pusnuogės moterys pradeda kažką kalbėti. Ką – nesigirdi, bet lietuvis daužo lazda moterims, vilkinčioms apatiniais, per galvas, jos prisidengia galvas rankomis, šaukia, kai kurios nusimeta apatinius, kitos mušamos padaro tą patį. Jos nusirengusios nuogai, lietuviai kažką tarpusavyje šneka, rodydami pirštais į apsinuoginusias.

Pagal vokiečio komandą kelios moterys (gal 5 ar 6) nulipa nuo sunkvežimio; lietuviai – kuris buože, o kuris lazda – paskubina per nugaras ir stumia į duobę; kai jau visos duobėje – šaudo iš viršaus; likusios automobilyje, nežmoniškai mušamos, dejuoja, varomos į duobę. Vėl šūviai ir tyla. Automobilis išvažiuoja. Prie duobės lieka

dviese (policininkas ir civilis), kurie šiek tiek užpila duobę. Kas tai buvo? Žydės, ar ne?

Vakare, apie 5 val. po pietų, prisidengęs, kad važiuoju į kaimą žolės žąsims, artėju prie būdelės. Yra Jankovskis, policininkas ir civilis, pasirodo, irgi šaulys, tik pirmą kartą bazėje ir apskritai pirmąsyk dalyvaujantis per egzekuciją. Jis šiek tiek išgėręs. Prasideda pokalbis. Pasirodo, kad iš viso sušaudė 17 moterų, tarp jų tris mergaites lenkes, 15–16 metų, sergančias, kaip jis sako, sifiliu; kitos – tai žydės, pagautos, kai bandė pabėgti iš geto, tarp jų devynias iš naujai įkurto geto Rasose. Lietuvis keikiasi, kad ranka išlindusi iš duobės – trenkė lazda, bet veltui, todėl taip ir paliko, nes per daug žemės reikėtų užberti. Bet gerai, kad bent kiek skudurų pavogė iš automobilio.

IX.11, šeštadienis

Vidurdienį prie pervažos atvažiuoja lengvasis automobilis su gestapininkais, jie išlipa ir vaikštinėja. Kas atsitiko? Netrukus nuo Vilniaus atvažiuoja keli lengvieji automobiliai, lydimi sunkvežimių su kariuomene, važiuoja pro bazę, dairosi į kažką, mosikuoja rankomis; matyti, kad kalbama apie bazę. Gestapininkai vis dar budi prie pervažos. Maždaug po valandos vėl grįžta lengvieji automobiliai. Juose matau aukšto rango vokiečių karininkus, jie grįžta į Vilnių.

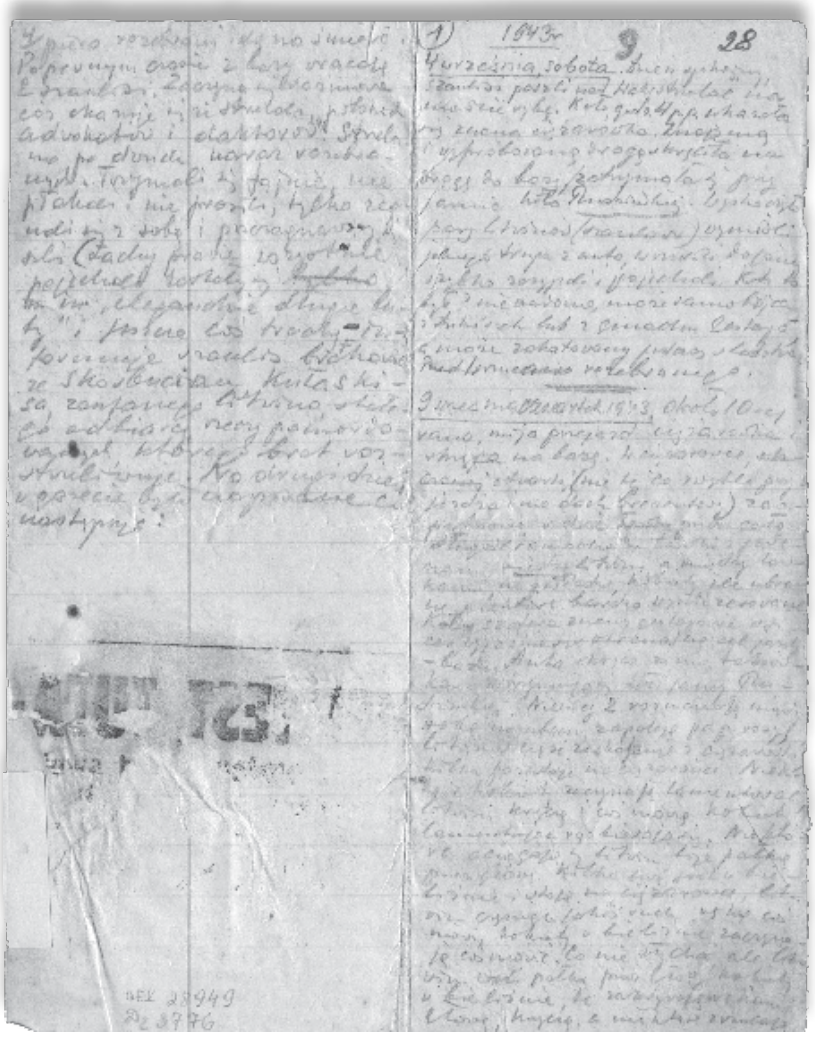
IX.15, trečiadienis

„Goniec Codzienny“ pranešė, kad Vilniuje ir Vokėje „su štabu lankėsi“ Generalkomissar von Renteln[86].

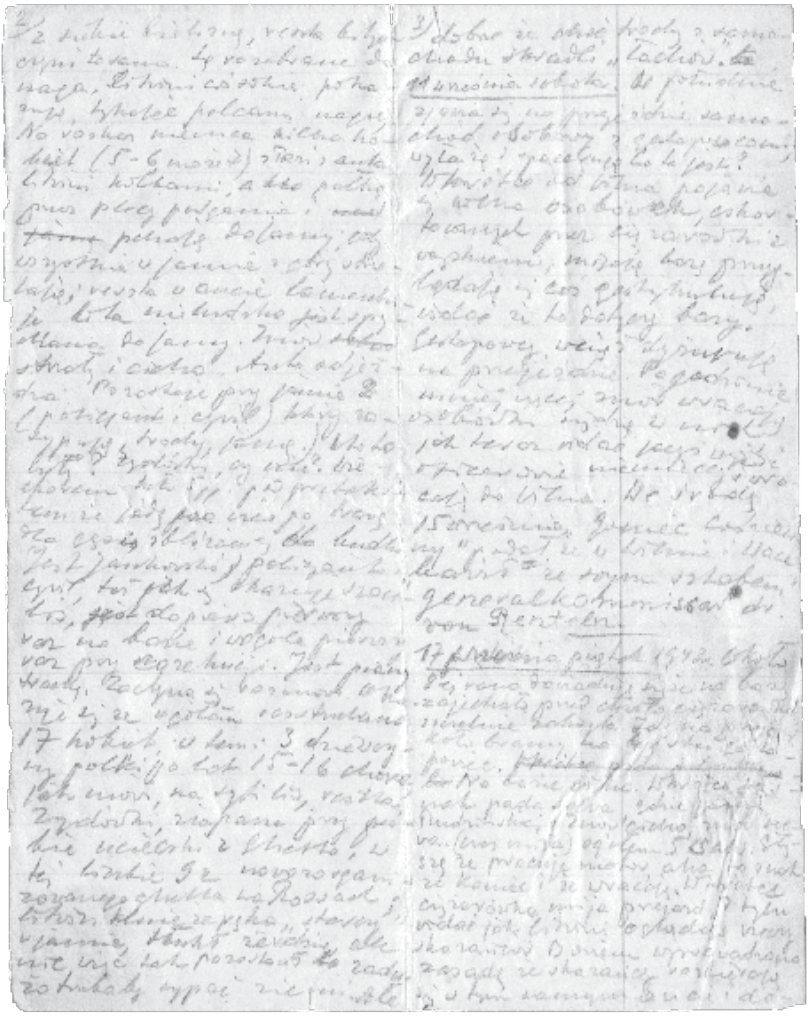
IX.17, penktadienis

Apie 8 val. ryto sužinojau, kad į bazę ką tik atvažiavo sunkvežimis, kruopščiai uždengtas. Einu prie pervažos. Prie bazės vartų stovi gestapininkas. Bazėje tylu. Tačiau netrukus nuaidi salvė (iš ten, kur Rudzinskos duobė). Vėl tylu, vėl salvė; laikas bėga. Iš viso 5 salvės. Girdžiu, kad dirba variklis; aha, tai ženklas, kad pabaiga ir kad sugrįžta. Netrukus sunkvežimis pravažiuoja pro pervažą; jo gale matyti, kaip lietuviai apžiūri pasmerktųjų daiktus.

[86] Generalinis komisaras fon Rentelnas (vok.).



Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



Buvo šiek tiek užpilta taip, kad po plonu geltono smėlio sluoksniu aiškiai matėsi nužudytųjų kūnų siluetai. Duobė dar nebuvo visiškai pilna, gal dar kokių 1,5 ar 2 metrų trūko iki viršiaus. Vilniuje kalbėjo, kad nieko nesušaudė, čia parašyta tik siekiant pagąsdinti! Netiesa!

Įvedė tvarką, kad nuteistieji nusirengia tame pačiame automobilyje ir tik nusirengę eina mirti. Po kurio laiko iš bazės grįžta 2 šauliai. Pradeda šnekėtis.

Ką gi, paaiškėja, kad šaudė „lenkų advokatus ir daktarus"! Šaudė iškart po du, nusirengusius. Jie šauniai laikėsi, neverkė ir neprašė, tik atsisveikino vieni su kitais ir atsisveikinę – ėjo. Skudurai beveik visi išvežti, jiems, be kita ko, liko batai, „prašmatnūs, ilgi batai", ir dar kažkas – pasakoja šaulys Kulaskis iš Skurbutėnų, jis yra patikimo lietuvio, nuolatinio nužudytųjų daiktų pirkėjo, kurio brolis šaudo, sūnėnas. Kitą dieną laikraštyje buvo parašyta, kas atsitiko.

Iš laikraščio „Goniec Codzienny" („Kasdienis kurjeris"), Vilnius, 1943 m. rugsėjo 18 d., Nr. 666:

Atsakymas į terorą

Lietuvos saugumo policijos ir saugumo tarnybos komendantas informuoja:

1943.09.15 buvo nužudytas Lietuvos kriminalinės policijos inspektorius Marijonas Padaba (Marian Padaba), vykstantis iš savo namų į tarnybos vietą.

Policija tardymo metu nustatė, kad žudynės buvo įvykdytos lenkų teroristinės organizacijos. Kadangi tai jau antras iš eilės nužudytas saugumo policijos valdininkas, liepiau kaip įkaitus areštuoti 100 lenkų inteligentų.

Taikant represijos priemonę už Padabos nužudymą, rugsėjo 17 d. rytą sušaudyti šie įkaitai:

1. Engiel Mieczysław, gim. 1890.06.22 Liepojoje, advokatas.

2. Biełgorajski Eugeniusz, gim. 1896.01.16 Varšuvoje, atsargos kapitonas.

3. Iwanowski Kazimierz, gim. 1907.05.31, vyresnysis leitenantas.

4. Antuszewicz Kazimierz, gim. 1910.12.24 Vilniuje, inžinierius.
5. Manrik Włodzimierz, gim. 1909.03.10, biuro vadovas.
6. Pelczar Kazimierz, gim. 1894.09.02, gydytojas.
7. Gutkowski Mieczysław, gim. 1893.07.09, tarnautojas.
8. Grynkiewicz Stanisław, gim. 1890.05.04, chemikas.
9. Lothe Tadeusz, gim. 1903.11.13 Varšuvoje, tarnautojas.
10. Orłowski Aleksander, gim. 1897.03.04, darbininkas.

Jeigu žudynės pasikartos, su likusiais areštuotais įkaitais bus pasielgta atitinkamai.

Odpowiedź na terror

Komendant policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa w Litwie powiadamia co następuje:

Dnia 15.9.1943 został zamordowany w drodze ze swego mieszkania do miejsca służby insp. Lit. pol. kryminalnej Marian Padaba.

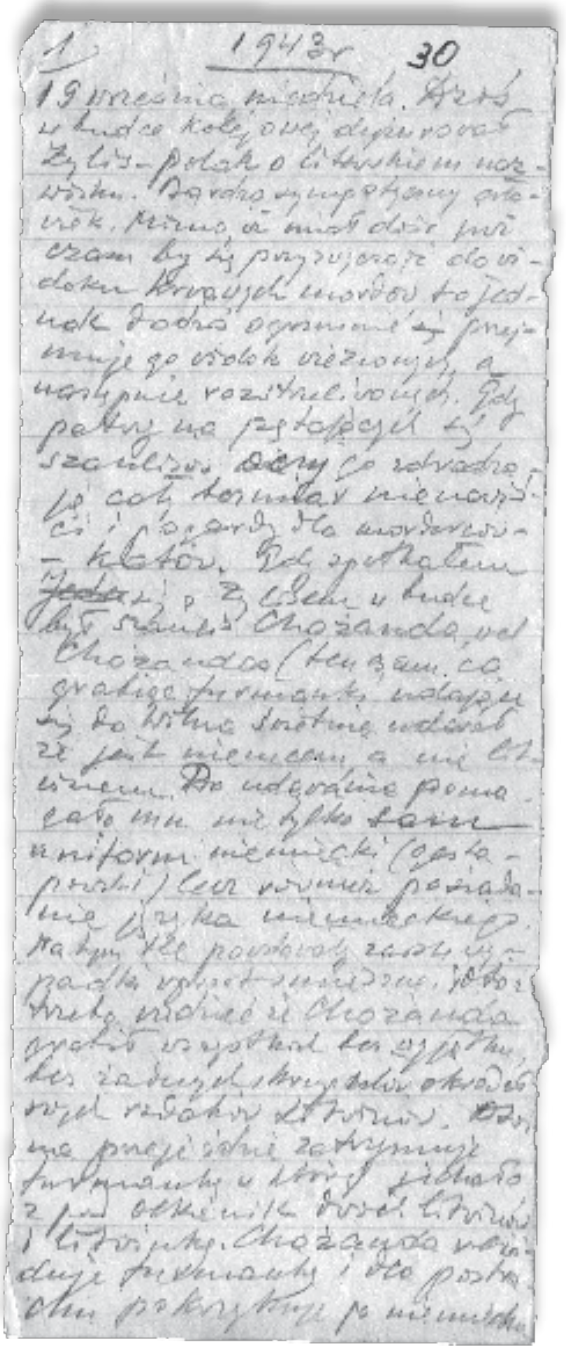
Dochodzenia policyjne wskazują wyraźnie na to, że morderstwo zostało dokonane przez członków polskiej organizacji terrorystycznej. Ponieważ w tym wypadku chodzi o drugie z kolei morderstwo na osobie urzędnika policji bezpieczeństwa polecilem aresztować 100 osób z pośród inteligencji polskiej jako zakładników.

Jako środek represyjny za zamordowanie Padaby rozstrzelano w godzinach rannych w dniu 17 września następujących zakładników:

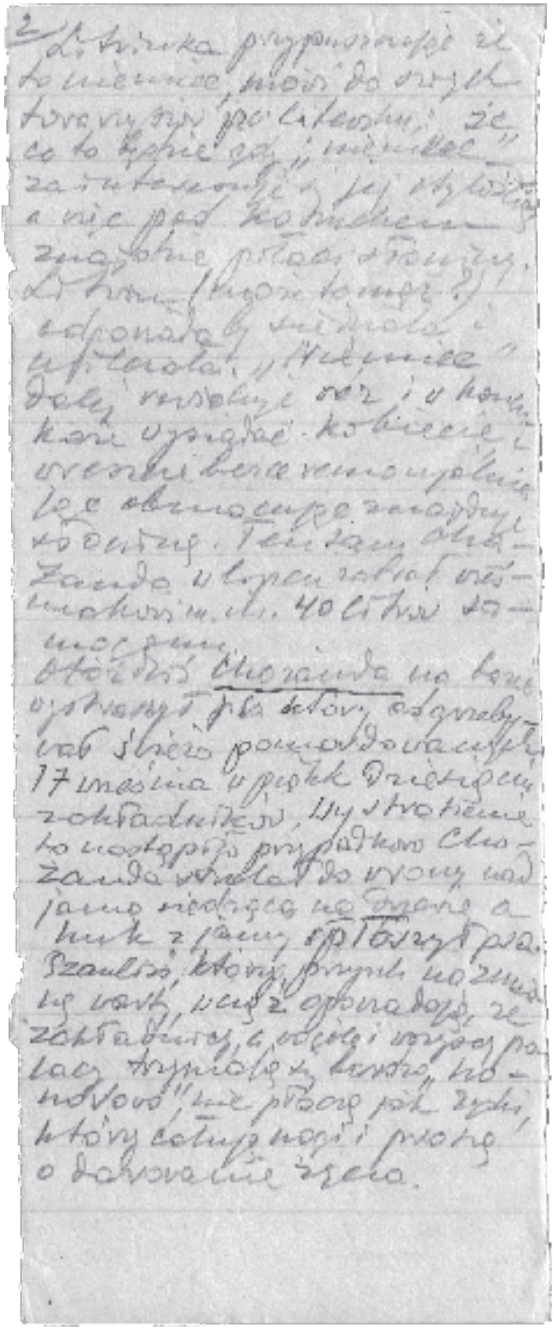
1. **Engiel Mieczysław,** 22.6.90, Libawa, adwokat.
2. **Bielgorajski Eugeniusz,** 16.1.96, Warszawa, kpt. rez.
3. **Iwanowski Kazimierz,** 31.5.07, porucznik.
4. **Antuszewicz Kazimierz,** 24.12.10, Wilno, inżynier.
5. **Manrik Włodzimierz,** 10,3.09, kierownik biura.
6. **Pelczar Kazimierz,** 2.9.94, lekarz.
7. **Gutkowski Mieczysław,** 9.7.93, urzędnik.
8. **Grynkiewicz Stanisław,** 4.5.90, chemik.
9. **Lothe Tadeusz,** 13,11,03, Warszawa urzędnik.
10. **Orłowski Aleksander,** 4.3.97, robotnik.

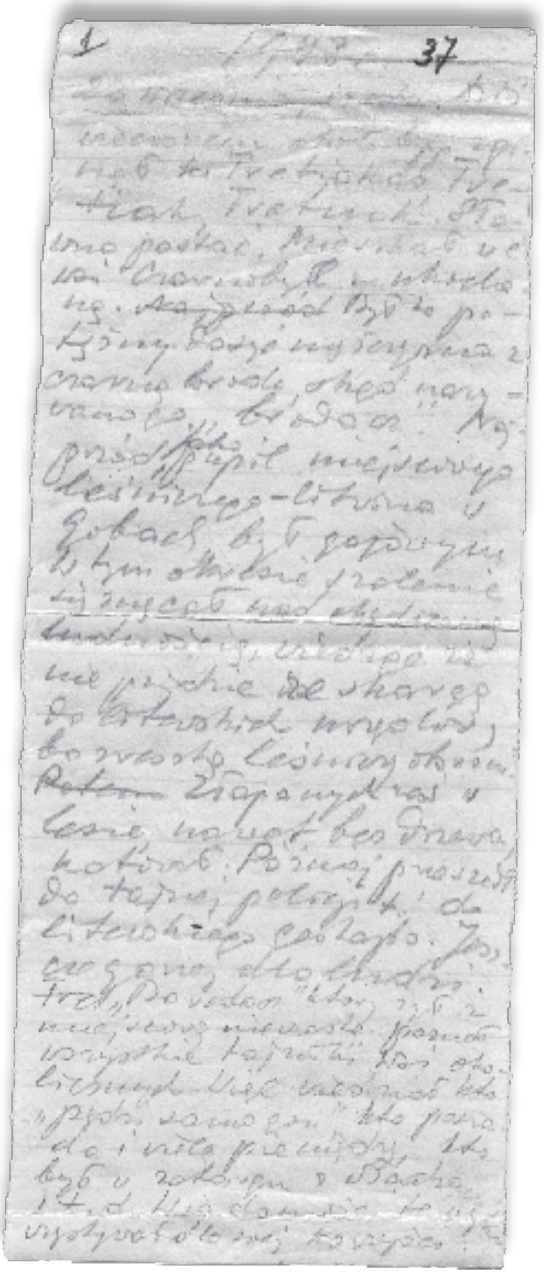
Przy powtórzeniu morderstw pozostali aresztowani zakładnicy będą potraktowani w odpowiedni sposób.

Laikraščio „Goniec Codzienny“ („Kasdienis kurjeris“) 1943 m. rugsėjo 18 d. faksimilė

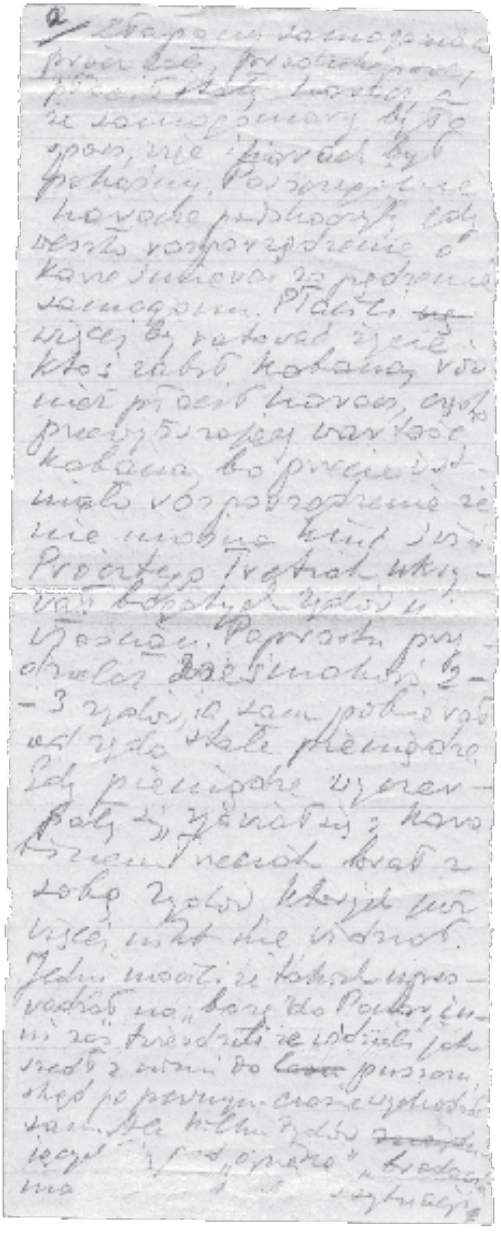


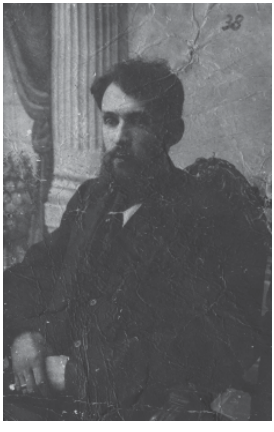
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Tretjako nuotrauka.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų

IX. 19, sekmadienis

Šiandien geležinkelio būdelėje budėjo Žylis[87] – lenkas lietuviška pavarde. Labai simpatiškas žmogus. Nors jis jau ir turėjo užtektinai laiko priprasti prie kruvinų žudynių, vis dėlto iki šiolei jį labai sukrečia vežamų, o vėliau sušaudomų žmonių vaizdas. Kai jis stebi besibastančius šaulius, jo akys jį išduoda – jose matyti visa begalinė neapykanta ir panieka žudikams – budeliams.

Kai susitikau su Žyliu būdelėje, buvo dar šaulys Chožanda[88], arba Chožandas (tas pats, kuris plėšė vežimus, važiuojančius į Vilnių, jis puikiai apsimetė, kad yra vokietis, o ne lietuvis). Apsimesti jam padėjo ne tik vokiečių (gestapo) uniforma, bet ir vokiečių kalbos mokėjimas. Šiomis aplinkybėmis iškilo tiesiog juokingų atsitikimų. Nes reikia žinoti, kad Chožanda plėšė visus, be išimties, be jokių abejonių, plėšė ir savo tautiečius lietuvius.

Stovi jis prie pervažos ir sustabdo vežimą, kuriuo iš Valkininkų važiavo du lietuviai ir lietuvė. Chožanda krato vežimą ir rėkia vokiškai.

Lietuvė, manydama, kad jis vokietis, sako saviesiems lietuviškai: „Kas nutiks, kai „vokietis“ pasidomės jos storumu ir po kailiniais ras lašinių paltis?“ Lietuvis (gal jos vyras?) atsako, kad sėdėtų ir tylėtų. „Vokietis“ toliau tikrina vežimą ir galų gale liepia moteriai išlipti ir nesidrovėdamas apgraibalioja ir suranda lašinius.

Tas pats Chožanda liepą iš valstiečio paėmė, be kitų dalykų, ir 40 litrų naminės. O šiandien Chožanda bazėje išgąsdino šunį, kuris atkasė ką tik nužudytuosius.

Išgąsdino netyčia. Chožanda šovė į varną, tupinčią ant medžio šakos prie duobės, o triukšmas išgąsdino šunį duobėje. Šauliai, atėję pakeisti sargybą, vis pasakoja, kad įkaitai ir apskritai visi lenkai laikosi „šauniai“, neverkia kaip žydai, kurie bučiuoja kojas ir prašo dovanoti gyvybę.

[87] Žylis.

[88] Chožanda, arba Chožandas.

IX.22, trečiadienis

Šiandien vakare, apie 6 val. po pietų, žuvo tas Tretjakas, Tretiak, Tretiuk[89]. Garsi asmenybė, gyveno Juodbalių kaime su mylimąja. Tai buvo gana tvirtas vyras juoda barzda, todėl buvo vadinamas Barzdočiumi. Anksčiau jis, kaip vietinio Guobų girininko lietuvio statytinis, dirbo eiguliu. Per tą laikotarpį žiauriai kankino vietos gyventojus, žinodamas, kad niekas nesikreips su skundais į lietuviškas įstaigas, nes girininkas vis tiek jį apgins. O žmones, pagautus miške, net ir be medienos, kankino. Vėliau nuėjo į slaptąją policiją, t. y. į lietuviškąjį gestapą. Žmonėms dar blogiau. Barzdočius, gyvenęs su vietine moterimi, žinojo visas aplinkinių kaimų paslaptis. Todėl žinojo, kas „varo naminę“, kas turi daug pinigų, kas blogai sugyvena su valdžia ir t. t. Ta informacija pasinaudodavo savo naudai.

Pagautas naminės varytojas, be visos savo produkcijos, dar mokėjo nuolatinę duoklę. Kadangi naminukės varytojų buvo daug, tai ir duoklė buvo įspūdinga. Atskiros duoklės padidėjo, kai išėjo potvarkis apie mirties bausmę už naminės varymą. Gelbėdami gyvybę mokėjo daugiau; kažkas papjovė „kabaną“[90] – irgi mokėjo duoklę, nes buvo potvarkis, draudžiantis pjauti kiaules. Be to, Tretjakas slėpė turtingus žydus valstiečių namuose. Tiesiog paskirdavo valstiečiui 2–3 žydus, o pats iš žydo nuolat ėmė pinigus.

Kai pinigai pasibaigdavo, Tretjakas ateidavo su karabinu ir išsivesdavo žydus, kurių niekas daugiau nebematė. Vieni sakė, kad juos vesdavo į „bazę“ Paneriuose, kiti teigė matę, kaip jis ėjo su jais į girią, iš kurios po tam tikro laiko grįždavo vienas. Bet keli žydai (iš vietinių), „globojami“ Barzdočio, tikriausiai suprato jiems gresiantį pavojų, o gal kažką įtarė, tačiau kai Tšeciakas[91] atėjo su karabinu, – jų jau nebebuvo. Pasislėpė miške ir netrukus prisijungė prie gaujos.

Na, ir prasidėjo medžioklė, užkurta Tretjako, kuris irgi neišsigando, bet gerai apsiginklavęs ir toliau siautė apylinkėse. Keliskart „partizanai“ (bolševikai ir žydai) ateidavo naktį į jo namus, bet nieka-

[89] Tretjakas, Tretiak, Tretiuk.

[90] Kiaulė, šernas (rus.).

[91] Trzeciak, ko gero, čia tas pats asmuo Tretjakas.

da Tretjako nerado. Galiausiai, trečiadienį, rugsėjo 22 d., kai žmonės dar dirbo lauke, atėjo gauja, vadovaujama bolševiko, persirengusio lietuvių policininku, ir su žodžiais „pakliuvo svoločius[92]“ pasiėmė Tretjaką ir, nuvedę apie 3–4 km, nušovė palei kelią. Jo lavonas gulėjo šalia kelio dvi dienas, kol šeima jį paėmė. Bet atsirado naujų kliūčių. Tretjako draugė pateikė pareiškimą, kaltinantį vietos gyventojus veikiant išvien su banditais. Bijodami, kad vokiečiai visų nesuimtų ir nesudegintų kaimo, Juodbalių kaimo gyventojai išvežė visą turtą į kitus kaimus. Po kelių dienų dalis jų sugrįžo. Policija daugelį areštavo. Kas bus toliau – nežinia.

Tretjako draugė irgi slapstosi, bijodama banditų, kurie ir jos ieško naktimis. O gyventojai gelbėdamiesi rašo memorandumą valdžiai, pristatydami Tretjaką ne kaip saugumo pareigūną, o kaip paprastą banditą, ir aprašo įvykius su žydais, kuriuos jis slėpdavo, o vėliau nužudydavo. Atskleidė ir kitus žudymo, kyšininkavimo atvejus ir t. t. Bet ta proga sužinota ir apie kitus reikalus. Antai kelios vietinės merginos, norėdamos išvengti įdarbinimo Vokietijoje, atidavė savo pasus žydėms, kurios, prisidengusios jų pavardėmis, dirba Vokietijoje, kad išsigelbėtų.

Apskritai visus apėmęs neramumas, nepaisant to, kad Tretjakas jau nebegyvas.

IX.24, penktadienis

Šiandien apie 10 val. ryto atvyko autobusas ir sustojo prie Rudzinskos duobės (kur buvo nužudyti įkaitai). Lietuviai buožėmis skubino aukas nusirengti iki apatinių, o vėliau, įvarę į duobę, šaudė iš viršaus. Gana chaotiškai šaudė, taip pat kartu šaudė ir vokietis revolveriu, viskas pasibaigė gana greitai. Netrukus autobusas išvyko, o dalis šaulių pasiliko, vadinasi, dar bus aukų. Jau įprasta, kad, belaukiant kito autobuso, visiškai neužpilama pirmoji nužudytųjų partija. Kai atvyko antrasis autobusas, iš jo išlipo gana daug žydų vaikų ir keli vyrai. Vaikai nusirengė, o tuos, kurie verkė, lietuviai ramino vytelėmis. Vyrai gi tuo metu išmetė iš automobilio kažkokius lavonus ir sumetė į duobę. Tada ir patys pradėjo nusirenginėti, lydint lietuvių riksmų ir smūgių

[92] Niekšas (rus.).

„akompanimentui“. Vėliau pasikartojo tas pats ankstesnis veiksmas: suvarė į duobę ir sušaudė. Vėlai vakare Kulaskis (Kulaskas)[93] vežė daiktus į Skurbutėnus. Pamatęs mane, atvažiuojantį priešais, nulipo nuo dviračio ir nusisuko, neva remontuodamas dviratį. Apsimečiau, kad jo nepastebėjau.

IX.25, šeštadienis

Šiąnakt per Panerius *važiavo* [traukinys] man nežinoma kryptimi ir vežė žydus. Apie tą traukinį sklido gandai, kad jis penktadienį stovėjo Vilniuje ant atsarginių bėgių. Net kalbėta, kad „jo paskirtis – Panerių kryptis“.

Todėl buvo bijotasi tokių žudynių, kokios buvo balandį. Tačiau ne, traukinys nuvažiavo toliau ir tik akimirkai sustojo prie Liudvinavo tilto. Kai jis važiavo pro Panerius, kai kurie žydai ir žydės iššoko iš vagonų. Viena žydė šoko taip nesėkmingai, kad susilaužė abi kojas ir liko gulėti ant bėgių. Ją rado vokiečiai, kurie tuo metu atkakliai patruliavo geležinkeliu dėl prie tunelio susprogdintos minos. Tie patys vokiečiai sugavo dar tris žydes, kurios, nors ir laimingai iššoko iš vagono, bet ne iš karto susiorientavo, į kurią pusę reikia bėgti ir, nors naktis buvo tamsi, deja, pateko į vokiečių rankas.

Jas įkalino kareivinėse šalia tunelio. Buvo susisiekta su Vilniumi, iš kur atėjo nurodymas perduoti sugautąsias lietuviams į bazę. O anie sustabdė keliu važiavusį vežimą, atvažiavo su juo į kareivines, įlaipino į jį žydes – ir į bazę, kur ir nužudė. Kaip įprasta, prieš tai nurengė nuogai, net ir tąją sulaužytomis kojomis. Tarp lietuvių buvo Chožanda. Drabužius iškeitė į naminę.

IX.27, pirmadienis

Lietuvis iš bazės sako, kad šiandien bus sušaudyta partija. Sėdi būdelėje. Apie 10.30 val. atvažiuoja autobusas, bet ne tas pats kaip visados; ant naujo automobilio, uždengto brezentiniu tentu, didelėmis raidėmis parašyta „Deutsche Reichsbahn“[94] ir Nr. 15239. Šalia vairuotojo sėdi vokiečių geležinkelininkas, bet šalia jo, mano didžiai nuostabai,

[93] Kułaski (Kułaskas).

[94] Vokietijos reicho geležinkeliai (vok.).

pamačiau gestapininką, dažniausiai vadovaujantį sušaudymams. Automobilis, sandariai iš galo uždengtas, pravažiuoja pro būdelę ir pasuka į bazę, sustoja prie vartų. Iš automobilio iššoka vokietis, atidaro vartus, automobilis įvažiuoja, vokietis uždaro vartus, ramiai ir tvarkingai. Paskui vėl įlipa ir privažiuoja prie duobės. Išveda po vieną prie duobės, šaudo (kaip piešinyje apie Katynę); iš viso nuskambėjo 26 šūviai, vėliau per 10–15 minučių dar 7 – vienas po kito. Ką tai reiškia, nežinau. Nors egzekuciją stebėjau nuo Rudzinskos (prie tvoros), bet nesėkmingai, nes šį kartą automobilis sustojo taip, kad ne tik medžiai, bet ir pats automobilis užstojo šaudomus nuteistuosius. Tai esą buvo ne žydai, o lenkai iš gestapo kalėjimo. Tai truko apie valandą.

IX.29, trečiadienis

Šiandien atvažiavo automobilis, vienas; jie vėl buvo iš gestapo kalėjimo. Lietuviai sako, kad būta 25 asmenų, daugiausia lenkų. Automobilis atvažiavo jau apie 3 val. po pietų. Tas kitas valandas ir kitą automobilį (*Reichsbahn*), matyt, stengiamasi paslėpti, juk partizanai netoliese, neseniai buvo Vaidotuose ir sudegino fabriką, tikriausiai šio mėnesio 19 dieną.

Spalis

1943 m. spalis

IX.16–17 d. ant Gardino plento įvyko įdomių atsitikimų. Naktį Gardino plente sudegino tiltą per Lukną prie Madžiūnų. Įdomu, kad iš Paluknio, nutolusio apie 2 km, vokiečiai neatvyko. Jie bijo. Naktį, X.2, gauja jau antrą naktį (X.1–2) plėšia, atima vežimus ir nuvaro juos miškan. Šiąnakt, X.2, apiplėšė Pulstakus, Vaisėtas, Jacionis, Pabarę. Kai plėšė Pulstakus (Zanevskius[95] – turtingus ūkininkus), viena iš merginų, gimusi Pučkoriuose, šiuo metu dirbanti Pulstakuose, atpažino vieną iš plėšikų – „gerą“ pažįstamą lietuvį iš Kuršių kaimo.

Kai banditai išėjo į kiemą – tarpusavyje kalbėjosi lietuviškai. Tarp banditų buvo nemažai bolševikų, kurie pabrėžė, kad jie

[95] Zaniewski.

„vostočnyje“[96], kad jie ima tik maistą – duoną ir lašinius, ir tiek. Bet kam tie drabužiai ir, be to, moteriški, ar kiti daiktai, tokie kaip žiedai? Taigi bolševikai plėšia tik maistą, daugiau nieko.

X.1, penktadienis

Šiandien šventinė Rožinio Dievo Motinos diena – ypač švenčiama lenkų, kuriems Švenčiausioji Mergelė Marija yra karalienė. Lietuviai ir vokiečiai paminėjo šią šventę šaudymais Paneriuose. Vilniaus geto labirintuose, rūsiuose ir kitose požeminėse slėptuvėse aptiko tam tikrą žydų, kurie ten slėpėsi, gelbėdami savo gyvybę, skaičių. Juos atvežė ir vėl šaudė. Įdomu, kad šaudo lietuviai gestapininkai... apsirengę civiliais drabužiais, kaip ankstesniais laikais, t. y. 1941 m., kai šaudantieji nebuvo uniformuoti. Atvažiavo du sunkvežimiai, juose – po 50 žmonių. Taikė ankstesnį sušaudymo metodą. Aukos turėjo nusirengti, tada įlipti į duobę. Tie šauliai nuo duobės krašto, t. y. iš viršaus, šaudė. Metodas, turintis baisių padarinių, nes kai kurios aukos, kad išsigelbėtų, apsimeta negyvos. Tai jų neišgelbėja, nes – arba jos uždus spaudžiamos kitų kūnų svorio..., arba, kai pradės judėti, šauliai vėl šaudys. Sušaudymo (šaudymo) metu viena žydė, kaip pasakojo šaulys, sušuko duobėje iš visų jėgų:

– Nesušaudysite mūsų, jums už tai bus atlyginta.

Vakare Kulaskis nešė maišą į Skurbutėnus. Tie žydės žodžiai budeliams sukėlė naujų įtarimų, kad miškuose slapstosi nemažai žydų. Todėl ir prie antro automobilio paliko 4 žydus ir jiems pareiškė, kad jeigu jie nurodys slėptuves – jiems dovanos gyvybę. Žydai parodė kažkokias slėptuves.

X.2

Kai važiavau į Navickiškes prie Eišiškių, tai pakeliui girioje[97] mačiau gausybę šovinių gilzių po bolševikų ir vokiečių susišaudymo. Ant Merkio tilto žuvo vokiečių karininkas. Jį užmušė vienu šūviu, kai šis važiavo automobiliu. Lietuvių poste prie tilto buvę žmonės per Šalčią pabėgo į Eišiškes, jie bijo partizanų. Tai didelis palengvėjimas

[96] Iš rytų (rus.).

[97] Rūdninkų.

spekuliantams. Taip pat vokiečiai Tetėnuose pradėjo stiprinti barako sienas, aplink supildami žemių. Tetėnuose ir Paluknyje prie Ortskomendantūrų[98] kelių įrengtos užkardos, kad būtų galima kontroliuoti automobilius. To dar nebuvo.

X.4, pirmadienis

Apie 10.30 val. ryto atvažiavo „Deutsche Reichsbahn" sunkvežimis Nr. 5800 – D. R. (tokio dar nebuvo), paskui – limuzinas su gestapo karininkais Nr. 71579-Pol., naujas, puikus limuzinas.

Išlaipino 50 aukų iš geto ir, visas suvarę į duobę, sušaudė. Pasirodo, kad sušaudė ir tuos keturis, kurie išdavė slėptuves. 11.30 val. vėl nuvažiavo į Vilnių. Tą dieną sušaudė 3 sunkvežimius žmonių, ketvirto nesuspėjo.

Pasirodo, kad taikomas 4–5 žydų atskyrimo ir trumpalaikio jų gyvybės pratęsimo metodas budeliams duoda gerus rezultatus.

Anot šaulių, bus nepaprastai daug darbo. Vakare, apie 7 val., su dviračiu ir maišu šalia būdelės stovėdamas Kulaskis su Kučiuku[99] derėjosi dėl daiktų. Tą vakarą tiek pasigėrė, kad Jankovskis negirdėjo, kaip apie 9.45 val. vakaro sprogo mina – netoli Vaidegių kaimo, esančio dar prieš Lentvarį. Paneriuose tvyro baimė, nes šį mėnesį, naktį iš 3 į 4 d., netoli strateginio kelio buvo sprogimas.

X.6, trečiadienis

Vieną dieną buvo pertrauka, bet šiandien vėl šaudo ir netgi labai paskubomis, nes iki šiol dar to nebuvo, kad egzekucija vyktų mėnulio šviesoje. Kita vertus, reikėtų konstatuoti, kad lietuviai šiuo atžvilgiu pasirodė esą geri psichologai, pažįstantys žydus, pasmerktus mirti. Jų taktikos esmė – judošių [išdavikų], kurie už abejotiną galimybę išsaugoti gyvybę parodo gerai įrengtas tautiečių slėptuves, paieškos.

Lietuviai, pamatę savo taktikos padarinius, dabar, kai atveža partiją, atskiria 3–4 žydus ir žydes ir jiems matant sušaudo kitus. Kai ateina tų 3–4 pasirinktųjų eilė, jiems pareiškiama, kad „jūs gyvensite",

[98] Vietinė komendantūra (vok.).

[99] Kuczók.

bet turite nurodyti slėptuvę. Kai tie parodo, važiuoja į miesto getą, tačiau netrukus sugrąžinami ir nužudomi. Tuo pačiu metu parenkama nauja judošių trijulė, ir taip viskas sukasi ratu, gaunant puikius rezultatus budeliams ir pražūtingus – išdavikams. Taigi buvo tvirtai tikima, kad masiniai žydų sušaudymai Paneriuose baigėsi, nes visus, kurie buvo, vežė į Latviją ar Estiją, ir kad Vilniuje iš esmės liko jau tik žydai specialistai, kurių sušaudymo nereikėtų greitai tikėtis. Vis dėlto pasirodė, kad yra kitaip – sužinojo apie žydų slėptuves.

Šiandien bazėje didelis sujudimas, iš viso sušaudė apie 400 žydų, žydžių, vaikų. Šaudyti pradėta gana vėlai, nes tik 4 val. po pietų atvyko pirmasis didelis sunkvežimis „Deutsche Reichsbahn“. Tai didžiuliai sunkvežimiai, dar niekada nevažinėję šiuo mirties ruožu.

Matyt, gestapas pareikalavo iš geležinkelio tų automobilių. Iš viso tą vakarą atvyko 8 sunkvežimiai su pasmerktaisiais, t. y. po du sunkvežimius su aukomis vienu metu. Lietuviai juokavo, kad žydus, žydes ir žydukus krovė kaip bulvių maišus – vieną ant kito. O egzekucija vyko dar šviečiant mėnuliui, t. y. dar 7 val. vakaro. Gražus, ramus ir šiltas vakaras.

Išlaipindavo prie duobės, liepdavo nusirengti, nuogus įvarydavo į duobę ir iš viršaus sušaudydavo.

Į duobę suvarydavo po 15–20 asmenų, kad kiti žmonės matytų, kaip jiems teks numirti. Nužudytiesiems priklausiusius daugybę daiktų pasiimdavo, kitą dieną nuo pat ryto prie būdelės sėdėjo „pirkliai“ su Kulaskiu iš Skurbutėnų priešakyje.

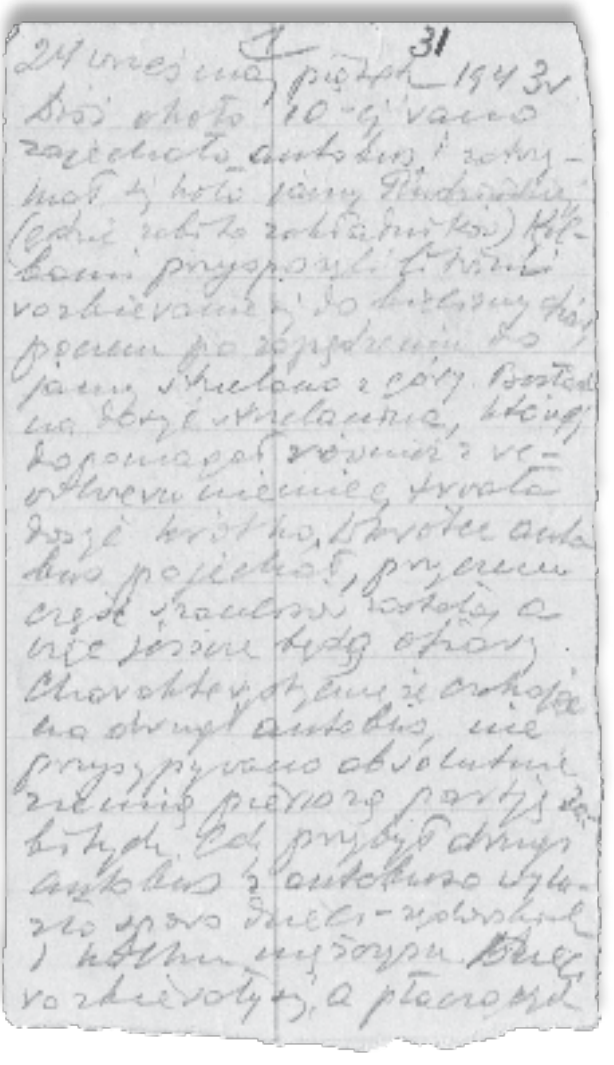
Kadangi egzekucija įvykdyta dar vakare, sandoris tą pačią dieną neįvyko, bet visa pirklių ir šaulių gauja gėrė visą naktį. Išgertuvės dabar vyksta kareivinėje pas Rudzinską.

Ogurčionokas[100] pateko lietuvių nemalonėn, turėjo šiandien palikti butą ir persikelti į Panerius.

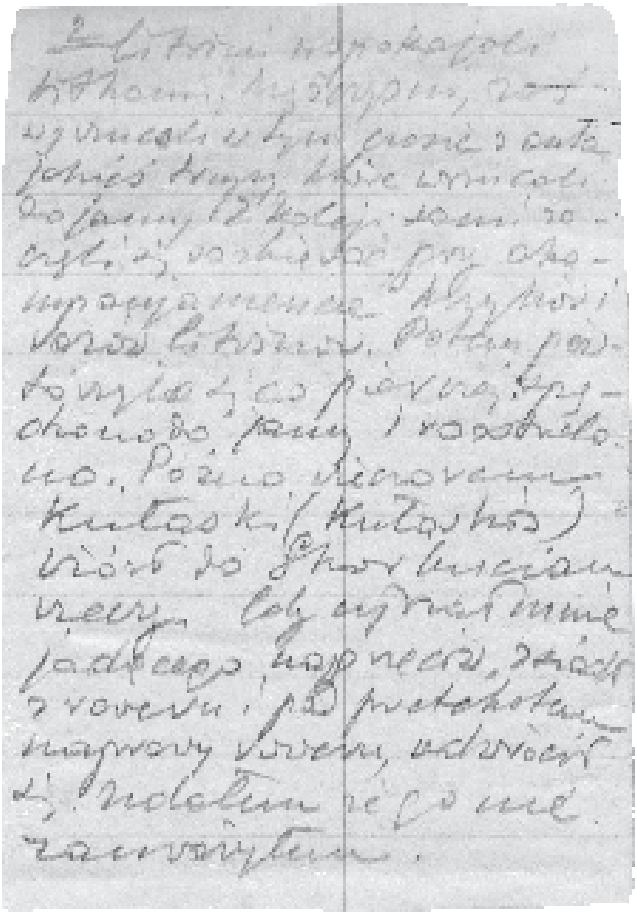
Lietuviai pasakoja, kad mėnulio šviesoje juokingai atrodė nuogos žydės, visos apatiškos ir siaubingai išvargusios.

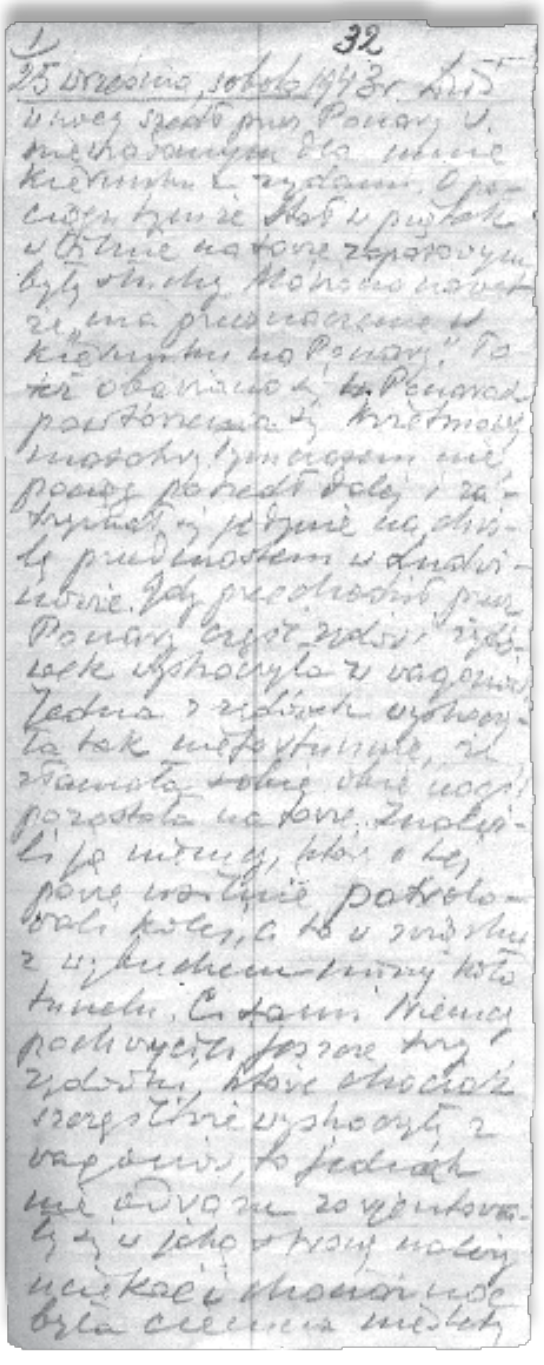
Šiandien visą dieną bazėje degino išmėtytų po mišką drabužių liekanas, siaubingai dvokė deganti vilna.

[100] Ogórczonok.



Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų

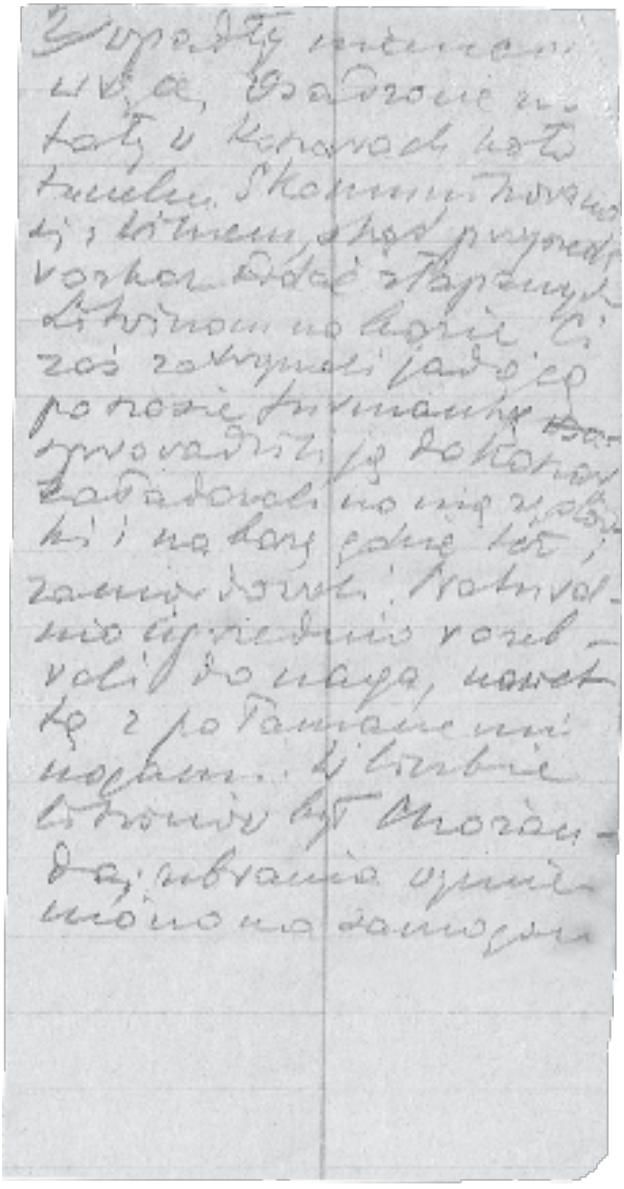




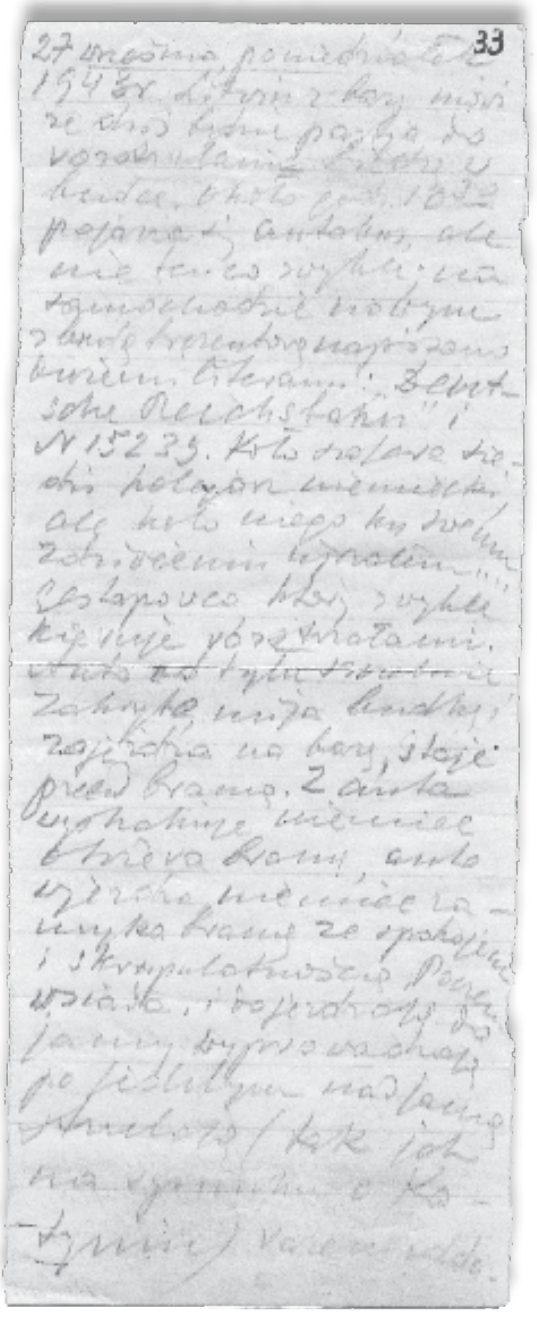
32

25 września, sobota 1943 r. Lis

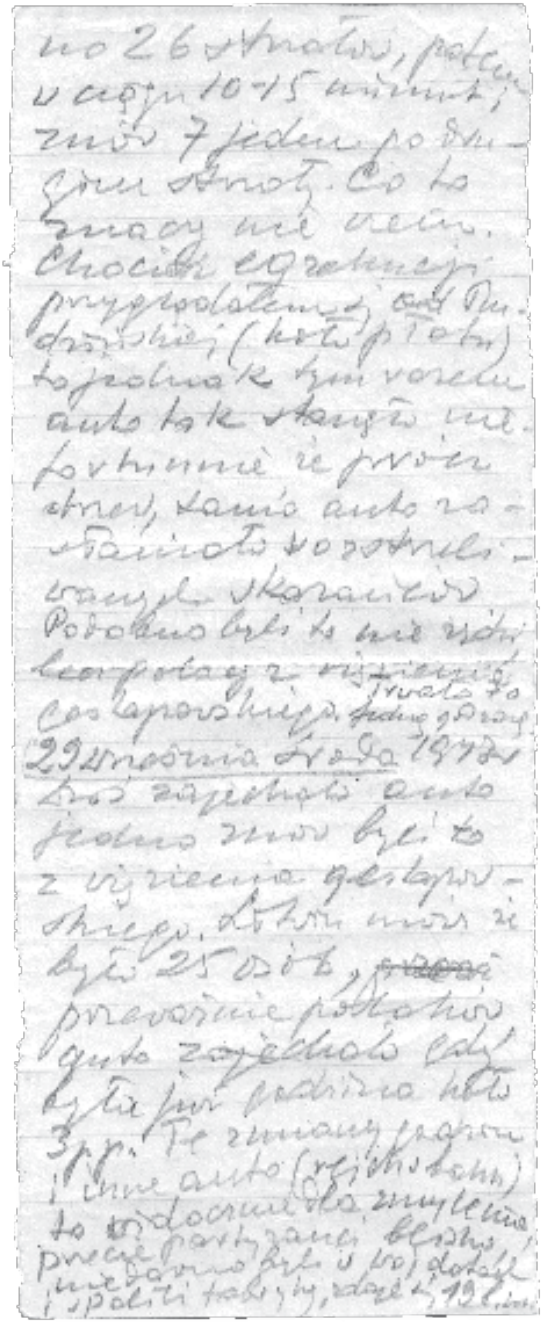
Wczoraj spodziewano się Niemców, umocowanych dla ubezpieczenia kierunku z wydaniem. Oprócz tych ze Stołpiszek i pustek w Ostrowie na stronę zbytowską były obsady. Nikogo nie ma. Przypuszczano, że na przeszpiegach w kierunku na Pomary. Tak też obawiano się, że Niemcy pomordowani, kiedy mieszkańcy, zamiast pójść dalej i zatrzymać się, jedzie na chybił trafił w kierunku Lidzbarka. Jak przechodzili przez Pomary, zajął zabrał rzeźnik wszystko z wagonu. Jedna z niewiast wychowała tak nieprzytomnie, że zdawało się, że dziecko pozostało na torze. Znaleźli je niemcy, jakoś o kilkanaście kroków podrzeloczali kolej, a to w związku z uszkodzeniem mostu kolejowego. Ciekawe, Niemcy podwyższali jeszcze tych z Polski, którzy chociaż niezgłośnie wyskoczyli z wagonu, to jednak nie dowiedzieli się o tym, a jako z tego mogli uciekać. Mówią, że była ciemna noc.



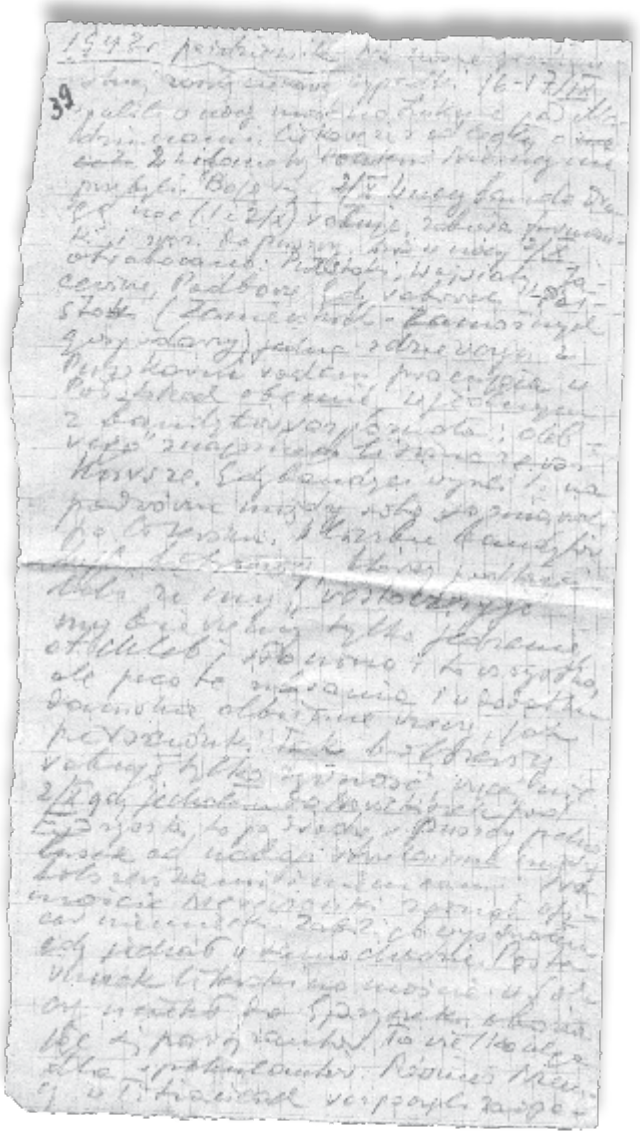
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



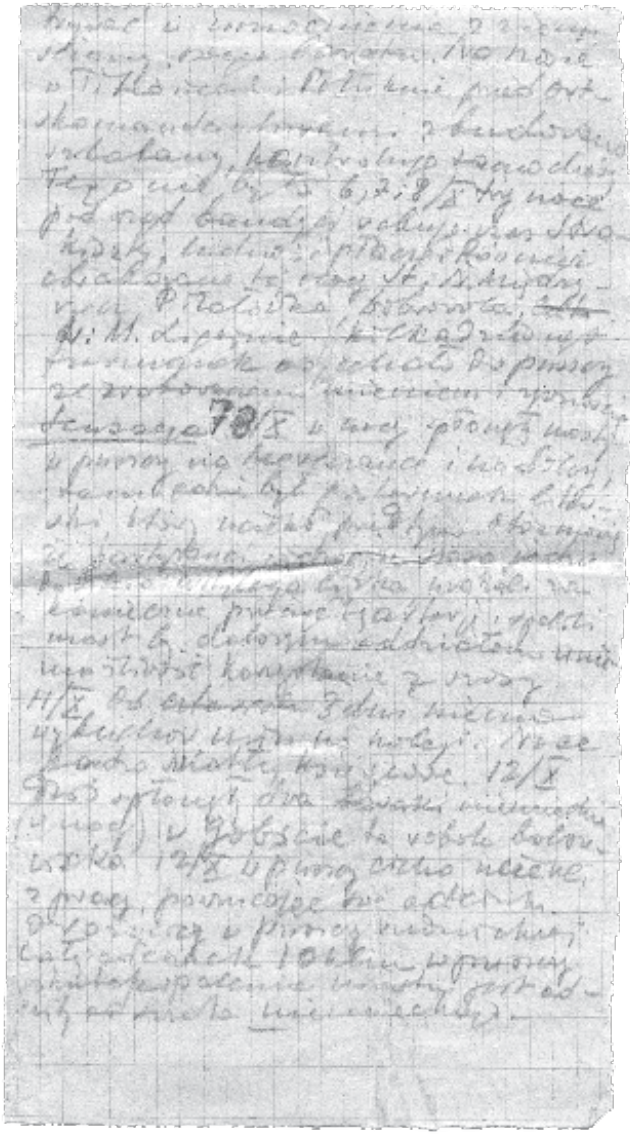
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų

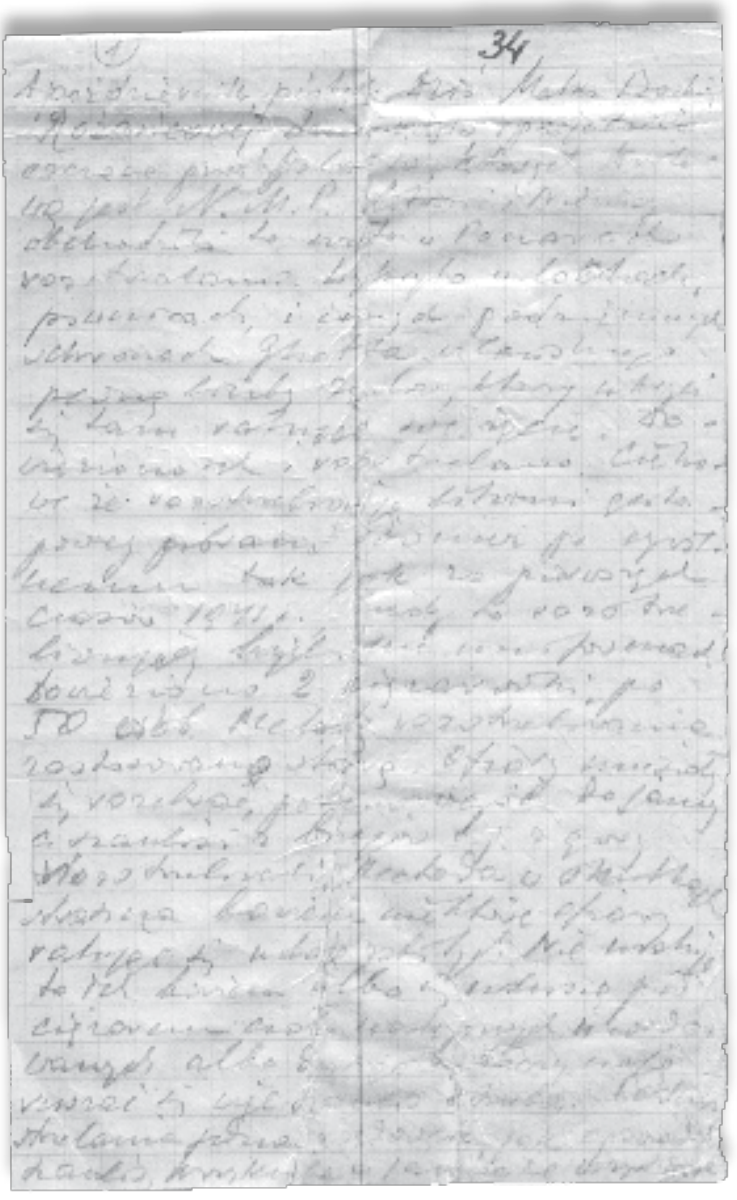


no 26 strałów, potem
w odstępach 10-15 minut,
znów 7 jeden po drugim strzały. Co to
znaczy nie wiem.
Chociaż egzekucje
przypuszczalnie odbywają
się dzisiaj (kto wie?)
to jednak w tym rowie
auto tak stanęło nie.
Potrzebne je przez
strzały, samo auto za-
stanowiło to zdziwienie
czarne skorupy
Podobno brat to nie widział
Leon potem z więzienia
co zaprowadzili. Trwało to
29 września 1942r
Dziś zajechało auto
jedno znów był to
z więzienia gestapo-
wiec, do tego mówi że
było 25 osób, przede
przewiezione potem auto zajechało cały
były jak poprzednio koło
3 p.p. Te zwłoki potem
i inne auto (z Wilejki) [illegible]
to [illegible] zmyślenia
przez partyzanów, bezbo-
żnie palono ale w kilka dobrze
i spalili tak, że [illegible]

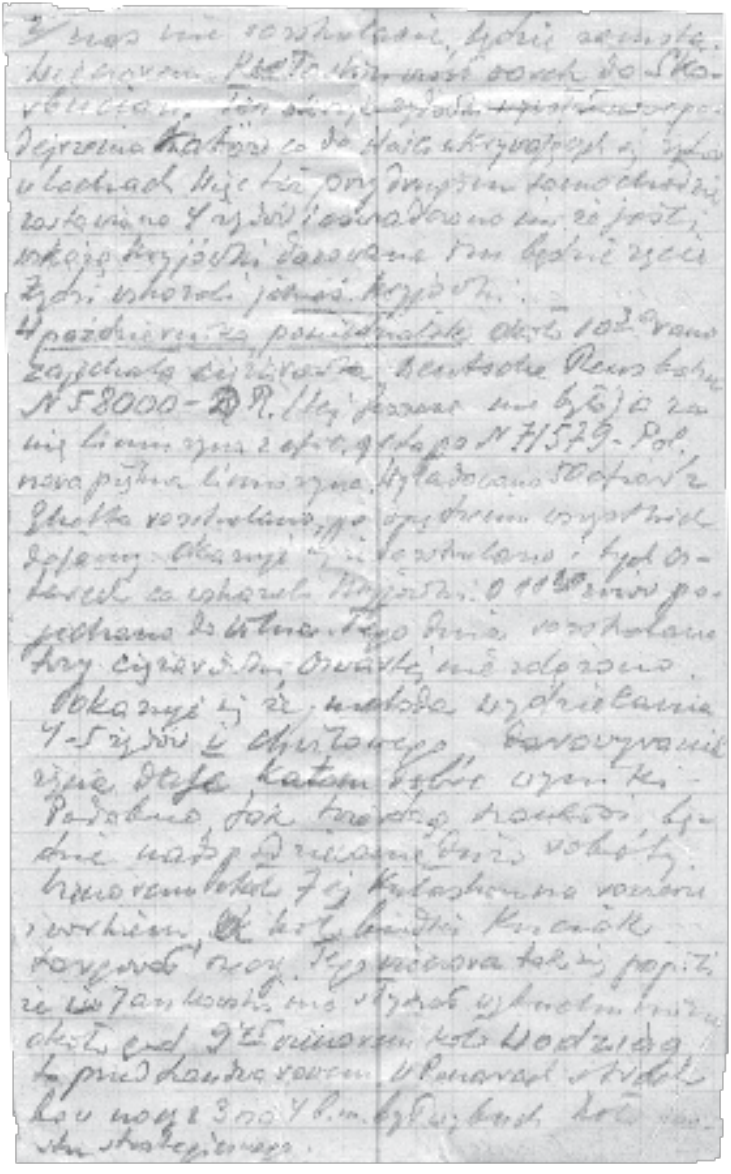


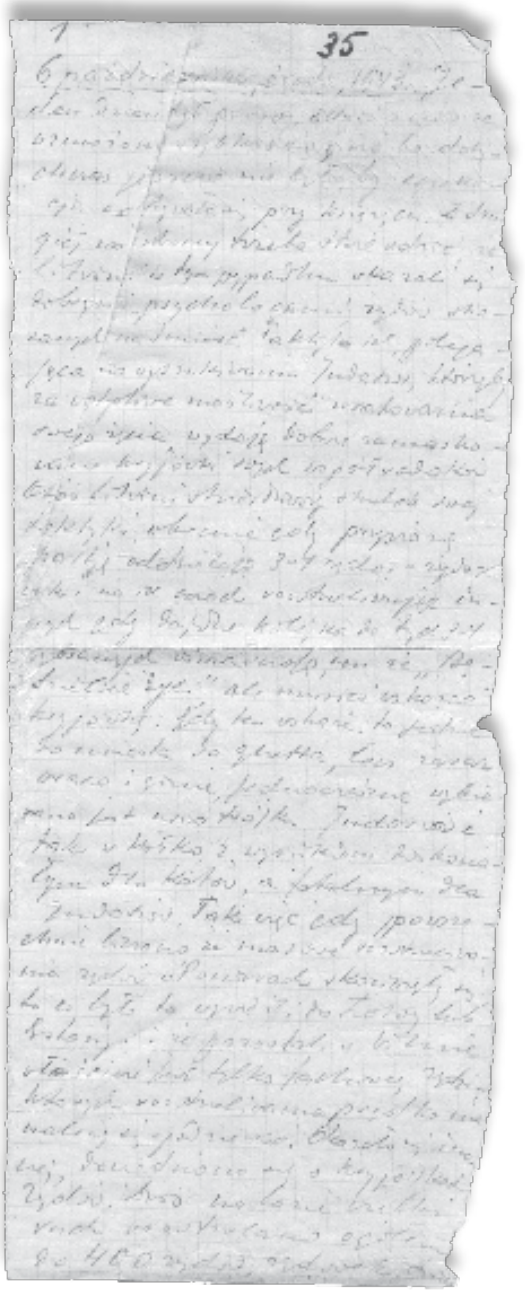
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



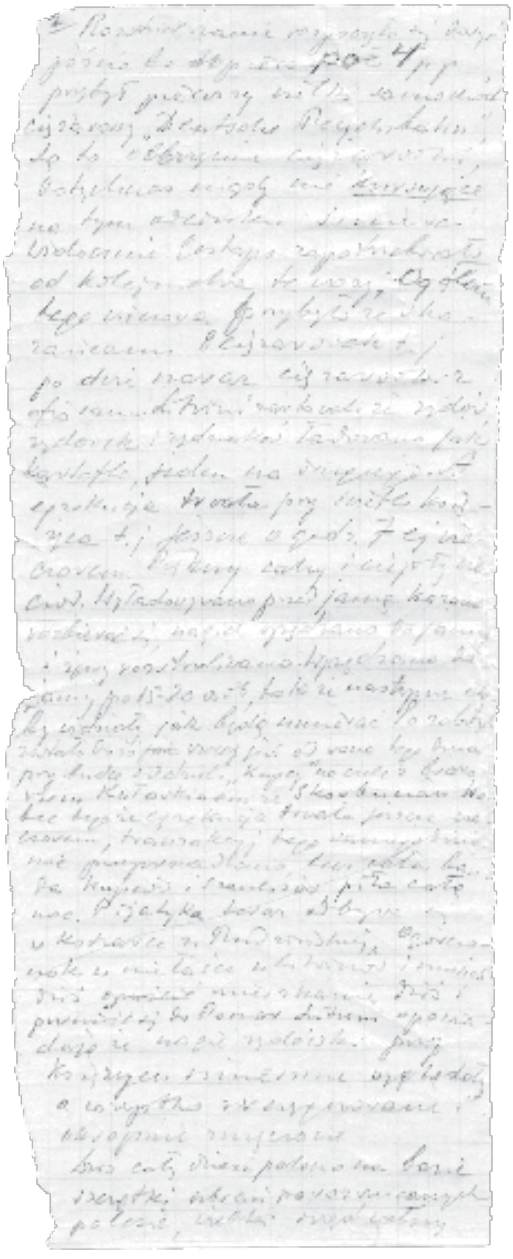


Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



X.7, ketvirtadienis

Nuo ryto greta pervažos veikia vakarykščių aukų daiktų turgus. Laukia naujų aukų. Jų tikrai bus, nes vakar judošiai parodė naujas slėptuves. Kadangi žydai sėdi specialiai įrengtose slėptuvėse, dažnai už storų rūsio sienų, reikia laiko, kad prasiskverbtų pro jas prie besislepiančiųjų. Todėl egzekucijos vyksta ne ryte, o po pietų. Pirmasis sunkvežimis ir gestapininkų „načialstva“[101] atvirame lengvajame automobilyje Nr. 35979, kuris paprastai važiuoja sunkvežimiui už paskos, atvyko 4 val. po pietų. (**Pastaba**: jau antrą dieną, t. y. vakar ir šiandien, šaudo duobėse ne šalia Rudzinskos, kur žuvo įkaitai ir kunigai, bet duobėse nuo strateginio kelio pusės; iš ten irgi važiuoja.)

Iš viso tą dieną atvyko trys (3) dideli geležinkelio sunkvežimiai, vienas po kito. Įdomu tai, kad dažnai nešaudo iš karabinų, t. y. karabinų šūviai retesni. Sistema, kaip ir vakar: nurengė ir suvarė buožėmis į duobę.

X.8, penktadienis

Šiandien buvo atvažiavę du geležinkelio sunkvežimiai; šaudymo sistema – kaip vakar. Šaudė duobėje nuo strateginio kelio pusės; pradėjo apie 2 val. po pietų. Gestapininkų „načialstva“, t. y. 2 karininkai ir 4 lietuviai civiliai, atvyko limuzinu Nr. 28693.

Vyksta prekyba visu pajėgumu.

X.6, 7 ir 8

Tris naktis iš eilės banditai plėšia Strakiškių kaimą, gyventojai verkia. Tą pačią naktį apiplėšti Senieji ir Naujieji Tarpupiai, Pilialaukis, Dobrovolė, Didieji ir Mažieji Lygainiai; keliasdešimt vežimų nuvaryta į girią su prisiplėštu turtu ir maistu.

Sensacija. X.7 naktį girioje sudegė tiltai per Merkį ir Šalčią, ten, kur buvo lietuvių postas, iš kurio žmonės pabėgo anksčiau. Ogi jie sako, kad partizanai, matydami, kad plentu į Vilnių važiuoja sunkioji artilerija, pamanė, jog būtina atskirti tą artileriją ir sudegino tiltą, kad kiti daliniai negalėtų naudotis plentu.

[101] Vadovybė (rus.).

X.10

Matyt, prie Didžiųjų Lukų būta kovos, nes daug sužeistųjų traukiniuose. Vokiečiai patys veža atgal. Veža iš kažkur, o tiksliau – išgabena viską, net semaforus, lėktuvus.

X. 11, pirmadienis

Šiandien (naktį) Guobstoje sudegė du vokiečių barakai – tai bolševikų darbas. Girioje ramu. Apeiviai pabėgo iš darbo Rūdninkų girioje, palikdami savo prižiūrimus ruožus. Visas 10 km ruožas girioje, sudeginus tiltą, atkirstas nuo vokiečių pasaulio.

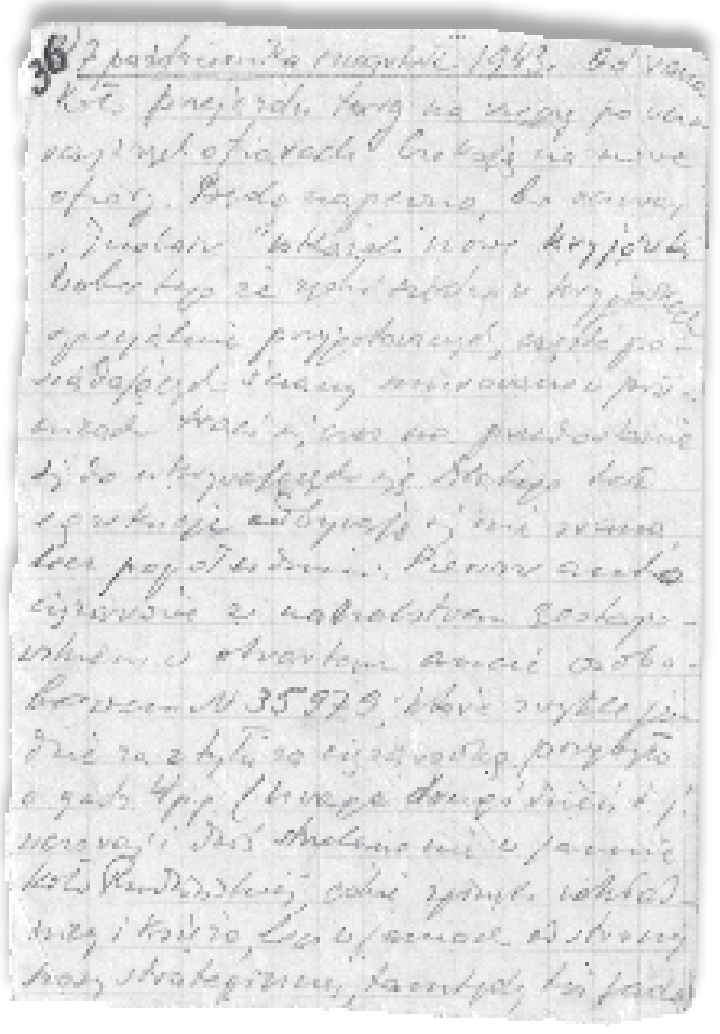
Judošių taktika duoda gerus rezultatus; šiandien vėl nužudė daugiau nei 300 žydų – iš viso 8 didžiuosius geležinkelio sunkvežimius. Dėl tų nuolatinių, beveik kasdienių sušaudymų lietuviai, prekiaujantys daiktais, vadovaujami rūšiuotojo Kulaskio iš Skurbutėnų, dabar jau nuolat – dieną ir naktį – būna pervažoje. Jie geria ištisomis naktimis, būdelėje Kulaskis laiko pilną baką naminės. Jiems trūksta tik cigarečių, už kurias moka po 120 rublių už 20 vienetų, kad tik gautų. Privačioje prekyboje paprastai 20 vienetų cigarečių kainuoja 60 rublių, taigi perpus pigiau.

Beje, egzekucijų Paneriuose procedūros tvarka tokia, kad nužudytuosius užkasa lietuviai. Be to, neįmanoma įsivaizduoti, kad tokį juodą darbą atliktų vokiečiai. O lietuviai žiūri, kad tik reikėtų berti mažiau žemės, o tai labiausiai lemia santykinai lygus paviršius duobėse, t. y. sušaudytos aukos turi gulėti nesudarydamos duobėse iškilumų. Taigi tam tikslui lietuviai panaudojo naują žudymo metodą: į duobę įvedamos aukos ir pastačius jas daugmaž tinkamoje vietoje – šaudoma.

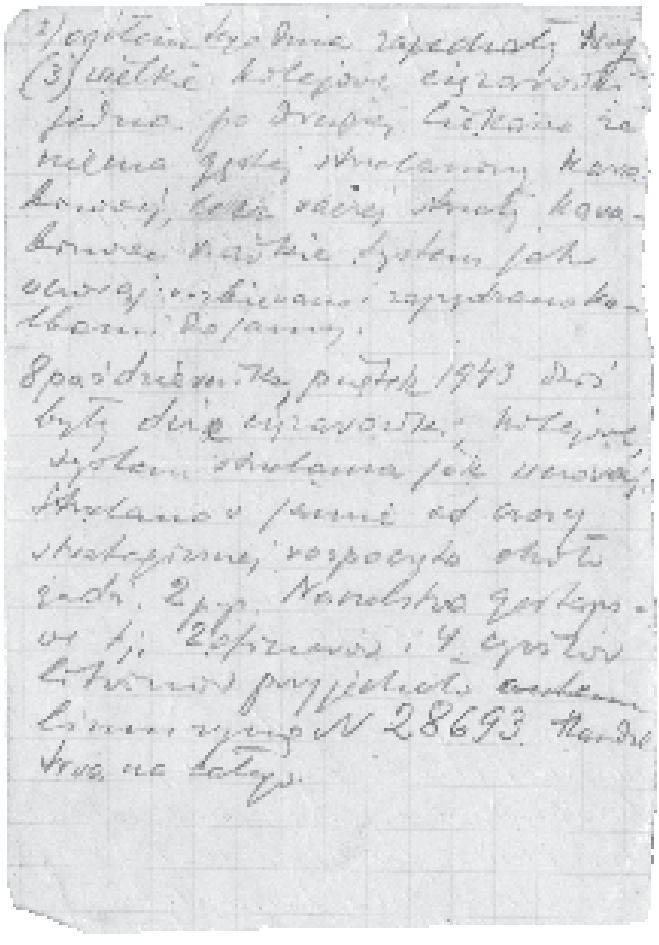
Todėl jau kelias sušaudymų dienas girdėti ne salvės, o pavieniai karabino šūviai, kartu su tais šūviais, kurie skirti pribaigti tik sužeistą auką. Kita vertus, kai iš automobilio išvedama viena auka, tai jai sunkiau pabėgti, todėl nebėra „nepatogių“ atvejų, kada tenka kažką nušauti ne duobėje ir vėliau tempti į duobę.

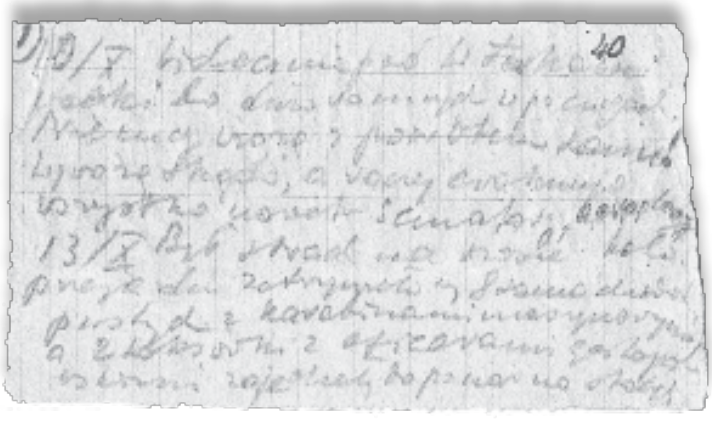
Kai vežė aukas, nuolat lydėjo atviras limuzinas Nr. 75659 su gestapininkais, su kuriais, be kitų, sėdėjo Chožanda, arba Chanžada[102], laikantis karabiną.

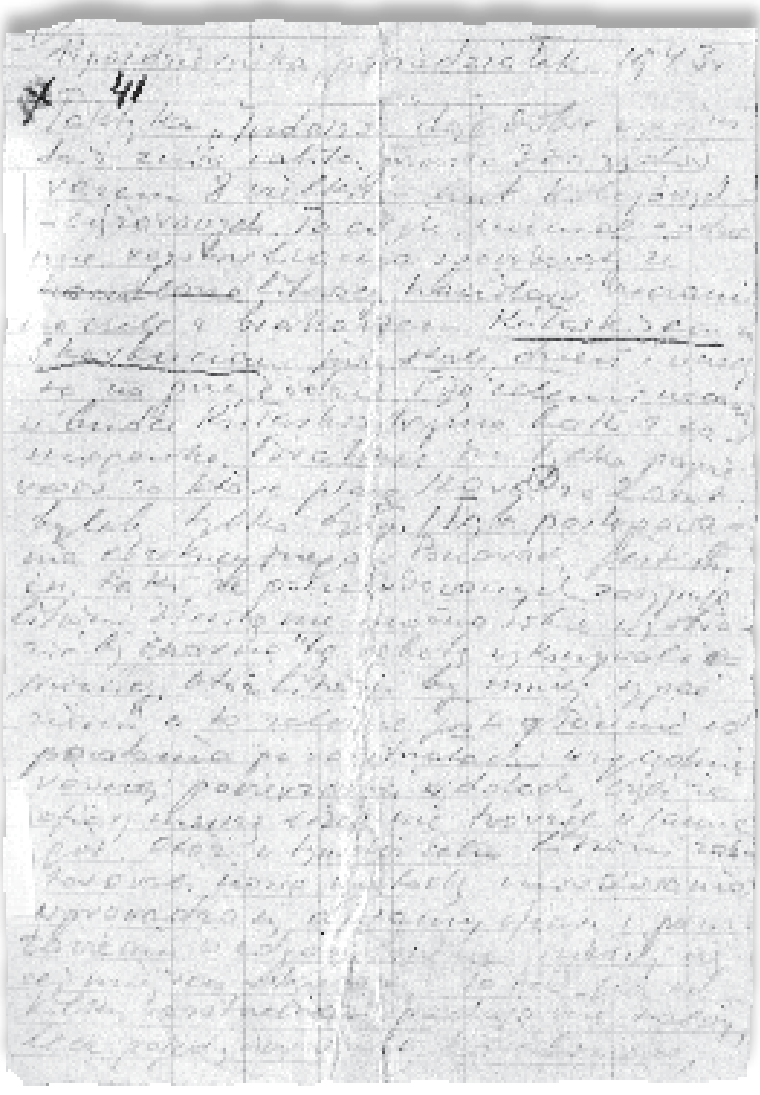
[102] Chanžada.



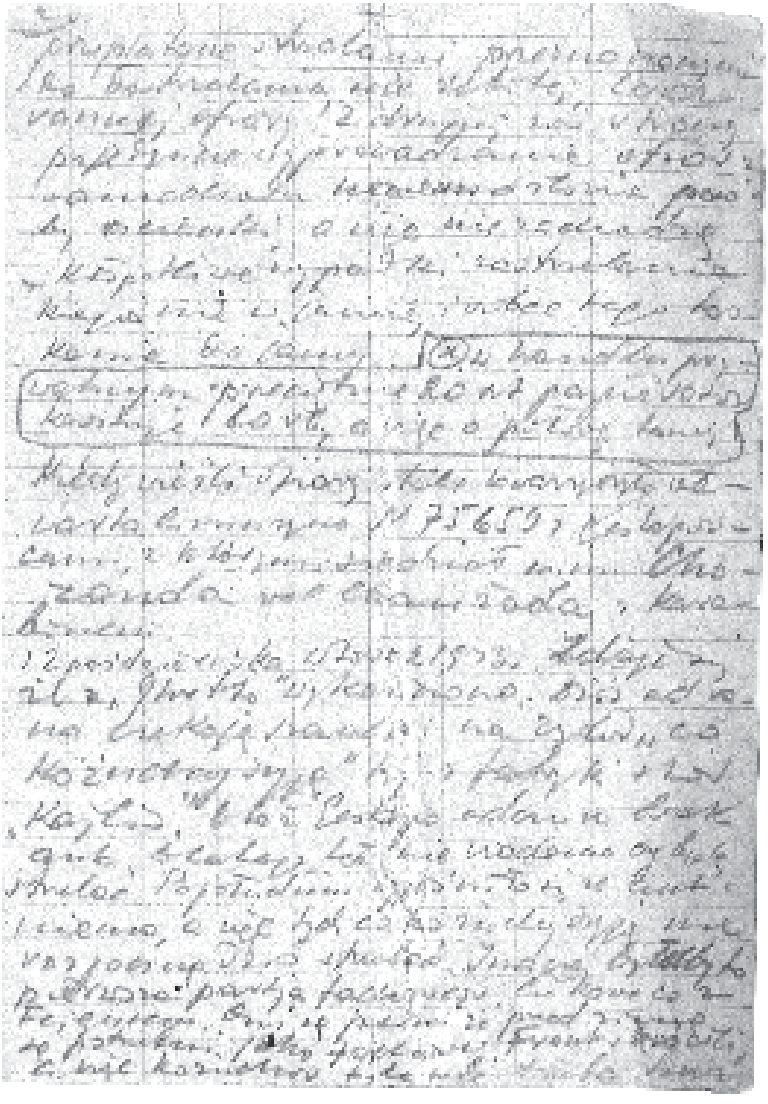
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų







Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



X.12, antradienis

Rodos, su „getu“ jau baigta. Šiandien nuo pat ryto šauliai laukia žydų, „kurie siuva kailinius“, t. y. iš „Kailio“ odos gamyklos.

Beje, gestapui trūksta automobilių. Todėl nežinia, ar šaudys. Po pietų paaiškėjo, kad automobilio nebėra, taigi tų, kurie siuva kailinius, šiandien šaudyti nepradės. Kitaip tai būtų buvusi pirmoji specialistų partija. Įdomu, kas gi atsitiko su Feigusu[103]?

Jie įsitikinę, kad artėjant žiemai jie yra reikalingi kaip specialistai. Frontą sumažino, tad kailinių tiek dabar nebereikia.

X.13, trečiadienis

Papildomai prie to, ką parašiau anksčiau.

Pataisymas: tų pavienių šūvių, o ne salvių, girdimų jau nuo šio mėnesio pradžios, priežastis tokia. Žydai dabar jau žino, kas yra tie Paneriai, žino, kad jų pasyvus elgesys bazėje – tai tikras kelias į mirtį. O ir daugelis tų, kuriems pastaraisiais mėnesiais pavyko pabėgti ir taip išsigelbėti, iš bazės sugrįžo į getą. Tik nedaugelis jų nuėjo į mišką. Tie, kurie grįžo į getą, yra įtikinamas įrodymas to, kad nereikia pasyviai pasiduoti budeliams kiekviena proga – net beviltiškoje situacijoje. Todėl, kai automobilis atvyksta į bazę ir žydai išvedami iš automobilio ne atskirai, kaip, pavyzdžiui, lenkai, o visi kartu, jie pradeda bėgti.

Lietuviai vejasi, šaudo, kur kulkos pasiekia – ten miške guli lavonas. Tada budeliai turi vargo – sunešti lavonus į duobę. Norėdami to išvengti, išlaipina iš automobilių tik kelis žmones vienu metu. Be to, pavieniui išvedant aukas lengviau sustatyti jas duobėje maždaug tinkamai, kad nesusidarytų lavonų krūvos vienoje vietoje, nes reikia daugiau dirbti užkasant. O kai lavonai paskirstyti tolygiai, nebereikia tiek daug dirbti tvarkant duobę.

Šauliai kažko dar laukia, nes bus partija. Neaišku kiek, bet, rodos, bus tie, „kurie siuva kailinius“. Laukia ir pirkliai. Jie nenusivylė. Apie 12 val., vidurdienį, atvažiuoja sunkvežimis Nr. 28693, kruopščiai uždengtas, ir jam iš paskos – limuzinas Nr. 72621-Pol.

Sunkvežimio gale vienas šalia kito sėdi lietuviai, atsukę nugaras į išorę, kad uždengtų aukas. Uniformuoti policininkai lietuviai, kaip

[103] „Kailio“ stovyklos gydytojas, žuvęs kartu su šeima Paneriuose 1944 m. liepos 5 d.

matome juos gatvėse, reguliuojančius judėjimą, toliau – civiliai ir žmonės, apsirengę gestapo drabužiais. Limuzine sėdi gestapo *načalstva*.

Šaudė tolesnėje duobėje, arčiau strateginio kelio. Jau nuo spalio pradžios šaudo ne duobėje šalia Rudzinskos, o šalia strateginio kelio, nors duobė prie Rudzinskos nepripildyta. Ir važinėja dabar, kaip ir anksčiau, strateginiu keliu.

Pavieniai šūviai. Automobiliai po 45 minučių grįžta į Vilnių, o vėliau vėl atvažiuoja, vėl šūviai. Apie 4 val. po pietų viskas baigta.

Buvo baimės kelyje: šalia pervažos sustojo 8 tušti automobiliai, vežantys kulkosvaidžius, ir 2 lengvieji automobiliai, pilni gestapo karininkų, važiuojančių į Panerių stotį.

Manyta, kad Paneriuose surengs pasalą; betgi ne, tai kažkokia kolona važiavo į Gardiną, nežinodama, kad tiltų jau nebėra, todėl dabar sugrįžta.

X.14, ketvirtadienis

Pirmasis automobilis atvyko apie 4 val. po pietų, o kitas – dar po 5 val., jau buvo tamsu, dangus užklotas sunkiais lietaus debesimis, todėl šiandien nematyti mėnulio; bazėje aidi pavieniai šūviai, dažnai staiga driokseli keli šūviai vienas po kito, aidas išduoda, kad šaudoma ne vienoje vietoje. Aha, auka bando bėgti ir ją vejasi.

X.15, penktadienis

Šiandien atvažiuoja irgi 2 automobiliai, pirmasis apie 3 val. po pietų, o antrasis 5 val. po pietų; aidi pavieniai šūviai. Šalia plento, žiūrėdamas į laikrodį, sekiau šaudymo greitį. Per minutę pokšteli 3–4 šūviai nevienodais tarpais, bet po tų šūvių per minutę, kaip pastebėjau, būna pertraukų – 1–2 min., po to vėl 3–4 šūviai, tada 1–2 min. pertrauka. Staiga chaotiški, dažni šūviai, tolstantys: aha, bėga! Vėliau 5–6 minutės tylos, tada vėl pavieniai šūviai.

Šiandien į Panerius atvyko automobilis su vokiečiais. Įsikūrė beveik pas kiekvieną ūkininką, užimdami geriausią namų dalį („taip pasibaigė jaunimo šokiai, kam gi reikia pramogauti?“). Tai daliniai, skirti kovai su partizanais. Daugiausia vyresnio amžiaus vyrai, kostintys, čiaudintys. Atvyko iš Polocko apylinkių, taip pat buvo prie Briansko, medžiojo partizanus prie Sarnų, kur jiems prireikė pa-

naudoti dujas. Apskritai, kai jie kalba apie partizanus, neslepia, kad jų bijo. Vokiečiai visur žvilgčioja, stebi ir t. t. Žmogus sau gyvena už storų sienų, bet atrodo, kad gyvena metaliniame narve arba namuose su stiklo sienomis, ir iš lauko matyti, ką gyventojas veikia namuose.

Bazėje, kelyje prie Rudzinskos duobės, guli maišas, prikimštas baltų daiktų. Šalia maišo ant žemės boluoja dėmės; tai apatinis trikotažas, paruoštas išvežti parduoti.

X.18, pirmadienis

Anksčiau minėjau Stefaniją K., kuri prekiavo kruvinais daiktais, be to, pasisavino dviejų žydų šeimų daiktus ir yra kalės pabaisos Muselės savininkė. Na, kaip sako Panerių moterys, sulaukė Stefanija Dievo bausmės: prieš keliolika dienų ji pagimdė kūdikį – berniuką. O šiandien ryte kaimynai išgirdo mėšlungišką Stefanijos verksmą. Kas nutiko? Paaiškėjo, kad Stefanijos sūnus negyvas. Tad iškart pradėta spėlioti, gal kalė sukandžiojo; vėliau, kad vaikas pasmaugtas ir t. t. Po kelių valandų paaiškėjo, kad vaikas pats užduso. Visi kartoja, kad tai – Dievo bausmė.

Šauliai pasakoja, kad praėjusią savaitę, be kitų, sušaudė daugiau nei 20 žydų – vyrų ir moterų, kurie gelbėdamiesi pabėgo iš geto ir pasislėpė pastate, esančiame Smolensko gatvėje, tarp žydų, įdarbintų „Kailio“ fabrike.

Šiandien vėl atvežė partiją sušaudyti, vienas sunkvežimis, suskaičiavau 32 pavienius šūvius. Šaudė duobėse arčiau strateginio kelio. Paneriuose, t. y. miške, vokiečiai stato tvoras iš spygliuotos vielos. Turbūt siekia užtverti kelią, kad partizanai negalėtų nevaržomai prieiti prie bėgių.

Šiąnakt Naujasėdžiuose nužudyti dr. Tatarulis[104] ir jo duktė, o žmona, sunkiai sužeista, gulėjo be gydytojo pagalbos dvi paras. Kas nužudė – nežinau.

Pirmadienį, 1943 m. spalio 18-ąją, miške prie Lukonių rado mirštantį pašautą Blinovą[105], kuris slėpdamasis nuo registracijos pri-

[104] Tatarul.

[105] Blinow.

sijungė prie gaujos. Trečiadienį, spalio 20 d., gauja apsupo L. Zachaževskio[106] namus Lukonyse. Užmušė ten atsitiktinai buvusią moterį iš Madžiūnų, padegė namą, kuriame sudegė nužudyta moteris ir du jos mažamečiai vaikai bei du mažamečiai L. Zachaževskio vaikai. Pats L. Zachaževskis puolimo metu su žmona pasislėpė tvarte ir viską matė. Jis slepiasi, nes yra įtariamas Blinovo nužudymu.

Gaujų išpuolių daugėja. Sudegė 2 garažai šalia Guobstos kareivinių, taip pat sudegė paskutinis barakas prie Guobstos; sudegė terpentino gamyklėlė prie Guobstos. Ortskomendantūra gavo pranešimą raštu „iš miško", kad bus sudeginti Paluknio barakai. Paluknio Ortskomendantūra paruošė įtvirtinimus, policija taip pat, – į plentą niekas neišeina.

Šeštadienio naktį, X.23, ir penktadienį, 22-ąją, buvo nupjauti visi telegrafo stulpai nuo Guobstos iki Ropių iš abiejų pusių, todėl telefono ryšys tarp Vilniaus ir Eišiškių bei Valkininkų nutrauktas.

Vokiečiai vis dar nežinodami važinėja plentu į Gardiną automobiliais, paskui sugrįžta, nes nėra tilto. Šiandien grįžo ištisa ilga kolona. Netvarka. Kaimiečiai kerta mišką šviesiu paros metu, ištisas dienas dirba miške, o kaimuose kaip grybai po lietaus auga nauji pastatai, gražiai dengti skiedromis.

X.23, šeštadienis

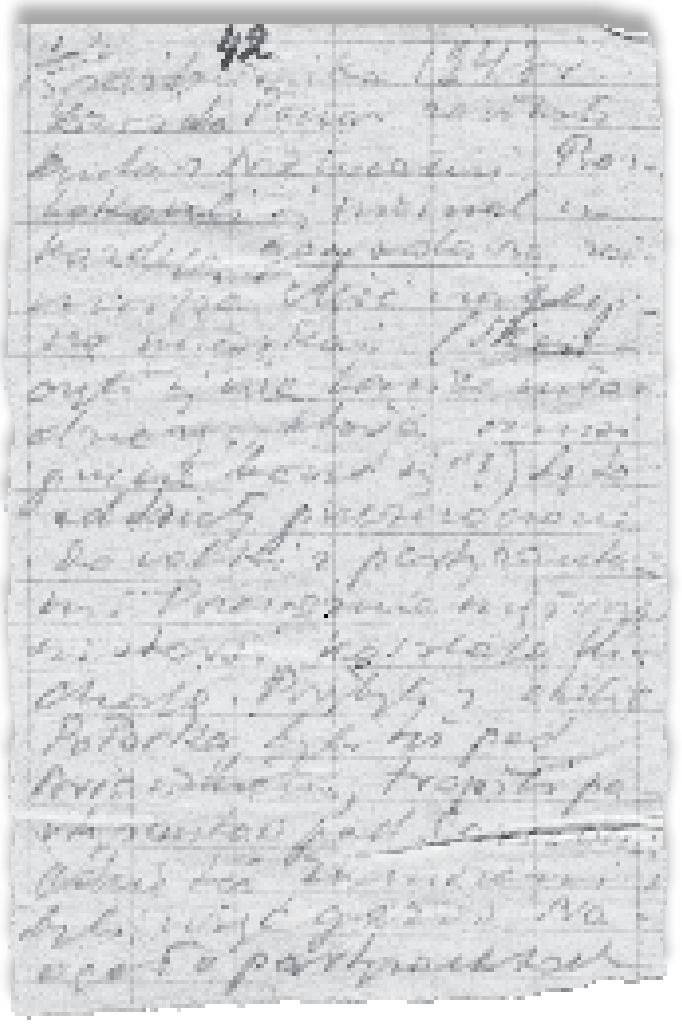
Grįžtant iš Madžiūnų, ant plento netoli Gudelių (300 m) guli vyro lavonas. Berniukas pasakoja, kad prieš 20–30 minučių šis vyras ėjo Vilniaus kryptimi; privažiavo du dviratininkai nuo Paluknio, nušovė ir greitai apsisukę nuvažiavo atgal. Lavonas jau buvo be batų. Dviratininkų nesutikau, turbūt jau pasuko į girią.

Atvyko policija, lavonas kol kas guli Gudeliuose. Laukiama tyrimo.

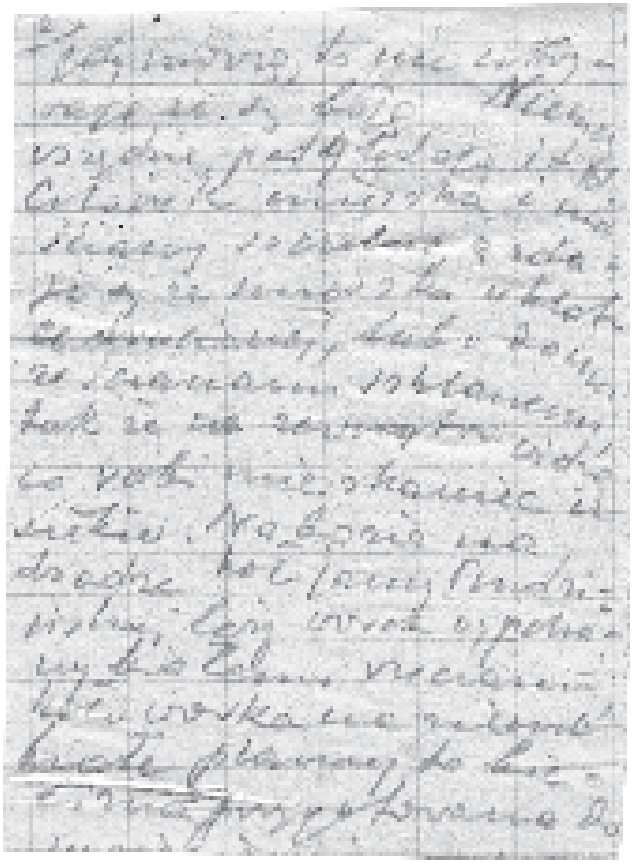
Kišenėje policija rado dokumentą; tai Aleksandras Mačius[107] iš Vilniaus. Jis dėvėjo tris kostiumus ir keletą marškinių. Kas gi čia? Gal kažkoks žmonių „iš miško" sąskaitų suvedimas?

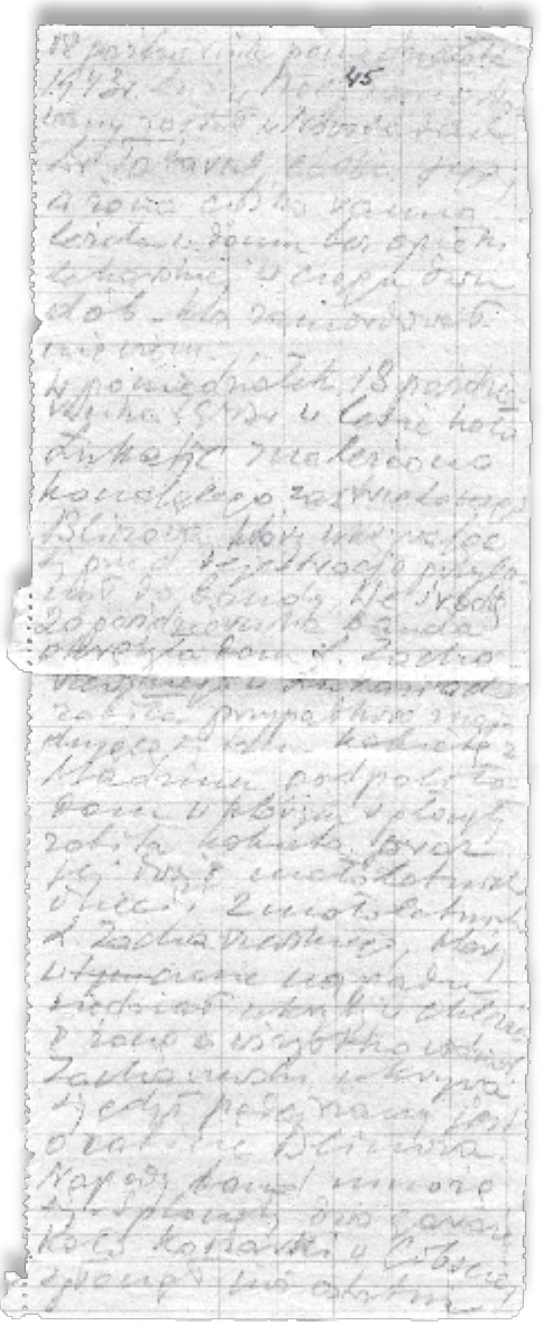
[106] L. Zacharzewski.

[107] Aleksander Maczus.

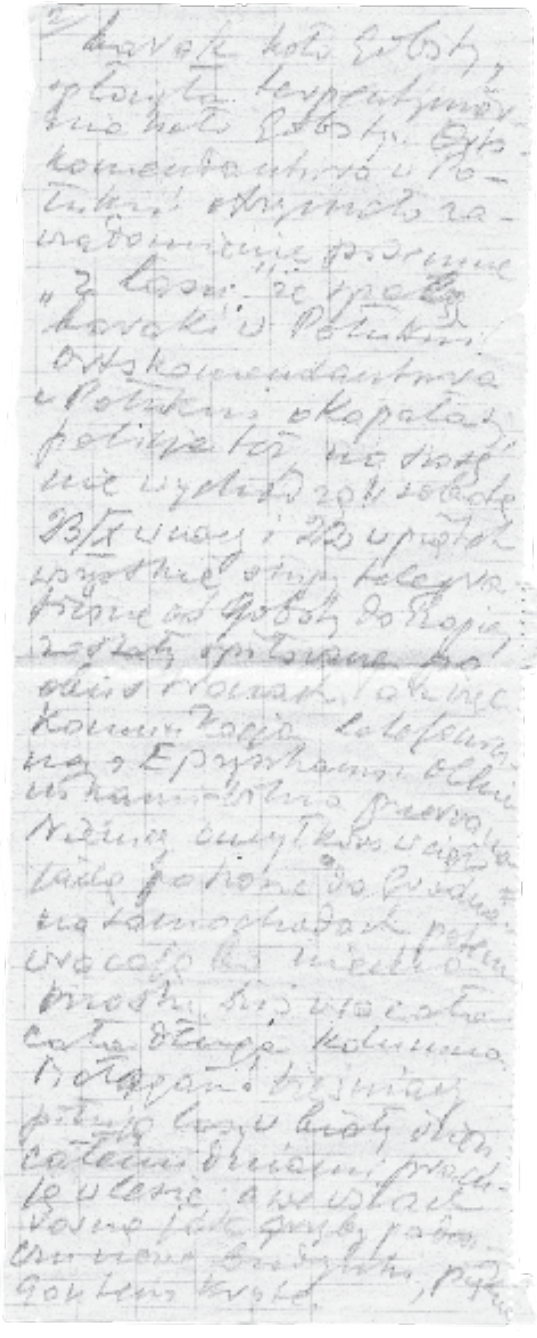


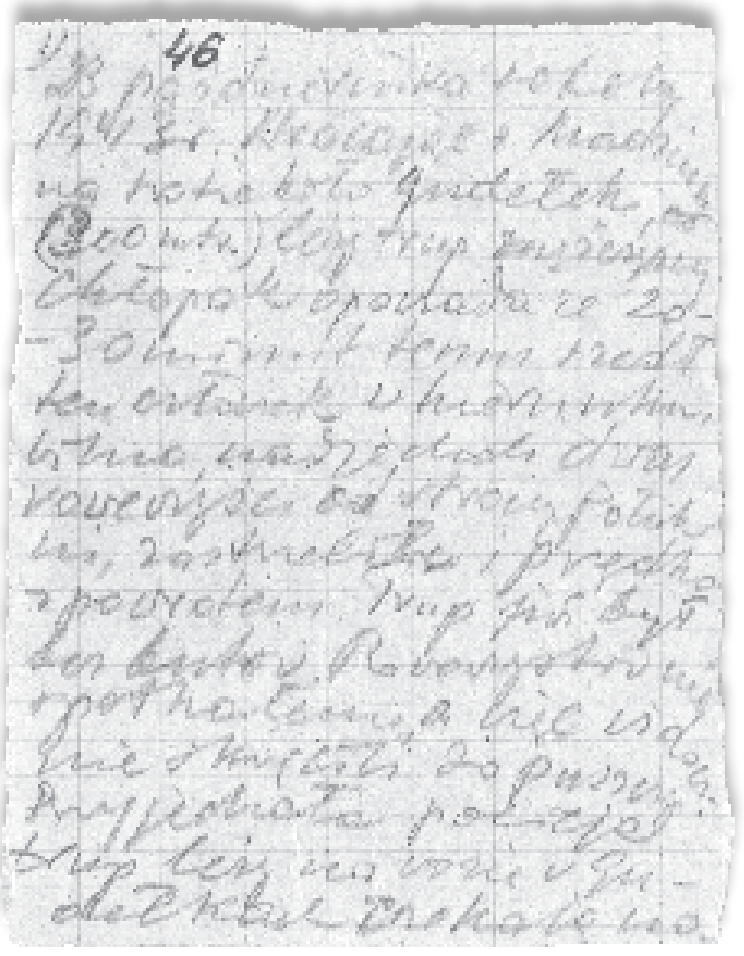
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



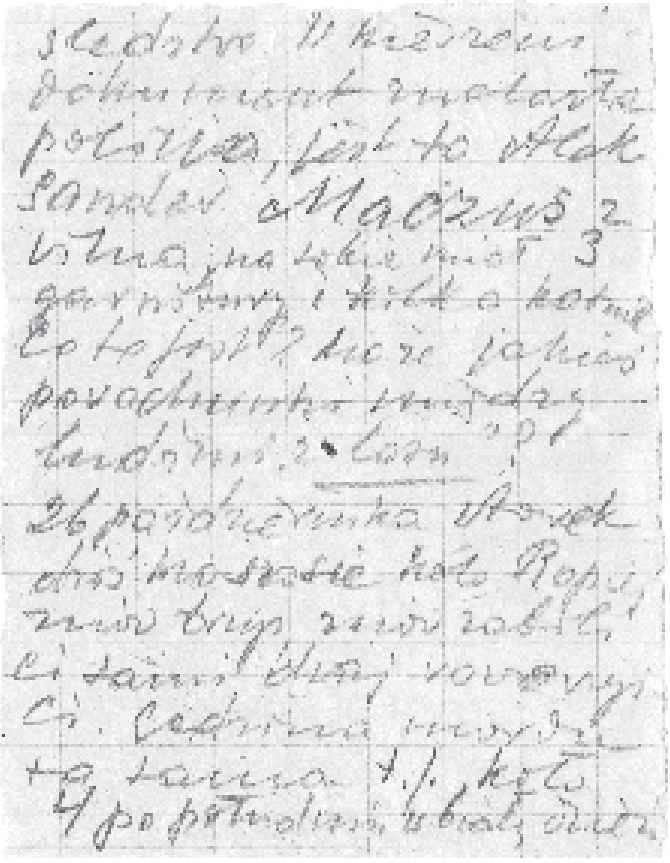


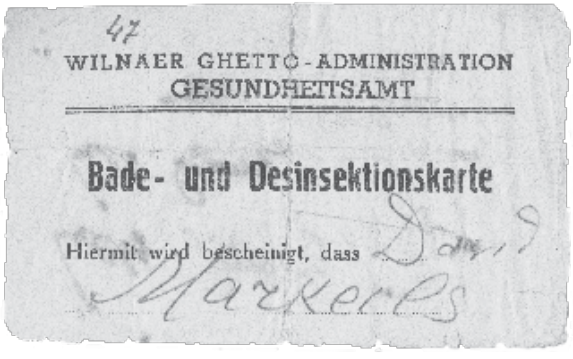
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų




47
WILNAER GHETTO-ADMINISTRATION
GESUNDHEITSAMT

Bade- und Desinsektionskarte

Hiermit wird bescheinigt, dass David Markeils

Dawido Markeilso geto dokumento kopija.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų

X.25, pirmadienis

Apie 9 val. ryto staiga kilo įnirtingas susišaudymas bazėje. Greiti, chaotiški šūviai, ne iš vienos vietos prie duobės, kaip įprasta, bet girdimi įvairiose miško vietose, net ir labai arti tvoros; keliskart kulkos nušvilpė virš plento. Moterys, atnešusios pieną į Panerius, negalėjo eiti keliu palei bazę, todėl grįžo į Panerius. Iš tikrųjų tai buvo vienas automobilis su aukomis, kurios išsibėgiojo po bazę. Deja, rodos, nė vienas neišsigelbėjo. Kas jie buvo – tiksliai nežinau, bet, atrodo, kad žydai – tie, kurie liko slapstytis gete. Kodėl nepabėgo anksčiau?

X.26, antradienis

Šiandien ant plento prie Ropių vėl lavonas, vėl nužudė tie patys du dviratininkai. Nužudymo laikas tas pats, t. y. apie 4 val. po pietų, vidury baltos dienos.

X.28, pirmadienis

Šiandien vėl visą dieną tylu, jeigu neskaičiuotume girtų šaulių pavienių šūvių bazėje ir ant plento šalia geležinkelio pervažos. Ap-skritai šį mėnesį šauliams pasisekė. Tik per vieną dieną – šio mėnesio 17-ąją – ant plento prie Kazbiejų tilto iš dviejų kaimiečių iš Mamavio jie atėmė net 70 litrų naminės. Taigi gėrė puodeliais. Visi girti! Todėl ir egzekucijas vykdo girti.

Šiandien, vakarėjant, apie 4 val. po pietų, netikėtai atvažiavo sunkvežimis, kuriame daugiausia žydžių moterų ir vaikų. Šaudė duobėje prie Rudzinskos. Pasmerktuosius nurengė iki apatinių. Dvi žydės su apatiniais (apatinuku) stebuklingai pabėgo, bet vieną atsitiktinai pagavo, kai ji ėjo plentu. Matyt, siaubingi išgyvenimai per tokį trumpą laiką – vos keletą valandų, prislopino dėmesį, taigi ėjo plentu, laiminga, kad jos nebėra automobilyje. Ėjo vokietis, sulaikė keistą moterį, apsirengusią tik apatinuku; paaiškėjo, kad tai – jauna žydė, perdavė ją lietuviams, tie nužudė. Kita, kai išlipo iš duobės, užėjo į pirmą pasitaikiusį namą. Tai buvo kareivinės prie pervažos, kur dabar dažniausiai sėdi šauliai. Užėjo prašydama pernakvoti. Pakliuvo šauliui, pabaiga aiški – bazė.

Du kartus atvažiavo motociklas su priekaba, gabenęs žydes, kurios buvo kaip mėsa suguldytos į priekabą, o ant jų kaip ant pagalvių sėdėjo lietuvis. Kas gi čia? Pasirodo, kad kai vežė, žydės iššokdavo pro

automobilio langus ant šaligatvio. Žemuosiuose Bukčiuose gulėjo 2 žydės sulaužytomis kojomis. Jas surinko į motociklą, mėtė dejuojančias moteris kaip mėsą, vietos stigo, todėl jis sėdėjo ant jų, taigi vis vien netrukus jos bus nušautos. Bazėje šūviais pribaigia sužeistąsias.

X.29, penktadienis

1942–1943 m. žiemą prie Guobų šalia Juodbalių vykusių miško darbų dirbo nemažai žydų. Darbo sąlygos buvo baisios; nieko keista, jei įvertinsime tai, kaip lietuviai ir vokiečiai žiūrėjo į žydus. Žinoma, lietuvių ir vokiečių nustatytos maitinimo sąlygos buvo siaubingos; nepaisant to, žydai nemirė iš bado ir apskritai atrodė gerai. Už tai dėkoti visų pirma reikėtų Guobų ūkininkams, maitinantiems žydus. Jie tuomet neslėpė savo dėkingumo, tvirtindami, kad ateis laikas, kai mes (žydai), prisimindami visa gera, su kaupu atsidėkosime.

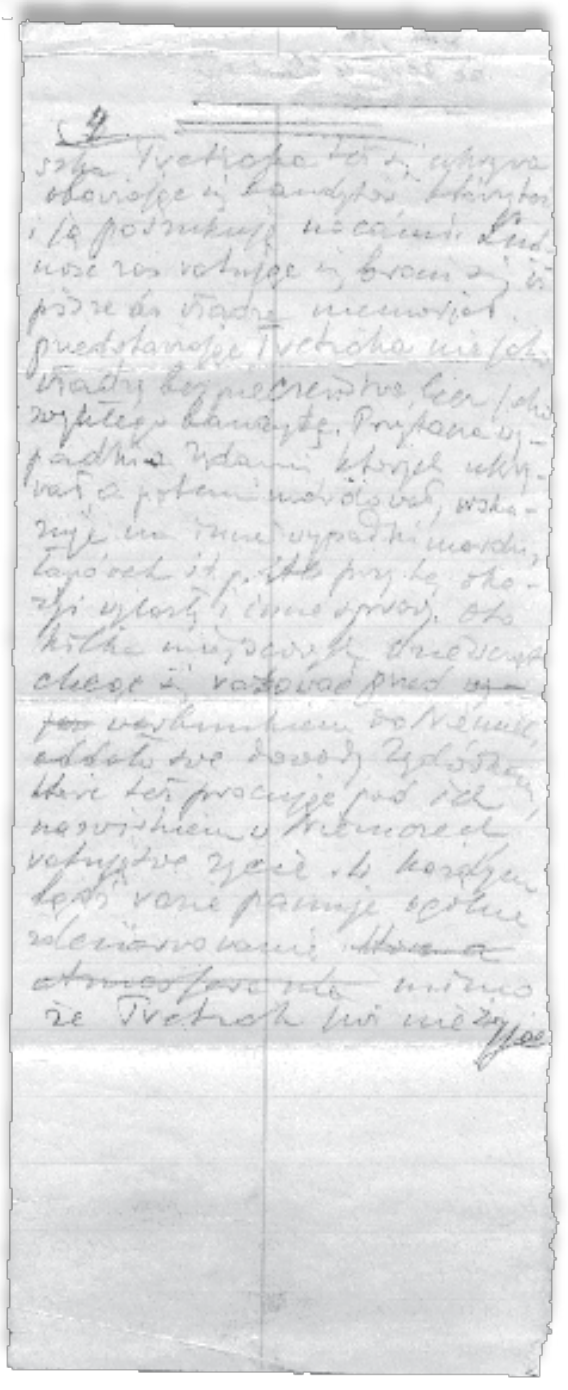
O kai miško darbai pasibaigė ir žydams jau grėsė (kaip nereikalingiems) būti nuvežtiems į bazę, žydai, Guobų ūkininkų padedami, pabėgo į girią. Praėjus pusei metų, spalio 28-osios naktį, gauja apiplėšė ūkininką Vernakovičių[108] iš Guobų; atėmė 3 kiaules, 7 avis, drabužių, baltinių, miltų, indų, batų ir t. t. Kas tai padarė? Žydai, kurie kirto mišką Guobose?

Lapkritis

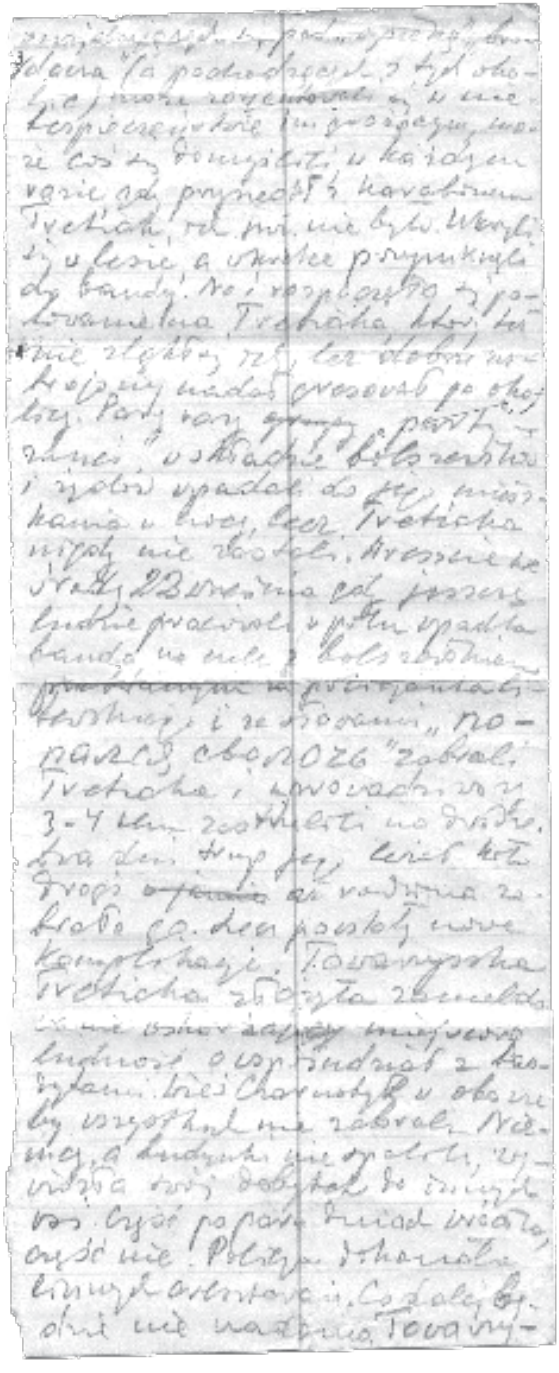
XI.3, trečiadienis (*Lapų apačia nuplėšta kreivai*)

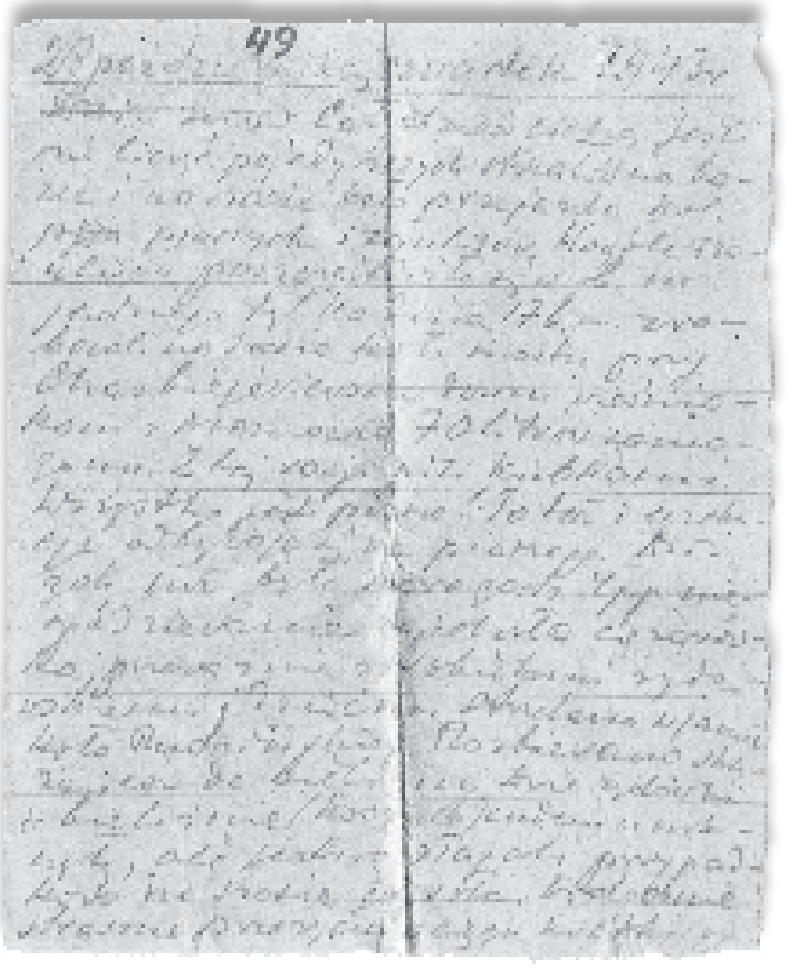
Po ilgesnės pertraukos vėl atvažiavo vienas automobilis, pilnas žydų, daugiausia vaikų ir moterų. Šaudė duobėje prie Rudzinskių. Aukos nusirenginėjo automobilyje ir nuogos – į duobę. O lietuviai šaudė iš viršaus kaip į fazanus. Prie duobės dabar stovi statinė su chlorkalkėmis, iš kurios tomis chlorkalkėmis iškart apibarsto nušautuosius. Dabar statinė visada paruošta. Sunkiai sužeistuosius, apsimetančius, kad yra negyvi, aišku, irgi barsto chlorkalkėmis. Lietuviai sako, kad žydai dažnai duobėje pradeda šokinėti, kai ant jų su kastuvais beria chlorkalkių. Bet vis tiek tų, kurie „šokinėja“, nepribaigia.

[108] Wiernakowicz.

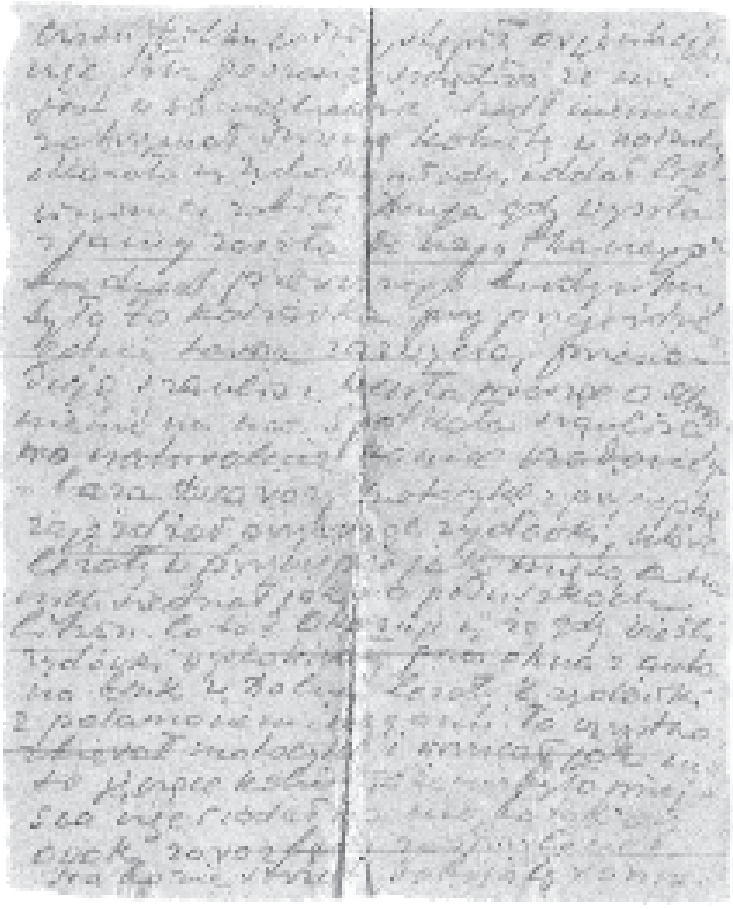


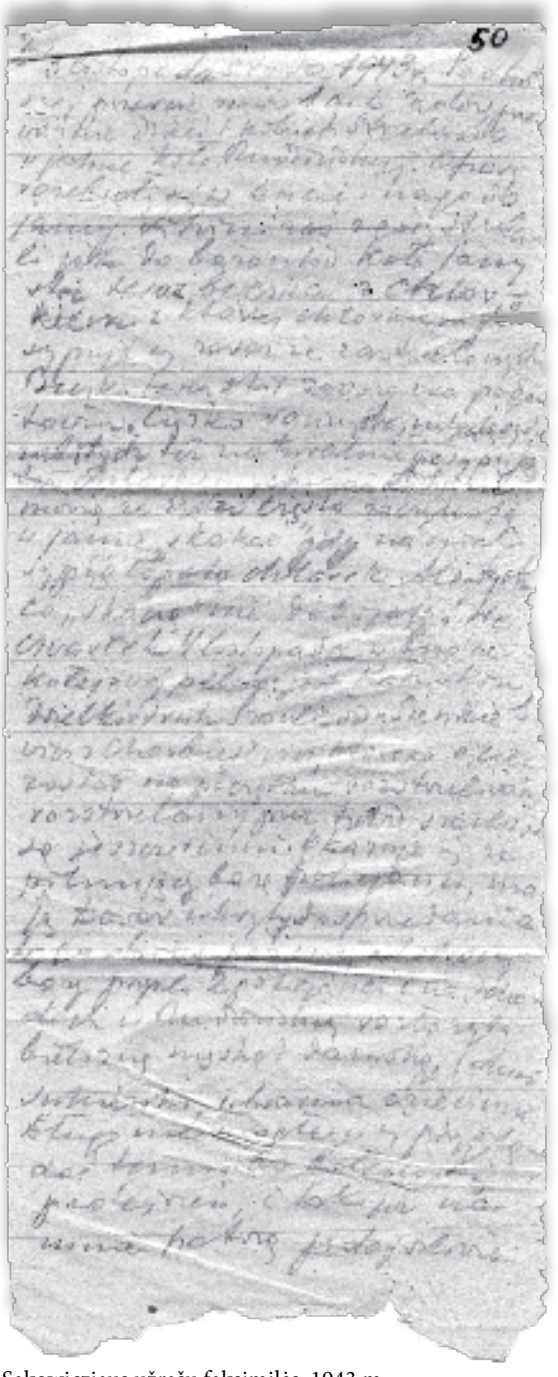
Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



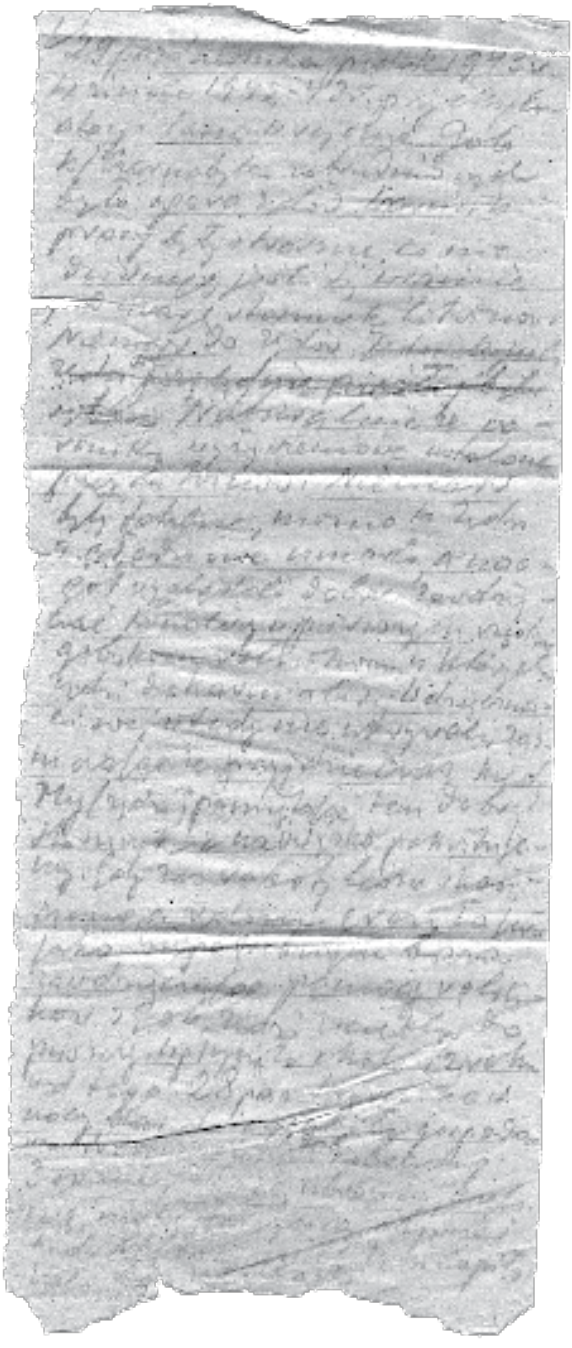


Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų





Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



XI.4, ketvirtadienis

Geležinkelio būdelėje spūstis: yra Kulaskis, didysis šaulių draugas iš Kazbiejų Senkevičius, kurio tėvas tik prasidėjus sušaudymams tų pačių šaulių buvo sušaudytas, yra ir kitų. Pasirodo, kad bazę saugantys policininkai dar turi parduoti paslėptų prekių.

Po valandos nuo bazės pusės atėjo 2 policininkai ir ant Rudzinskos laiptų suklojo vyriškų ir moteriškų baltinių, kažkokių suknelių, vaikų drabužių. Ilgai to negalėjau stebėti, nes bijojau, kad sukelsiu įtarimą; nes ir taip jau į mane įtartinai žiūri.

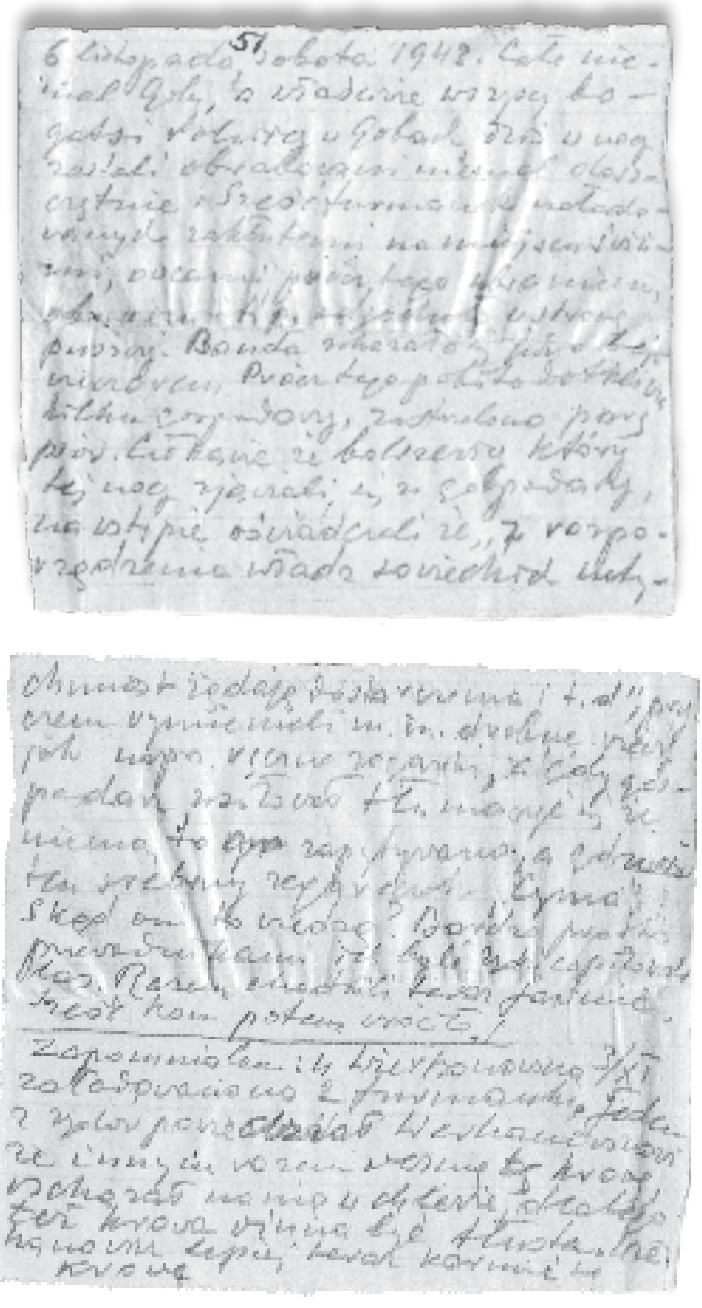
XI.6, šeštadienis

Beveik visi Guobose, iš esmės visi turtingesni Guobų ūkininkai, šią nakt buvo apiplėšti. Šeši vežimai, į kuriuos pakrauta ką tik papjautų kiaulių, avių, be to, dar sudėta drabužių, batų ir t. t., nuvažiavo miško link. Gauja pasirodė jau 6 val. vakare. Be to, smarkiai sumušė kelis ūkininkus, nušovė porą šunų. Įdomu, kad bolševikai, kurie tą naktį atėjo pas ūkininkus, iš pradžių pareiškė, kad, „sovietų valdžios nurodymu, reikalauja nedelsiant pateikti ir t. t.“, be to, nurodė atiduoti, be kitų dalykų, ir smulkius daiktus, pavyzdžiui, rankinius laikrodžius, o kai ūkininkas bandė aiškinti, kad jų neturi, tada jo paklausė, kur padėjęs sidabrinį laikrodį „Cyma“.

Iš kur jie tai sužinojo? Labai paprastai: jų vedliai buvo žydai, tie, kurie kirto mišką. Dabar jau visi viešai vaikščiojo kartu. Vėliau šeši žirgai sugrįžo.

Pamiršau parašyti: XI.3 pas Verhonovičių[109] prikrovė 2 vežimus. Vienas žydas pasakė Verhonovičiui, kad tą karvę paims kitą kartą (parodė ją tvarte), todėl karvė turėtų būti dar riebesnė. Dabar Verhonovičius tą karvę geriau šeria.

[109] Wierhonowicz.



Kazimierzo Sakowicziaus užrašų faksimilės. 1943 m.
Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus fondų



Turinys

Arūnas Bubnys
Mirties konvejeris Paneriuose: budeliai ir aukos
5

Rimantas Stankevičius
Ilgai tylėjęs Panerių liudytojas prabilo lietuviškai. 1941–1943 m. Paneriai K. Sakowicziaus akimis
23

Leidėjo žodis
32

Kazimierz Sakowicz
Panerių dienoraštis. 1941–1943 m.
33

1941 m.
34

1942 m.
62

1943 m.
77

Sakowicz, Kazimierz
Sa92 Panerių dienoraštis, 1941–1943 m. / Kazimierz Sakowicz ; tekstus iš lenkų kalbos į lietuvių kalbą vertė UAB „Magistrai“. – Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012. – 204 p. : iliustr., faks.
ISBN 978-609-8037-20-3

Leidinys „Panerių dienoraštis“ sudarytas iš Kazimierzo Sakowicziaus, gyvenusio netoli žydų egzekucijos vietos Paneriuose ir fiksavusio kraupius įvykius 1941–1943 m., užrašų, saugomų Valstybiniame Vilniaus Gaono žydų ir Lietuvos nacionaliniame muziejuose. Kartais net kelis kartus per dieną ant atskirų įvairaus formato popieriaus lapų, kalendoriaus lapelių K. Sakowicz žymėjosi siaubingas žudynių scenas nuo 1941 m. liepos iki 1943 m. lapkričio. Užrašai buvo rasti užkastuose buteliuose prie K. Sakowicziaus namų.

„Panerių dienoraštis“ – unikalus ir itin vertingas rašytinis šaltinis apie daugelio Lietuvos Jeruzalės gyventojų žūtį.

UDK 947.45.082:933+940.53:933](093.3)+
343.3(474.5)(=411.16)(093.3)

Viršelyje – Samuelio Bako paveikslas „Jonas“, skirtas Tėvo atminimui. Paveikslas nutapytas 2002 m. po dailininko apsilankymo Vilniuje, Paneriuose, kur yra ir dailininko tėvo palaikai

Kazimierz Sakowicz
Panerių dienoraštis
1941–1943 m.

Redaktorė *Nijolė Šorienė*
Dailininkas *Romas Dubonis*
Maketuotoja *Dalė Dubonienė*

2012 08 24. 12,75 sp. l. Tiražas 500 egz.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, LT-01128 Vilnius
Spausdino AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius